SPRIEVODCA

TRASA VALAŠSKEJ KULTÚRY

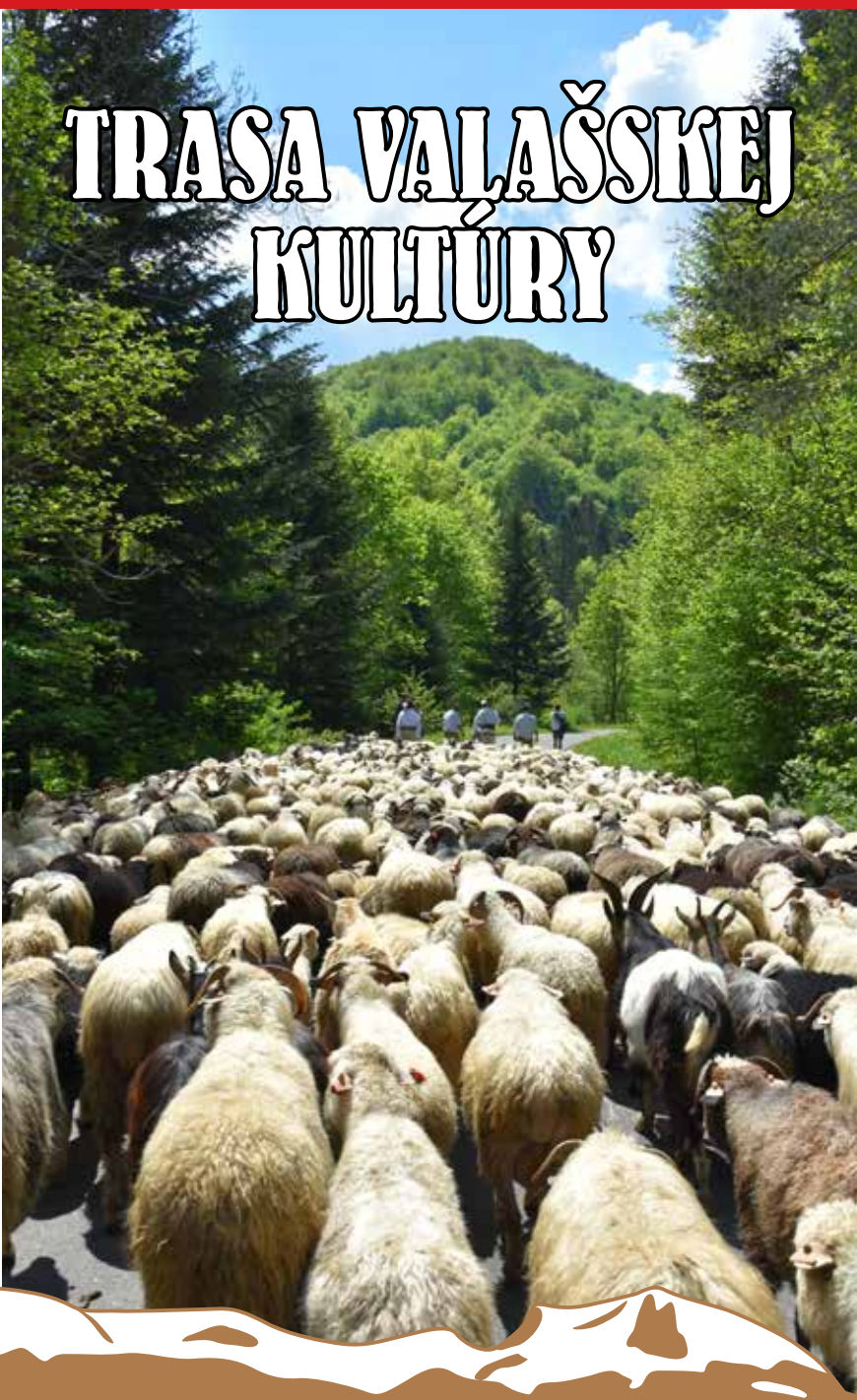

Interreg
Poľsko-Slovensko

TRASA VALAŠSKEJ KULTÚRY

TRASA VALAŠSKEJ KULTÚRY

SPRIEVODCA

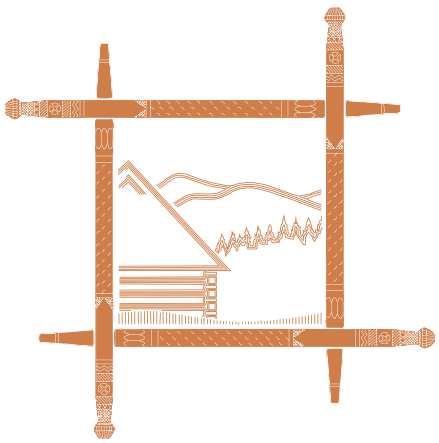

Redakcia: Karolina Kiwior

Meritórna spolupráca:
Miroslav Buraľ, Małgorzata Kiereś, Piotr Kłapyta, Damian Nowak, Małgorzata Pociask, Krzysztof Szpara, Malopoľské kultúrne centrum SOKÓŁ v Nowom Sączi (www.etnozagroda.pl – autori textov: Maria Brylak-Załuska, Krystyna Reinfuss-Janusz, Barbara Węglarz, Michalina Wojtas)

Autori fotografií:
Maciej Basta, Miroslav Bober, Ján Ďuriga, Janusz Górnicki, Peter Horalek, Małgorzata Jedynak, Jozef Jurík, Małgorzata Kiereś, Karolina Kiwior, Paweł Królikowski, Anna Łęczyńska, Józef Michałek, Tomasz Olbrycht, Małgorzata Pociask, Witosław Rusinek, Krzysztof Staszewski, Magdalena Sudacka-Mołczan, Jozef Talarovič, Krzysztof Zieliński

Poďakovanie za poskytnutie fotografií:
Liptovské múzeum v Ružomberku, Obec Oravská Polhora, Obec Strečno, Obec Zázrivá, Regionálna rozvojová agentúra Svidník, Združenie podpory hospodárskych iniciatív DELTA PARTNER, Malopoľské vojvodstvo

Za pomoc pri príprave publikácie redakcia vyjadruje poďakovanie partnerom projektu Trasa valašskej kultúry

Preklad z poľštiny do slovenčiny:
Jozef Jurčišin

Grafická úprava, zalomenie a tlač: Vydavateľstvo PAPIRUS

Vydavateľ:
TURKULA
na objednávku
Združenia v prospech rozvoja a propagácie podkarpatského regiónu Pro Carpathia

Copyright Združenie v prospech rozvoja a propagácie podkarpatského regiónu Pro Carpathia
ul. Rynek 16/1, 35-064 Rzeszów,
+48 17 852 85 26, info@procarpathia.pl
www.procarpathia.pl
www.szlakwoloski.eu
www.facebook.com/szlak.woloski

ISBN: 978-83-62806-41-6

Náklad: 2000 výtlačkov

Bezplatná publikácia

Výlučnú zodpovednosť za obsah tejto publikácie nesú jej autori a nemôže byť stotožňovaný s oficiálnym stanoviskom Európskej únie

Rzeszów 2018

Obsah

Úvod 7

Valasi a osídlenie na valašskom práve v historicko-geografickom priestore Karpát....10

Karpaty na poľsko-slovenskom pohraničí.....18

Národopisné skupiny.....22

Podkarpatské vojvodstvo.....46
Turistické balíčky.....52
Vybrané miesta.....70

Malopoľské vojvodstvo 94
Turistické balíčky.....102
Vybrané miesta.....122

Sliezske vojvodstvo.....144
Turistické balíčky.....146
Vybrané miesta.....166

Žilinský kraj 182
Turistické balíčky.....184
Vybrané miesta.....198

Prešovský kraj 228
Turistické balíčky.....230
Vybrané miesta.....244

Podujatia nadväzujúce na valašskú kultúru a spojené s pastierstvom 254

ÚVOD

Trasa valašskej kultúry to sú dnes odhaľované stopy pastierskej činnosti Valachov v oblasti Karpát, na poľsko-slovenskom pohraničí, kde stovky rokov bolo pasenie oviec rozhodujúcim faktorom ľudskej ekonomiky. Pastierstvo malo dominantný vplyv na formovanie hmotnej a duchovnej kultúry ľudu tu usídleného. Dnes sa veľmi rýchlo na to zabúda, čo vedie k zániku spoločnej regionálnej identity pohraničia. Trasa valašskej kultúry nesie posolstvo o kultúrnom spoločenstve obyvateľstva Karpát a Balkánu. Má osobitnú úlohu pri formovaní postoja otvorenosti, buduje vzájomné kontakty, výmenu poznatkov a skúseností. Trasa valašskej kultúry je ako svedectvo jednoty goralov otvorenou pre všetkých, ktorí majú záujem o kultúru a prírodu pohraničia.

Trasa valašskej kultúry bola vytvorená vďaka projektu s rovnakým názvom ako v rámci Programu cezhraničnej spolupráce Poľsko – Slovensko Interreg V-A 2014-2020. Koncept Trasy valašskej kultúry sa však zrodil ešte na začiatku tohto storočia v Obecnom kultúrnom stredisku v Ochotnici Górnej s podporou miestnej pobočky Zväzu Podhalancov a akademických kruhov krakovských vysokých škôl. Po prvýkrát sa tak zhmotnila v podobe popisu, máp, územných grafov a následných vedeckých publikácií v rokoch 2007-2008. Projekt Trasa valašskej kultúry je však rozšírením oblasti aktivít na celý región Karpát v Poľsku a na Slovensku.

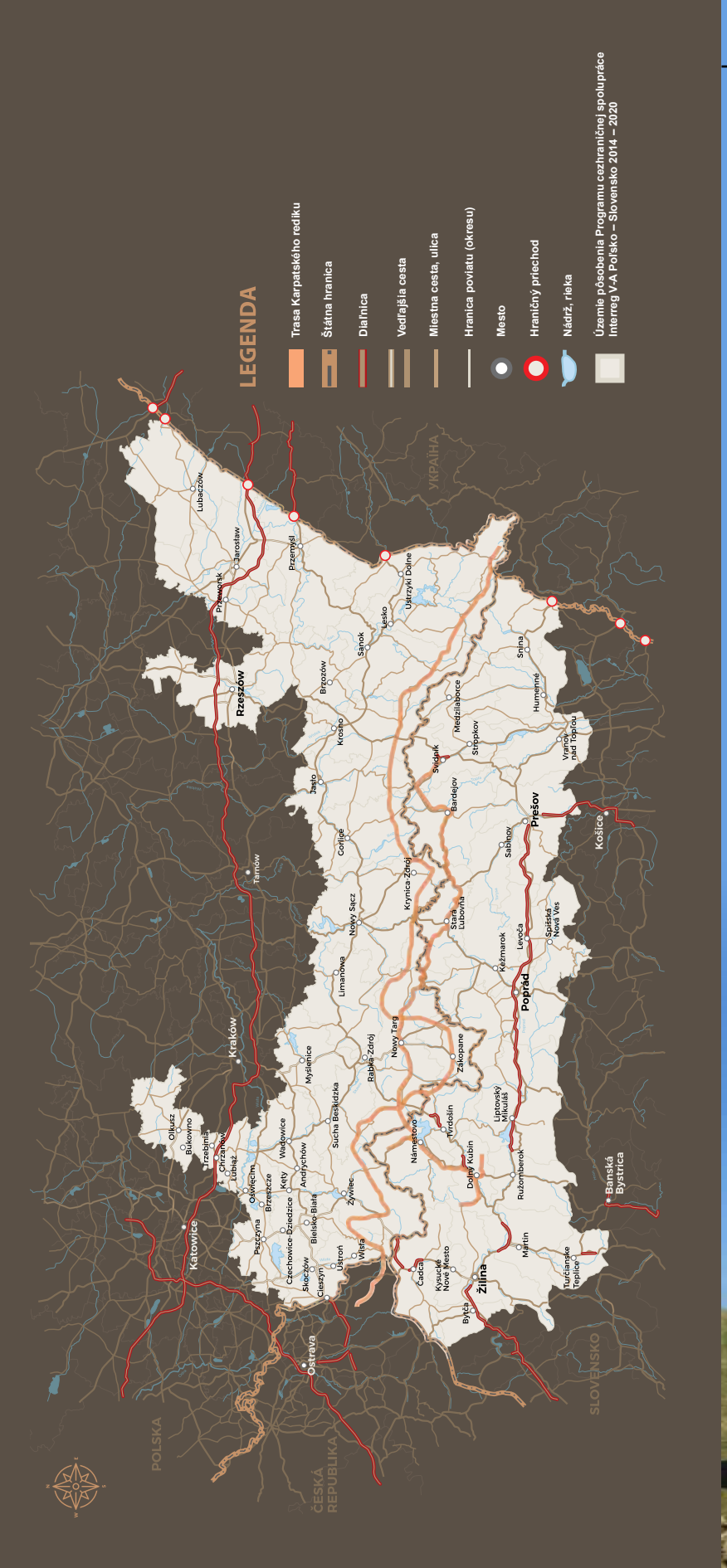

Malá karpatská brána na Ochodzitej (895 m n. m.) v Sliezskych Beskydách

Projekt bol realizovaný v partnerstve 10 inštitúcií: dvoch z Podkarpatského vojvodstva, dvoch z Malopoľského vojvodstva, jednej zo Sliezskeho vojvodstva, dvoch z Prešovského kraja a troch zo Žilinského kraja. Partneri projektu: Združenie v prospech rozvoja a propagácie podkarpatského regiónu Pro Carpathia (vedúci partner), Detská organizácia Fénix Snina, Podkarpatské vojvodstvo, Regionálna rozvojová agentúra Svidník, Malopoľské vojvodstvo, Zväz Podhalancov v Poľsku, Združenie na podporu ekonomických iniciatív DELTA PARTNER, Obec Oravská Polhora, Obec Malatiná, Obec Zázrivá.

Projekt predpokladá vytvorenie medzinárodnej kultúrnej trasy založenej na valašskom dedičstve na základe zásad trvalo udržateľného rozvoja, t. j. s rešpektovaním miestnych kultúrnych, prírodných a sociálnych zdrojov.

Zámer projektu Trasa valašskej kultúry stanovoval zvýšiť úroveň využitia potenciálu poľsko-slovenského pohraničia vďaka dedičstvu valašskej kultúry. Tento cieľ sa dosiahol rozšírením rozpoznateľnosti potenciálu pohraničia prostredníctvom popularizácie pastierskej kultúry, obnovy tradícií súvisiacich s valašskou kultúrou a pastierstvom, ako aj vytvorenia integrovaného turistického produktu spojeného s valašskou kultúrou.

V rámci projektu sa predpokladá o. i. vyznačenie a označenie trasy. Trasa má multilineárnu štruktúru, t. j. niet jednej presne vytýčenej cesty, ale všeobecný smer je vyznačený trasami pôvodných vandroviek Valachov. Označené a vybavené infraštruktúrou boli reprezentatívne miesta trasy, predstavujúce orientačný bod, z ktorého sa rozosielajú turisti do terénu. Základným systémovým prvkom je stĺpik, ktorý odkazuje na formu a ideu valašskej palice. Formy značenia trasy v projekte sú karpatské brány, vzdelávacie tabule, pastierske palice umiestnené na miestach so živou pastierskou kultúrou (napr. pri salašoch, na úpätí polian atď.), prístrešky (altány), pastierske koliby a pajty a pastierske expozície. Celkovo je viac ako 120 prvkov malej architektúry.

V rámci projektu je plánované tiež zorganizovanie viacerých podujatí zahrňujúcich kľúčové udalosti z pohľadu chovu oviec založeného na archaických formách charakteristických pre valašskú kultúru. Boli to autentické folklórne predstavenia, ktorých súčasťou bola propagácia miestnej hudby, kuchyne a zvykov súvisiacich s kultúrnym pasením oviec. Podujatia boli sprevádzané aj vzdelávacími aktivitami – ukážkami, prednáškami a workshopmi, predstavujúcimi každodenný život pastierov a pastiersku činnosť. Celkovo bolo v projekte usporiadaných viac ako 80 folklórnych podujatí, workshopov a seminárov. Dedičstvo poľsko-slovenského pohraničia bolo predstavené aj v publikáciách vydaných ako súčasť projektu, o. i. v tomto sprievodcovi.

Ovce na paši v Nízkych Beskydách

VALASI A OSÍDLENIE NA VALAŠSKOM PRÁVE

V HISTORICKO-GEOGRAFICKOM PRIESTORE KARPÁT

Kto boli a kto sú Valasi?

Súhrnným pomenovaním Valasi je definovaný rad etnických skupín, ktoré tvoria vnútorné štruktúry archaických rodových klanov, ktoré sa v priebehu stáročí miešali s miestnymi spoločnosťami a národmi a postupne strácali charakter rodovej komunity. Činiteľom, ktorý nepochybne uľahčil ich asimiláciu so Slovanmi bol fakt, že Valasi boli dvojjazyční, komunikovali tak v rumunskom jazyku, ako aj v starej cirkevnej slovančine, ktorá bola jazykom používaným počas cirkevnej liturgie.

Najduch, starý pastier z Rychwałda, r. 1929

V Západných Karpatoch Valasi významne prispeli k formovaniu kultúrnej komunity goralských skupín (rusínskych, poľských a slovenských), ktorým odovzdali systém hospodárenia v horských podmienkach, slovnú zásobu a početné kultúrne vzory, zatiaľ čo v Južných Karpatoch toto etnikum prispelo k zrodu rumunského národa.

Spolu 150 rokov trvá spor o etnický charakter valašského osídlenia v Západných Karpatoch. Podľa profesora G. Jawora dosah klasických lokácií na valašskom práve, majúcich ešte charakter etnicky valašský, siahal na západe k Szlachtowskej Rusi, východnej časti hôr Gorce. Nositeľmi inovatívneho valašského práva boli pôvodne etnické rumunské rody valaš-

ských kniežat (šoltýsov), ktoré výmenou za založenie osady dostávali kniežatstvo (sołectwo), v ktorom vládli a na jeho územie privádzali z poľnohospodárskych nížin poľských a rusínskych osadníkov. Historické pramene potvrdzujú migráciu ľudu zo Sedmohradska, Maramureša a Moldavska na územie poľských Karpát a podkarpatského regiónu v 15. a 16. st., svedčia o tom taktiež početné prezývky osadníkov (Transylvánci, Munkáč, Moldavský) a celý rad jazykových dôkazov, ku ktorým patria o. i. najmä početné na území Karpát rumunské topografické názvy (toponymy, oronymy). Determinantom tohto staršieho modelu valašského osídlenia bol rítus obce, ktorý v tejto rozsiahlej oblasti Karpát bol pôvodne výlučne pravoslávny.

Chlapec v starosvetskej „huni"

V časti Karpát položenej na západ boli lokátormi dedín katolíci alebo protestanti (Tešínske Sliezsko, Morava), nelíšili sa etnicitou od miestnych obyvateľov, pritom tam zavádzané valašské právo bolo len úpravou nemeckého práva na horské podmienky. Preto tiež Valachom nemôže byť nazývaný každý obyvateľ obce na valašskom práve. Najstaršie valašské osídlenie na Rusi z druhej polovice 14. st. malo väčšinou ešte etnicky valašský charakter, ale v 16. st. už v osadách na valašskom práve v Západných Karpatoch nežil ľud etnicky valašský, ale miestne obyvateľstvo. V období raného novoveku mohli Valasi v dôsledku značnej ekonomickej, sociálnej a kultúrnej asimilácie (polonizácie, rutenizácie) žiť aj v osadách na ruskom alebo nemeckom práve a Rusíni v dedinách na valašskom práve.

Pôvod názvu

Etymológia pojmu wlah je s najväčšou pravdepodobnosťou germánska a odvoláva sa na časy expanzie Vizigótov a Ostrogótov na Balkán v 4./5. st. Slová walh/wealh/welch, pôvodne označovali človeka používajúceho keltský jazyk. V neskoršom období (6. st.) bol tento termín širšie prispôsobený pre všetky skupiny ľudí hovoriacich romanizovanými jazykmi. Slovom Valach Poliaci v stredoveku volali všetkých ľudí, ktorí hovorili jazykmi pochádzajúcimi z latinčiny. Neskorším termínom je rutinizovaný (východoslovanský) termín Wołoch/Valach.

Pôvod Valachov

V súčasnosti väčšina bádateľov uznáva juhobalkánsky pôvod tohto ľudu. Valasi predstavovali jednu z najstarších etnických skupín tejto časti Európy, pochádzajúcej zo zromanizovanej tráckej, ilýrskej a staromacedónskej populácie, žijúcej v južnej časti Balkánu (Macedónsko, Bulharsko, Srbsko). Tráci a Ilýri boli staroveké indoeurópske národy, ktoré obývali od bronzovej doby Balkánsky polostrov (oblasť južne od Dunaja). Po obsadení týchto oblastí Rímom sa začal dlhodobý, trvajúci 300 až 500 rokov, proces romanizácie (latinizácie) a asimilácie týchto národov s Rímom, ktorý viedol k vytvoreniu základov valašského východorománskeho jazyka (nárečia). Valašská populácia, zaoberajúca sa spočiatku usadlým obrábaním pôdy, počas expanzie Slovanov v 6. a 7. st. bola čiastočne vytlačená z úrodnej poľnohospodárskej pôdy a miest do horských oblastí, kde bola nútená viesť kočovné pastierske hospodárenie. Po dobytí týchto oblastí Slovanmi spolu s albánskymi pastiermi Valasi museli platiť dane slovanskému staršinovi. Úzka spolupráca Valachov so Slovanmi umožnila značné rozšírenie valašských kmeňov počas migrácie ľudu a početné vypožičanie slovanského jazyka (napr. mená najstarších valašských vodcov Slawota, Beriwoj, Budilo). Z územia južného Balkánu pochádzajú tiež najstaršie písomné zmienky o Valachoch, ktoré nachádzame v byzantských prameňoch.

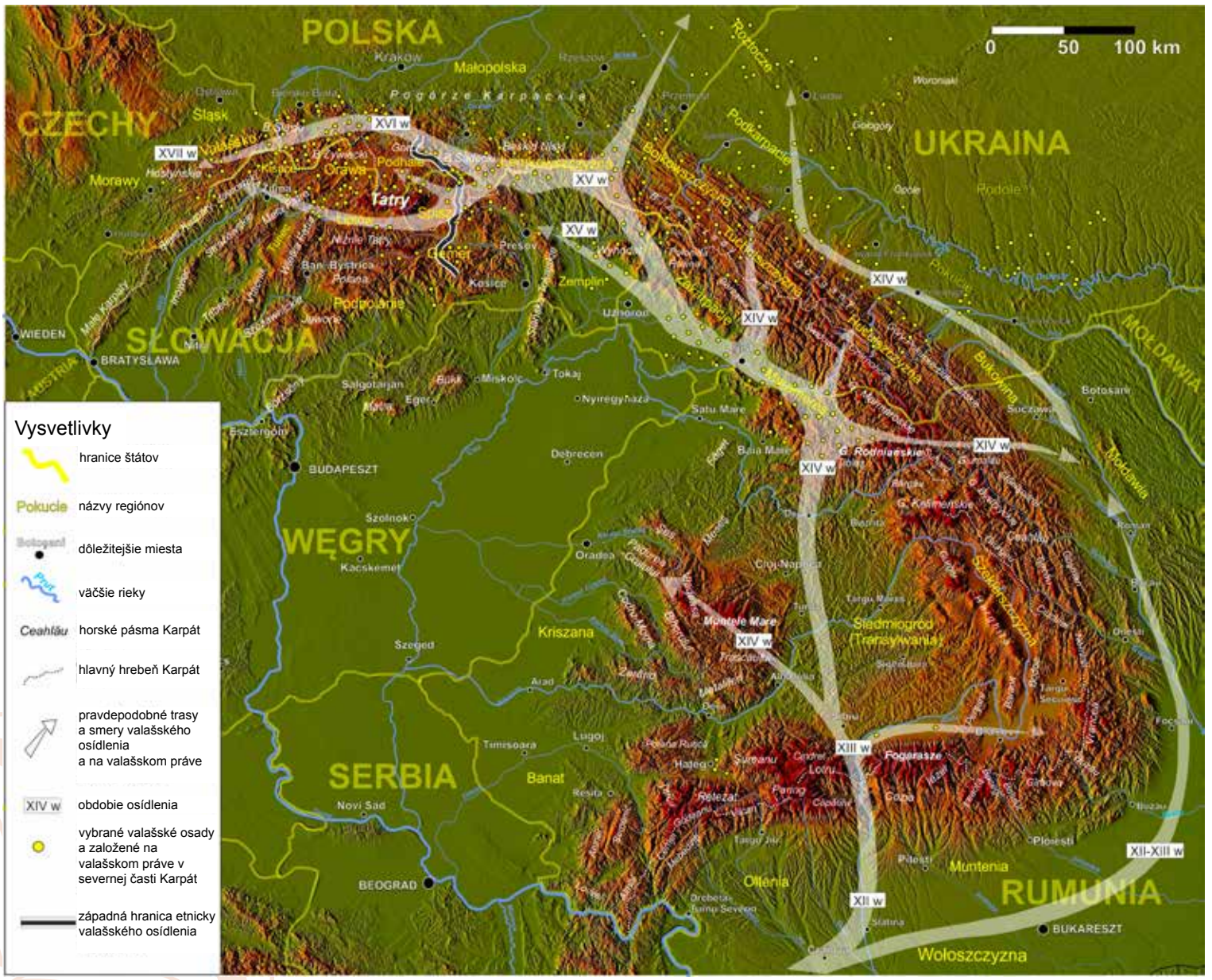

Valašské osídlenie v Karpatoch (13. – 17. st.)

Na valašské osídlenie v Karpatoch priaznivo pôsobila politika osídlenia a vojenské záujmy Uhorského kráľovstva počas panovania Karola Róberta a Ľudovíta Veľkého z dynastie Anjou, ktorých majetky sa rozprestierali severne od hrebeňa Južných Karpát (Sedmohradsko) až po súčasné Slovensko (Horné Uhry).

Sebestačné valašské hospodárenie bolo dôležitým prvkom rozvoja hospodárstva a rastu počtu obyvateľstva v horských oblastiach uhorskej koruny, ktoré boli predtým spustošené inváziou Tatárov, preto počet Valachov v 14. st. neustále rástol a valašské osady sa objavovali čoraz ďalej na severe.

Budova pošty zo začiatku 20. st., zo severného Marmarošu, dnes pohraničie ukrajinsko-rumunské

Nasledujúci vládcovia Poľska z dynastie Jagelovcov podporovali takúto politiku osídľovania, poskytujúc valašským kniežaťom a rytierom územia Pokutia a podkarpatského regiónu v rajóne Samboru, Drohobyču, Stryju, Kałušu a Rożniatowa, ako aj horských území Východných Karpát (región Tucholszczyzny a Bojkov). Huculská krajina, ležiaca na hranici s Moldavskom a Uhorskom, v 16. st. vzhľadom na premenlivosť štátnej príslušnosti bola oblasťou s dynamickým presunom valašskej populácie, čo zaúčinkovalo na sformovanie jej románsko-rusínskeho sociálno-kultúrneho charakteru. Rusínske obyvateľstvo a rusínizovaní Valasi mali následne rozhodujúci vplyv na šírenie valašského osídlenia na severovýchodnom Slovensku (Zemplín, Šariš, Spiš) a juhovýchodnej časti vtedajšieho Poľska (Bieszczady, Nízke Beskydy, Roztocze, Podole). Už od 14. st. sú známe najstaršie na území súčasného Slovenska valašské dediny, ktoré vznikli v rámci majetku Drugethovcov na Zemplíne (1337 Koromľa, 1348 Jasenov) a na Šariši (1357 Nižný Orlík).

Vrcholná fáza kolonizácie na valašskom práve v Západných Karpatoch pripadá na 16. st. Vtedy došlo k lokácii nových osád položených v Nízkych Beskydách, na území Klucza Muszynského v Sądeckých Beskydách (Szczawnik, Zubrzyk, Krynica, Izby) a k lokácii obcí v Skalnym Podhalu

Stará, łemkovská koliba

v Żywieckych a Sliezskych Beskydách, kde prvou horskou pastierskou osadou v Tešínskom Sliezsku boli v r. 1590 vzniknuté Mosty Jabłonkowskie. V hornatej časti lanckorońského starostva, do ktorého patrila oblasť Podbabiogórza, k osadám s pastierskym hospodárením 16. st. patrili Jachówka, Trzebunia a Bieńkówka, ako aj najväčšia valašská dedina – Zawoja, kde už s najväčšou pravdepodobnosťou na konci 16. st. jednotlivé rodiny alebo skupinky osadníkov zaberali ďalšie potoky vytvárajúc pastiersko-roľnícke poľany. Počas tohto obdobia na území Horného Uhorska začali byť osídľované tiež samoty a skončilo sa osídľovanie starších osád, najmä tých, ktoré boli prv osídlené na nemeckom práve (napr. Osturňa v Spišskom Zamagurí, Jakubany v Levočských horách). Príkladom osídlenia takejto osadníckej samoty bola kolonizácia na valašskom práve územia hornooravského panstva Turzovcov, ktorá sa začala v r. 1575. V jej dôsledku vzniklo tam činorodé pastierske centrum, pretože už v r. 1619 na Hornej Orave sa páslo 24 tisíc oviec. Najďalej na západ položeným a súčasne najneskôr obsadeným valašskými osadníkmi teritóriom Karpát bola Wołoszczyzna Morawska (Valašsko).

Čo bolo príznačné pre osady na valašskom práve?

Podľa profesora Grzegorza Jawora mali valašské migrácie charakter „migrácie elít“, ktoré spočívali v prenose inovácií relatívne malým počtom valašských osadníkov. Tieto inovácie boli bleskovo prijaté a implementované miestnymi obyvateľmi a boli schopné zmeniť sociálnu a ekonomickú realitu na rozsiahlom karpatskom území, čo viedlo k vytvoreniu modelu osídlenia založeného na valašskom práve (ius Valachicum).

Valašské právo dávalo privilegované postavenie vo vzťahu k sedliackym komunitám a určovalo pastiersky životný štýl s odlišným systémom hodnôt a zvykov než v roľníckych dedinách. Valašské právo sa objavilo v 14. st. a vo svojej najstaršej forme zaručovalo: možnosť voľného pohybu

a slobodného nosenia zbraní, vojenskú povinnosť voči štátu známu už od 11. st. a mimoriadne dôležité, že nebolo potrebné odrobiť na pánskom pre majiteľa zeme výmenou za naturálnu daň – jedlá z baraniny (kožené pásy, valašské syry) alebo za peniaze (dvadsiatok nazývaný strungou alebo desiatok z pasenia ošípaných nazývaný žraním). Je tiež zaujímavé, že Valasi ako „slobodní ľudia" nemuseli tiež rešpektovať propinačný monopol a mohli slobodne po domácky vyrábať alkohol.

Model vytvárania novej osady v Karpatoch spočíval v založení dediny lokátormi, ktorí prišli priamo z území dnešného Rumunska, alebo častejšie synom kniežaťa z už existujúcej valašskej osady. Týmto spôsobom sa v Karpatoch vytvárali siete valašských osád spojených rodinnými, hospodárskymi a sociálnymi väzbami, akési „horské spoločenstvo" krvi, majetkov a záujmov s výrazným pocitom výnimočnosti.

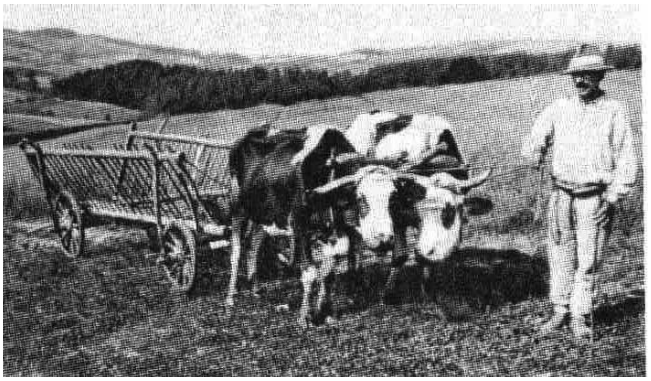

Bojkovský záprah

Rad faktorov spôsobil, že valašské obyvateľstvo bolo nepochybne vnímané ako atraktívni osadníci. Jedným z nich bol faktor vojenskej stráže. Valasi mali staré balkánske organizačné modely osídlenia vojenského typu založeného na vojenských obvodoch vedených náčelníkom (vojvo-

Łemkovský pár z Komańczi

dom, rum. vodă, maď. vajda). Od 11. st. mali všetci Valasi povinnosť služby vo vojsku a počas panovania Turkov mali samostatný spoločenský status vojnuq (bojovníkov), z čoho pramenili mnohé privilégiá (oslobodenie od dane, autonómia, sloboda v uzatváraní manželstva s inými spoločenskými skupinami). Valasi tiež pôsobili ako polícia, pohraničná stráž, kontrolovali a zabezpečovali strategické priechody cez hory, bránili pred zločincami a podozrivými osobami, prepravovali poštu a kontrolovali výber daní za pasenie. Dôležitým dôvodom popularity valašského modelu osídlenia v Karpatoch bol tiež hospodársky a ekonomický činiteľ. Veľký zemský majetok chcel generovať príjmy z čo najväčšej rozlohy vlastneného územia, a preto bola veľmi príťažlivá možnosť premeny horských pustatín a menej úrodných plôch na pastiersko-roľnícke osady a výberu dane od nich. Okrem toho bola dôležitá aj možnosť obohatiť výrobný profil o pastierstvo, a preto je známe, že Valachov usádzali do existujúcich dedín obrábajúcich pôdu. Na Balkáne bolo pôvodnou formou hospodárenia Valachov sezónne transhumančné pastierstvo a roľníctvo. Obchod s vlnou, mliečnymi výrobkami a mäsom prispel k obrovskému bohatstvu niektorých valašských obchodníkov a ich usídleniu sa v mestách. Horské pastierstvo bolo oblasťou hospodárstva, ktorú Valasi zvládli dokonalým spôsobom, zavádzaním a šírením inovatívnych technológií založených na výrobe syra na báze syridla. Valachov v stredoveku nazývali „Pastieri Rímu" (Pastores Romanorum) a boli považovaní za najlepších producentov mliečnych výrobkov v Európe.

Bojkovia ovocinári

Privolávajúci fujarou

Piotr Kłapyta

KARPATY

NA POĽSKO-SLOVENSKOM POHRANIČÍ

Karpaty sú jedným z najväčších horských pásiem v Európe a majú rozlohu približne 209 tisíc km^2. Tiahnu sa oblúkom dlhým asi 1300 km medzi prielomami rieky Dunaj: pri Bratislave na slovensko-rakúskej hranici a tzv. Železná brána na rumunsko-srbskej hranici. Geologické štruktúry Karpát pokračujú aj ďalej. Karpaty pozostávajú z troch hlavných častí – Západných Karpát, Východných Karpát a Južných Karpát. Vnútornú časť karpatského oblúku tvorí tektonický zlom – nížinatá Panónska kotlina. Najvyšším vrcholom Karpát je Gerlachovský štít (2655 m n. m.) v Tatrách a najnižším sedlom v hlavnom karpatskom hrebeni je Dukliansky priesmyk (500 m n. m.) v Nízkych Beskydách na poľsko-slovenskom pohraničí.

Karpaty sa rozprestierajú na územiach siedmich európskych krajín. Viac ako polovica (55,5%) rozlohy Karpát sa nachádza na území Rumunska, 17,1% – na Slovensku, 10,3% – na Ukrajine, a 9,3% – v Poľsku, Maďarsku, Českej republike a Rakúsku. Slovensko sa považuje za „najkarpatskejšiu" krajinu, nakoľko Karpaty pokrývajú až 73% z jeho celkovej rozlohy. V niektorých prípadoch sa do geologických štruktúr Karpát zahŕňajú aj Východosrbské vrchy na území Srbska.

Karpaty na poľsko-slovenskom pohraničí sú prevažne súčasťou Vonkajších Západných a Vonkajších Centrálnych Karpát a v menšej miere aj Vnútorných Západných a Vonkajších Východných Karpát. V literatúre sa stretávame s rôznymi názormi na delenie a názvy fyzicko-geografických oblastí Karpát. V tejto štúdii sa používa najmä klasifikácia tak ako bola navrhnutá Balónom a Jodłowským a v menšej miere Czeppem, Germanom a Kondrackým.

Vonkajšie Karpaty majú charakter stredne vysokého pohoria. Pozostávajú z menej odolných flyšových vrstiev z doby kriedy a paleogénu, sú to hlavne pieskovce, bridlice a zlepence. Majú konštrukciu plášťa. Na severe oblúka sa prejavuje podhorský ráz.

V Sliezskom, Malopoľskom a Podkarpatskom vojvodstvách v Poľsku a v Žilinskom a Prešovskom kraji na Slovensku, Vonkajšie Západné Karpaty prechádzajú do pásma makroregiónov Nízkych Beskýd, predhoria Centrálnych Beskýd a celých Západných Beskýd s časťou Západobeskydského podhoria s neveľkou časťou Slovensko-moravských Karpát.

Západné Beskydy sú tvorené značnou časťou Sliezskych Beskýd a Jablunkowsko-Koniakowským medzihorím, Żywiecko-Kysuckými Beskydami, Żywiecko-Oravskými Beskydami, Działami Orawskými, Kysuckou vrchovinou a Oravskou Magurou a na juhovýchode časťou Moravsko-sliezskych Beskýd. Na východ od Żywiecko-Oravských Beskýd sa rozprestierajú Stredné Beskydy (Makowské) a Wyspowé Beskydy a južne od nich Oravsko-jordanovská vrchovina a Gorce, ďalej Ľubovnianska vrchovina so Sądeckou kotlinou, Sądecké Beskydy so Sądeckou kotlinou, Popradská kotlina a Čergov. Tu je najvyššie položený masív Babej hory (Diablak 1725 m n. m.) v Żywieckych Beskydách na poľsko-slovenskej hranici. Javorníky, ktoré sa nachádzajú západne od Kysuckého pohoria a južne od Moravsko-sliezskych Beskýd, už patria do Slovensko-moravských Karpát. Do Centrálnych Beskýd patria aj Nízke Beskydy na poľsko-slovenskej hranici a taktiež Ondavská a Laborecká vrchovina, ktoré sa celé nachádzajú na slovenskej strane.

Na severe, oddelený morfologickým prahom, s Beskydami susedí flyšový pás Podhoria. Západobeskydské podhorie v sebe zahŕňa Sliezske pogórze a Wielické pogórze (v niektorých prípadoch je tu zahrnuté aj Wiśnické pogórze). Podhorie Stredných Beskýd tvoria: Pogórze Rożnowské, Pogórze Cieżkowické, Pogórze Strzyżowské, Pogórze Dynowské, Pogórze Przemyské a Doly Jasielsko-Sanocké. Niekedy sa delí na Gorlickú nížinu, Jasielsko-Krosniansku kotlinu, Pogórze Jasielske a Pogórze Bukowské. Pogórze je najsevernejšou časťou Karpát. Jeho hranica je určená rozsiahlymi flyšovými ložiskami z obdobia kriedy a paleogénu, ktoré sú navrstvené na sedimenty z miocénu.

Tichá dolina vo Vysokých Tatrách

Vonkajšie Východné Karpaty (Východné Beskydy) sa vyznačujú tým, že ich tektonické a litologické pásma sú na seba mriežkovito naložené. Do tejto skupiny patria Vysoké Bieszczady (Západné Bieszczady) na poľsko-ukrajinsko-slovenskom pohraničí a Nízke Bieszczady (pohorie Sanocko-Turczańské) na poľsko-ukrajinskej hranici. Na juh od Bieszczadzkých hôr sa na Slovensku rozprestiera andezitový Vihorlat, ktorý je už súčasťou Vnútorných Východných Karpát. Patrí do Vihorlatsko-Gutynského reťazca – kopce sopečného pôvodu.

Centrálne Západné Karpaty sú zložené z rezistentných, paleozoických kryštalických, metamorfných a mesozoických skál sedimentárnych hornín, ako aj z kamenozoických vulkanických hornín. Ich charakteristickou črtou sú tektonické základy. Do tejto oblasti patria skupiny zahrnuté v celom makroregióne Dolného Podhalia, Tatranského reťazca, Spišsko-Šarišských hôr, takmer celá Spišsko-Liptovská dolina a čiastočne doliny stredného Váhu, reťazca hôr Malej Fatry, Nitriansko-Turčianska kotlina a reťazec Nízkych Tatier.

Do podhôľnej oblasti patria oblasť Oravy, Oravsko-novotarská kotlina, Predtatranské pohorie, Podtatranská brázda, Spišská Magura a Pieniny, ktoré vychádzajú na povrch vo forme fragmentov Pieninského bradlového pásma.

Do Tatranského reťazca sú zahrnuté Reglové Tatry, Západné Tatry, Vysoké Tatry, Belianske Tatry a Chočské vrchy. V smere na juh a juhovýchod sa nachádza Spišsko-Liptovská nížina, ktorú tvorí Liptovská kotlina, Štrbský Diel, Popradská kotlina, Hornádska kotlina a časti Vrbovskej pahorkatiny. Na juhu s ňou hraničí reťazec Nízkych Tatier, ktorý pozostáva z veľkých celkov Ďumbiera a Kráľovej hole, Veľkej Fatry a Kozích chrbtov. Zo strany východnej, nížina susedí s reťazcom Spišsko-Šarišských hôr, ktoré tvoria Levočské vrchy, Spišsko-šarišské medzihorie, Bachureň, Šarišská vrchovina a Branisko. V juhozápadnej časti sa nachádza reťazec Malej Fatry, ktorý tvoria Lučanská Malá Fatra, Kriváňska Malá Fatra, ďalej Súľovské vrchy a susediaca s nimi dolina stredného Váhu s Bytčianskou a Žilinskou kotlinou a taktiež Nitriansko-turčianskou nížinou s Turčianskou kotlinou, fragmentom Žiaru.

Okrem toho predmetná oblasť obsahuje aj neveľké časti Vnútorných Západných Karpát. Ide o makroregióny Slovenského rudohoria s časťou Kremnických vrchov, východná časť Slovenského rudohoria s časťou Čiernej Hory, povodie Ipľu a Hornádu zo severnej časti Košickej kotliny a ešte viac na sever vysunutá časť Slansko-tokajského pohoria v podobe Slanských vrchov.

Krzysztof Szpara

Pohľad na Veľký Rozsutec v Malej Fatre

NÁRODOPISNÉ SKUPINY

V oblasti, na ktorú sa vzťahuje sprievodca, máme mnoho etnických skupín, niektoré z nich sú stále spojené s pastierstvom a v menšom rozsahu s poľnohospodárstvom. Skupiny, ktoré sú ďalej od hôr, sa zaoberajú najmä poľnohospodárstvom. Samozrejme, v každej z týchto skupín existujú aj iné zvyky, kulty, ale my sa zameriame iba a výlučne na pastierstvo.

BOJKOVIA

Keď začneme od východu, tak najprv máme etnickú skupinu nazývanú Bojkovia, ktorá obývala Bieszczady, žiaľ po vysídlení počas druhej svetovej vojny na územie ZSSR a po akcii Wisła už nie je bojkovské obyvateľstvo v Poľsku. Zachovali sa len neexistujúce dediny, kostoly a informácie zhromaždené etnografmi.

Základ ich hospodárstva predstavovalo pastierstvo, ktoré bolo jediným riešením ako vyžiť čo najviac z horskej oblasti. Väčšinou sa chovali voly a ovce. Pasenie sa uskutočňovalo hlavne na horských pasienkoch, ale aj v lesoch a na lesných čistinkách. Ak boli pastviská vzdialené – napr. na poloninách, pri ich úpätiach boli zakladané sezónne hospodárstva – tzv. koliby alebo salaše, ktoré boli prenosné. Týmto spôsobom bojkovskí pastieri mohli niekoľkokrát zmeniť miesta pastvy v jednej sezóne. Do záprahov sa používali iba voly, kone sa vôbec nechovali. Raz za nejaký čas hotové mliečne výrobky sa priviezli volmi do dediny, používali sa pritom sane a nie kolesový voz, pretože na strminách, najmä pri zvážaní sa voz mohol prevrátiť alebo zrútiť na celý záprah. Sánky sa používali počas celého roka aj na prepravu rôznych predmetov alebo výrobkov po bežných vidieckych cestách – ba dokonca prepravovali sa na nich rakvy pri pohrebe. Salašnícke pasenie hospodárskych zvierat prebiehalo spoločne. Z každého dedinského gazdovstva bol poverený jeden alebo viacerí pastieri, ktorí s ostatnými spájali stáda a pracovali spolu počas celej sezóny. Táto skupinová forma spolupráce začala miznúť v 19. st. Z mliečnych výrobkov, ktoré vyrábali Bojkovia, bola najpopulárnejšia bryndza – silne slaný syr na báze syridla, ale vyrábali sa aj iné druhy syrov: z ovčieho, kozieho a kravského mlieka.

Fujaristi na polonine

ŁEMKOVIA

Na západ od Bieszczad sa začína łemkovský región, od rieky Osława cez Nízke Beskydy, ktorý sa tiahne pozdĺž poľsko-slovenskej hranice a ďalej cez Sądecké Beskydy až po údolie rieky Poprad. Región Łemkov sa rozprestiera na ploche viac ako 100 km a je kultúrne rozmanitý v troch subregiónoch: západnom (od Popradu, viac-menej po údolie Ropy); centrálnom (medzi Ropou a Jasiołkou) a východnom (Jasiołka – Osława).

Jednou z mála stôp spojených s valašským osídlením, dodnes jasne viditeľnou, sú miestne názvy valašského pôvodu. Lexikálne sú najčastejšie spojené s pastierskym hospodárstvom, tvarovaním terénu a s archaickou ekonomikou vypaľovania lesov, spočívajúcou v získavaní nových pozemkov na usídlenie a na poľnohospodárske účely vypaľovaním, výrubom a klčovaním lesov. Z nich možno spomenúť názvy obcí: Radocyna, Radoszyce (koreň alebo vyklčovaná zem), Małastów (močaristá dolina), Pętna (svah), Bałucianka (krajina volov), Czertyżne (vypálený terén), Mików (malý) atď., alebo aj hôr: Kiczera (zarastená hora), Magura (podlhovastý horský masív/hrob), Piotruś (kameň). K niektorým názvom obcí, najmä tých z pohraničia, vyčlenených zo starších dedín, sa pridávala tiež etnická príslovka, ako tomu bolo v prípade Królika Wołoského, ktorý vznikol v oblasti Królika Polského. Aj dodnes sa v súčasnom łemkovskom jazyku zachovala lexikálna skupina spojená s valašským jazykom. Jedným z najzaujímavejších príkladov je slovo „meryndia“, označujúce potravu vzatú na cestu, a slová pochádzajúce z valašského slova ovca alebo krava, prekladané ako potraviny brané na pastvu.

Zásadný pilier ekonomiky – pastiersko-poľnohospodársky v regióne Łemkov sa po stáročia veľmi nezmenil. Pastierstvo salašníckeho typu, so sezónnym, kolektívnym pasením oviec na holiach pod dozorom baču a výrobou syrov na salaši, sa robilo v sądeckom regióne Łemkov iba v pásme Jaworzyny Krynickej, kde sa nachádzali vhodné, rozsiahle hrebeňové pastviny a poľany, na ktorých sa stavali malé, drevené budovy s jednou miestnosťou pre potreby pastierov. Z dediny na konci Muszyny na prelome 19. a 20. st. boli ovce dávané na salaš łemkovským bačom vykonávajúcich pasenie, o. i. na holiach: Łabowska, Krajna, Uhryńska, Jaworzynka, Bukowa, Jaworzyna. Ešte začiatkom 20. st. na jednej holi Strednej bača z Barnowca pásol do 300 oviec. V 30. rokoch 20. st. fungoval už iba jeden salaš, nad Dubnom.

RUSÍNI

Na osídľovaní Východných Karpát na Slovensku (územie Horného Zemplína) sa podieľali Valasi. Pásli ovce, hospodárili a žili podľa valašských zvyklostí a nového, v severovýchodnom Uhorsku vzniknutého valašského či rusínskeho práva. Ním sa riadilo viac ako 130 obcí na Hornom Zemplíne a tiež mesto Snina, ktoré bolo považované za najvalašskejšie mesto Uhorska. Táto skutočnosť sa premietla i do najstaršieho erbu tohto mesta, na ktorom je zobrazený Valach v gubani, pasúci ovečky. Valašské právo zaniklo v Uhorsku tereziánskou urbárskou reformou v r. 1767.

Najstarší priamy doklad o Valachoch (Rusínoch) na Hornom Zemplíne pochádza z r. 1347, kedy bola vypálená dedina Lomné na panstve Čičava. Na tomto zločine sa podieľali i Rusíni. Najstarší doklad o drevenom chráme pochádza z r. 1379 z Radvane nad Laborcom. Najstarší zápis o zemplínskom pravoslávnom kňazovi – baťkovi pochádza z Bardejova, pri vypočúvaní členov zo zbojníckej družiny Fedora Holovatého z Ruskej Volovej. Z ich výpovedí vyplýva, že so zbojníkmi spolupracoval aj krásnobrodsky kňaz (baťko).

V stropkovskom panstve, pre celú stropkovskú krajňu, sídlil krajník – vojvoda v dedine Veľkrop. Každý valašský šoltýs a poddaný mu v období strungy povinne odovzdávali po hrude syra. Pre humenské panstvo v stredoveku bolo valašské obyvateľstvo tak charakteristické, že pomenovanie krajňa, ktoré bolo valašského pôvodu, sa prenieslo i do názvu samotného panstva – Humenská krajňa. Dokonca v r. 1479 boli dediny v tomto panstve uvádzané iba ako maďarské a valašské (Hungaricalibus quam volahalibus possessionibus). Najstarší údaj o krajníkoch – vojvodoch pochádza z r. 1413. Boli nimi vojvodovia Stepan a Stan, ktorí sídlili niekde v okolí obci Pichné (Stephanus et Sthan vaivode). Ďalší sídlili v Uliči (1563), Ňagove (1563) a v Belej nad Cirochou (1602). Sídla krajní sa zvyčajne menili podľa bydliska krajníka. V 17. st., v čase najväčšieho rozmachu, sa počet krajní v humenskom panstve ustálil na päť – uličskú, sninskú, zbojňanskú, udavskú a volovskú krajňu. Koncom 17. st., po zálohovaní častí dedín, sa počet krajní znížil na štyri.

Valašské obyvateľstvo malo voči zemepánom presne stanovené povinnosti. Na stropkovskom panstve museli valašskí šoltýsi zemepánovi každoročne v období strungy vyplatiť daň: jeden zlatý a 25 denárov; odovzdať šesť oviec (barancov), zajaca a krahulca, jeden syr, resp. bryndzu a remenný popruh. Valašskí poddaní museli každoročne zemepánovi vyplatiť daň: jeden zlatý a 25 denárov; odovzdať jahňa, každý dvadsiaty kus z čriedy oviec, najmenej však jeden kus, dva syry, oštiepok, bryndzu, dva kožené popruhy, deviatok z prasiat alebo za každé prasa (z 9) dva denáre, zoťať a doviesť na pílu do Stropkova dva jedľové kmene súce na trá-

my alebo šindle, dve veverice a vykonávať ručné práce pri údržbe kaštieľa v Stropkove.

Na sninskom panstve museli valašskí šoltýsi zemepánovi každoročne vyplatiť: daň tri zlaté a vojvodský poplatok 50 denárov; odovzdať šesť oviec (barancov), dva syry, šesť gbelov ovsa, dve husi, funt masla, líščiu kožu, remenný popruh, vlnený pokrovec, zajaca, resp. šesť denárov a krahulca, resp. jeden zlatý. Valašskí poddaní museli zemepánovi každoročne vyplatiť: daň tri zlaté a vojvodský poplatok 40 denárov; odovzdať dvadsiatinu z čriedy oviec, najmenej však jeden kus, gbel ovsa, dvanásť kúr, desať vajec, deviatok zo svíň a medu, holbu masla, 500 šindľov, zajaca, resp. šesť denárov, jatočný dobytok, resp. 40 denárov. Z urbára z r. 1691 vyplýva, že Valasi pre uvedené panstvo každoročne odovzdávali spolu 1 112 starších baranov, 254 jednoročných baranov a 190 hrudiek syra. Zemepáni na tomto panstve vybudovali majere v Snine a Udavskom. Tieto sa prednostne zameriavali na chov oviec a produkciu syra a bryndze.

Jedinečnú povinnosť mali valašskí poddaní na vranovsko-čičavskom panstve, ktorou bola peňažná dávka miesto ubytovania a pohostenia zemepána, odkupovanie zemepánmi dodaného vína, dávky konopí súcich na pradenie a dávky jarabíc.

Vďaka chovu odolnejších druhov oviec, ktoré boli schopné spásať tvrdšiu trávu, dokázali Valasi zhospodárňovať dovtedy takmer nevyužívané horské lúky a pasienky. Pozostatkom ich činnosti na Hornom Zemplíne sú vzácne horské lúky nad hornou hranicou lesa – poloninské lúky v Národnom parku Poloniny.

Okrem produkcie mlieka a syra bol chov valašských oviec zameraný aj na ich rozmnožovanie. Táto činnosť dosiahla najväčší rozsah predovšetkým v okolí Sniny, odkiaľ sa ovce predávali na Šariš a do okolia Hanušoviec nad Topľou. Cez Horný Zemplín sa zároveň preháňali stáda oviec, predovšetkým z Marmaroša, za účelom ich predaja na makovickom panstve na Šariši. Zemepáni preto zaviedli vyberanie mýtneho za čriedy v Stakčíne. Colnice na preclievanie oviec sa v tejto obci spomínajú v r. 1657 a 1690.

V priebehu 16. – 18. st. sa Valasi postupne „poroľničovali“, pričom strácali dovtedajší identifikačný znak, teda ovčiarstvo. Chov oviec sa vo väčšom presúval do početných majerov budovaných na Hornom Zemplíne. Ich hlavnou úlohou bol chov oviec. V r. 1869 bolo na celom Hornom Zemplíne evidovaných takmer 30 000 oviec, z toho v stakčínskom obvode sa ich chovalo 7 047 a v papínskom obvode 6 214. Z majerov zameraných na chov oviec dominovali majere v Stakčíne (1 221), Udavskom (1 201), Pichnom (718), Klenovej (672), Rovnom (646), Topoli (611), Starine (606), Pčolinom (516), Papíne (490), Kalnej Roztoke (445), Stakčínskej Roztoke (435) a Osadnom (419 oviec).

Lokality, kde sa v minulosti nachádzali rozsiahlejšie salaše na Zemplíne, sa nazývali „košiarmi, košariskami“. Na základe miestnych názvov vieme, že väčšie salaše – košariská sa nachádzali v obciach Čabalovce, Inovce, Jalová, Hrabová Roztoka, Hostovice, Kalinov, Kolbasov, Kolonica, Nechválová Polianka, Nová Sedlica, Strihovce, Svetlice, Šmigovec, Olšinkov, Ostružnica, Osadné, Pakostov, Prituľany, Rafajovce, Runina, Ruská Bystrá, Ruský Hrabovec, Ruský Potok, Roškovce, Starina, Topoľa, Ubľa, Ulič, Uličské Krivé, Zboj, Zbudský Rokytov, Zvala, Valaškovce, Veľká Driečna, Vyšná Jablonka a Vyšné Zbojné. Najdlhšie sa tradičný salaš zachoval v obci Zboj, ktorý bol po druhej svetovej vojne premiestnený do chotára obce Nová Sedlica.

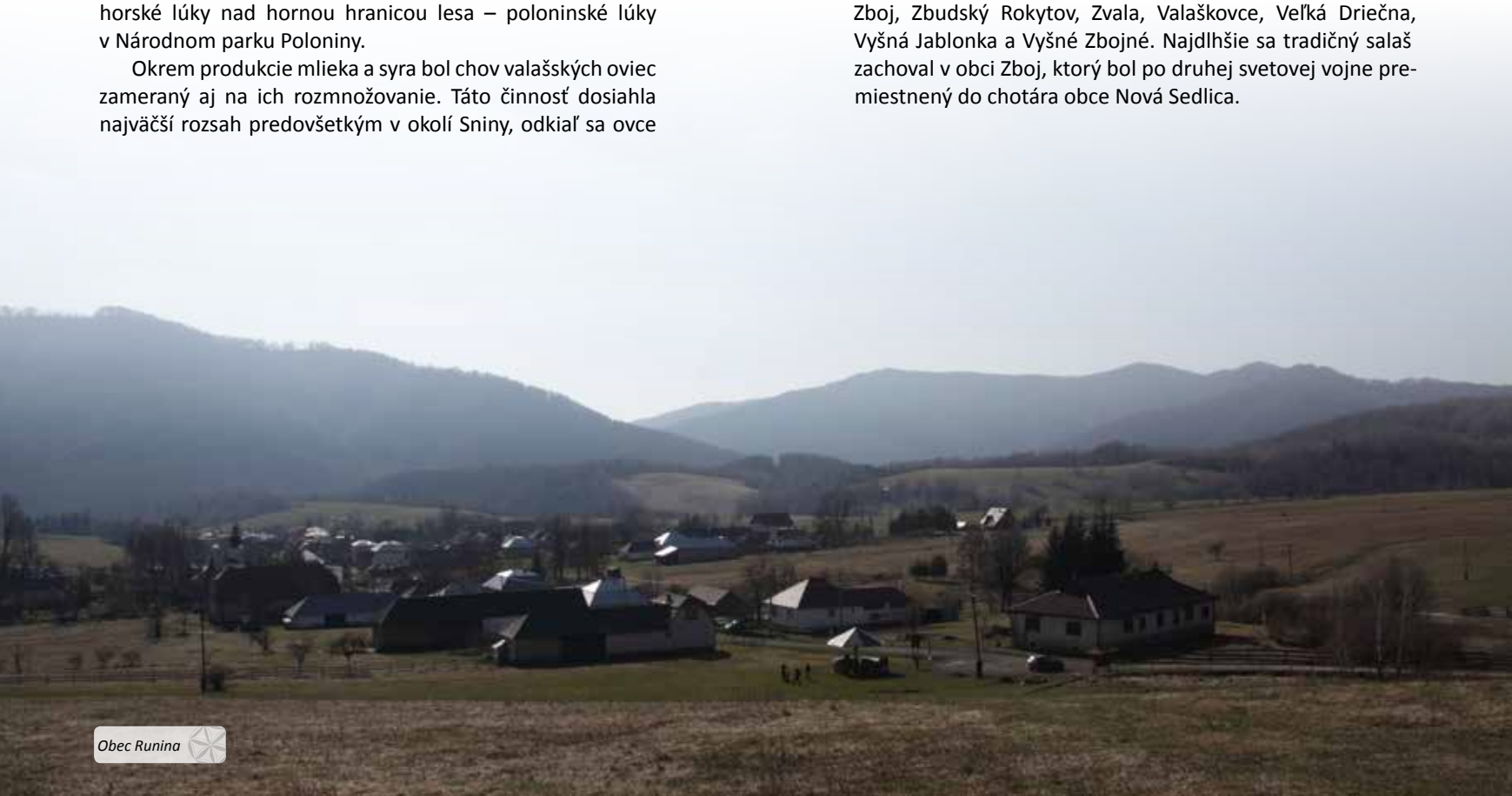

Obec Runina

NADPOPRADSKÍ
(RYTERSKO-PIWNICZANSKÍ) GORALI

Obývajú východnú časť Sądeckých Beskýd, okrem samotnej Piwnicznej, s početnými vidieckymi osadami, ku ktorým sa rátajú dediny na pravom brehu Popradu: Łomnica, Kokuszka, Głębokie a Sucha Struga, ktoré ležia na západných svahoch pásma Jaworzyny Krynickej, ako aj na jeho ľavom brehu pri úpätí pásma Radziejowej: Rytro, Oblazy Ryterskie, Roztoka Ryterska a Młodów (so zástavbou na oboch stranách rieky). Niektorí vedci do tejto skupiny zahŕňajú tiež Przysietnicu (M. Cholewa).

Poľnohospodárstvo, hoci sa považovalo za primárne zamestnanie v nadpopradských dedinách, nebolo schopné zabezpečiť sedliackym rodinám obživu. Pomáhali si preto rôznymi formami chovu hospodárskych zvierat (hlavne ovčiarstvo). Dôležitú úlohu plnil v oblasti chov oviec, pasúcich sa často spoločne na roľných úhoroch (v lánových obciach nazývaných „tłokami“) celú letnú sezónu – s košarovaním zvierat (t. j. hnojením pastvín) a systémom výroby syra v obci, v dome vedúceho pasenia (t. j. zháňajúceho ovce). Išlo o tzv. roľné salašníctvo, rozšírené napr. v Łomnici. V niektorých dedinách nadpopradských goralov (Rytro, Roztoka Ryterska, osady Piwnicznej v pásme Radziejowej a Homrzyska, Sucha Struga, Łomnica – v pásme Jaworzyny) tiež fungovalo tradičné horské salašníctvo. Ovce na celú letnú sezónu sa dávali profesionálnym bačom na spoločné pasenie na odľahlých hrebeňových holiach a rozsiahlych horských poľanách; ovce pohnojili hoľu košarovaním, ovčie syry sa vyrábali na mieste, na salaši. Udržaniu tradícií horského salašníctva na začiatku 20. st. slúžila lesohospodárska politika grófa Adama Stadnického z Nawojowej, vlastníka rozsiahlych majetkov v Sądeckých Beskydách (založil o. i. veľký salaš na Łabowskej holi, kde sa propagoval podhalański model salašníctva).

SĄDECKÍ
(ŁĄCKÍ, KAMIENICKÍ, JAZOWSKO-OBIDZKÍ) GORALI

Ako píše Jan Wielek: „Łącki gorali obývali oblasti na mieste styku troch veľkých horských pásiem – Wyspowých Beskýd, Sądeckých Beskýd a Gorcov. Rieka Kamienica je hranica medzi Wyspowými Beskydami a Gorcami; obe tieto horstvá od Sądeckých Beskýd oddeľuje hlboká a úzka dolina Dunajca.“ Vzhľadom na niektoré kultúrne rozdiely sa v skupine vyčleňujú tri subregióny: na západe kamienický (Kamienica, Zbludza, Zalesie, Zasadne, Szczawa); v strede łącko-maszkowický (Młyńczyska, Wola Kosnowa, Kicznia, Wola Piskulina, Zagorzyn, Łącko, Szczereż, Czerniec, Maszkowice, Zabrzeż, Zarzecze); na východe jazowsko-obidzký (Jazowsko, Brzyna, Gaboń, Obidza, Łazy Brzyńskie).

Okrem poľnohospodárstva dosť dôležitú úlohu plnilo pastierstvo salašníckeho typu. U sądeckých goralov sa vyskytovalo jednak v horskej podobe – realizované kolektívne na holiach a na poľanách pásma Radziejowej, so spracovaním mlieka na salaši, jednak roľného typu, s pasením na obrovských lúkach v katastri vlastných rolí alebo na roľných úhoroch (napr. Obidza, Brzyna). Výroba syrov v tomto prípade prebiehala doma.

RUS SZLACHTOWSKA

Malú enklávu rusínskych obcí v susedstve Szczawnice tvorili štyri dediny: Szlachtowa, Jaworki, Biała Woda a Czarna Woda. Najstaršie historické pramene o Szlachtowej a Jaworkoch sa objavovali až okolo polovice 16. st., o. i. v registroch odvedencov. Je známe, že obidve obce patrili v tom čase do panstva rodu Nawojowských a zahŕňali celkom štyri valašské polovičné dvory. Prvé zmienky o Białej a Czarnej Wode pochádzajú z druhej polovice 18. st. Je však možné, že prvé dve dediny Rusi Szlachtowskej vznikli oveľa skôr, zatiaľ čo zvyšné dve, položené oveľa vyššie, sa pravdepodobne vyvinuli zo sezónneho pastierskeho osídlenia starších dedín a časom sa osamostatnili. Takýto proces je známy z mnohých iných karpatských dedín. Pravdepodobne valašské osídlenie, ktoré bolo pri vzniku dedín Rusi Szlachtowskej, prišlo z juhu zo strany slovenského Spiša. Obce szlachtowskej enklávy sú kultúrne oveľa bližšie k spišským Rusínom než k obciam nadpopradského regiónu Łemkov. V 19. st. majiteľmi všetkých dedín Rusi Szlachtowskej bol rod Stadnických z Nawojowej. V 20. st., po vynútenom vysídlení rusínskeho obyvateľstva v r. 1947, Szlachtowu osídlili hlavne osadníci zo Szczawnice a zvyšné obce obyvateľstvo z Ochotnice a Podhalania.

Hlavným zdrojom obživy Szlachtowských Rusínov bolo kedysi pastierstvo oviec a chov dobytka (hlavne volov na výkrm). Až do zrušenia vecných bremien servitutov na pasenie, v letnom období sa veľké stáda oviec pásli na hrebeňových poľanách a v lesoch, najmä na svahoch pásma Radziejowej. Kolektívne pasenie salašníckym systémom prebiehalo pod dozorom profesionálnych ovčiarov – bačov, ktorí boli zodpovední za správne pasenie zvierat, výrobu ovčieho syra na salaši, ako aj hnojenie pastvín ich košarovaním v priebehu celej sezóny. Aj keď ovčiarstvo značne upadlo na prelome 19. a 20. st., tak ešte v 30. rokoch minulého st. v dedinách Rusi Szlachtowskej sa na gazdovstve chovalo 5 až 20 oviec a na poľanách pásma Radziejowej fungovali ešte tri salaše miestnych bačov. V posudzovaných obciach prebiehalo aj individuálne pasenie, silami vlastnej rodiny, na roľných úhoroch a početných vlastných lesných čistinkách, kde sa viedli sezónne filiálne hospodárstva. V haličských časoch bol v Rusi Szlachtowskej rozšírený chov býkov, ktoré sa na jar kupovali na trhoch v spišských mestečkách, v lete sa spolu pásli na vysokohorských pastvinách a na jeseň sa predávali na porážku, väčšinou viedenským kupcom.

OCHOTNICKÍ GORALI

Ochotnica, jedna z najstarších valašských dedín v poľských Karpatoch, založená na valašskom práve v r. 1416 je tiež najdlhšou a plošne najväčšou reťazovou dedinou v Malopoľskom vojvodstve. Jej zástavba sa tiahne po obidvoch stranách doliny gorczańského potoka Ochotnica, položená medzi vlastnými Gorcami a pásmom Lubania, v priestore viac ako 20 km. Osídlené boli tiež doliny potokov, ktoré sa vlievajú do rieky Ochotnica. V súčasnosti sú obe časti dediny Ochotnica Górna a Dolna samostatnými solectvami. Až do času delení Poľska bola dedina v majetku kráľa a v správe czorsztyńského starostva.

V Ochotnici Górnej prevládali lesy, v ktorých ešte po druhej svetovej vojne existovali početné poľany, kedysi získané vypaľovaním a po čase zaradené do poľného obrábania (slabo výnosné). Pestoval sa na nich ovos, neskôr aj zemiaky a ekonomika kosenia trávy. Počas leta sa tu samostatne pásol dobytok a ovce. Týmto cieľom slúžilo sezónne, drevené staviteľstvo na poľanách. V údolnej časti polí sa okrem ovsa sialo tiež žito, jačmeň, sadila sa zelenina. Avšak základom obživy obyvateľov Ochotnice Górnej bolo pasenie oviec, vykonávané na početných gorczańských holiach a lesných poľanách systémom horského salašníctva pod vedením profesionálnych bačov. Počas sezóny pasenia sa na salaši vyrábali ovčie syry; dôležitou funkciou pasenia bolo hnojenie horských pastvín košarovaním zvierat. Na gorczańských holiach sa pásli kedysi aj voly a zmiešané stáda, pozostávajúce z oviec, kôz a dobytka.

ZAGÓRZAŃSKÍ GORALI

Zagórzania obývali dolinu hornej Raby s prítokmi: Porębou, Mszankou a Kasinkou, obklopené z juhu severnými svahmi Gorcov a z východu – kopcami Wyspowých Beskýd.

Základnými zdrojmi obživy gorczańských goralov bolo poľnohospodárstvo spojené s chovom zvierat, pastierstvo a využívanie lesov. Dôležitou oblasťou ekonomiky bolo u Zagórzanov sezónne salašnícke ovčiarstvo, vykonávané tak na gorczańských holiach a poľanách, ako aj vo Wyspowých Beskydách, o. i. na Śnieżnici, Ćwiline, Mogielici a Łopieni. Malo dávne tradície, siahajúce do 17. st. Počas druhej Poľskej republiky boli Gorce druhým najväčším pastierskym centrom po Tatrách. V r. 1925 sa spolu v Gorciach a Wyspowých Beskydách páslo 10 800 oviec a 570 kusov dobytka. Zagórzański bačovia (o. i. z Poręby, Mszany, Lubomierza, Łętoweho) často brali na pašu ovce gazdov zo susedných okolí, kde sa nerobilo spoločné pasenie, napr. z kliszczackých obcí.

V slovnom folklóre Zagórzanov sa zachovalo množstvo rozprávaní súvisiacich s pastierstvom, hlavne povestí o slávnych bačoch – čarodejníkoch a mastičkároch, o. i. o bačovi Bulandovi (Tomaszovi Chlipalovi, žijúcom v Lubomierzi, zomrel v r. 1912), o jeho čaroch, umení liečiť ľudí a nadprirodzených schopnostiach.

Gorce

SZCZAWNICKÍ A PIENINSKÍ GORALI

Szczawnickými goralmi v staršej etnografickej literatúre bola definovaná skupina dedín položených v údolí Dunajca medzi Pieninami a Gorcami a Sądeckými Beskydami (juhozápadné svahy pásma Radziejowej), a teda: samotné Szczawnice, Niżnej a Wyżnej (kedysi to boli samostatné dediny), položené v údolí Grajcarka (východne od Dunajca), ako aj na ľavom brehu Dunajca Krościenko (kedysi jediné mesto v regióne), Grywałd, Tylka a Hałuszowa. Dve obce, Sromowce Wyżne a Sromowce Niżne, ležiace na južnej strane Pienin, medzi nimi a Dunajcom, pozdĺž ktorého sa tiahne v súčasnosti štátna hranica – sa nazývali pieninskými goralmi. Ich kultúra bola trochu odlišná od szczawnickej skupiny, mala oveľa bližšie k spišskej kultúre (najmä v oblečení). V súčasnosti, najmä v prírodopisnej literatúre, sa tieto skupiny spájajú, pod pomenovaním pieninskí gorali.

Základom ekonomiky szczawnických, pieninských goralov, podobne ako v Tylmanowej, Ochotnici, Czorsztyne a susedných dedinách, bol chov oviec systémom vysokohorského pastierstva, ako aj kolektívne pasenie volov na dedinských poľanách (Szczawnica) doplnené o poľnohospodárstvo a pridomový chov dobytka. Nepriaznivé prírodné podmienky nezabezpečovali dobré výsledky v poľnohospodárstve. Horské salašnícke pastierstvo je sezónne (od mája do septembra) kolektívne pasenie oviec na holiach, lesných čistinkách alebo na nive úhorom (časti polí v nivových obciach, napr. Szczawnica Niżna). Pasenie viedol profesionálny bača (niekedy vybraný celou hromadou) s pomocou juhásov – pastierov a honelníkov – pomocníkov. Na salaši sa vyrábali ovčie syry kľagové (na báze syridla). Zhotovoval sa bundz, údené oštiepky (neparené) a fermentovaná, slaná bryndza. Srvátka bola základom stravovania pracovníkov salašu. Hole sa počas pasenia hnojili košarovaním oviec. Na vyššie položených miestach pasenia sa stavali trvalé, zrubové salaše (koliby) ako príbytok pastierov a miesto na výrobu syrov. K dispozícii boli aj prenosné košiare pre ovce a búdy na strážení košiara v noci. Jarné a jesenné rediky boli v obciach dôležitými slávnosťami (a rovnako veľkou atrakciou pre kúpeľných hostí a letných rekreantov).

V Pieninách, ktoré predstavujú centrálnu vyvýšeninu Pieninského bradlového pásu, pasenie oviec nikdy nebolo všeobecne rozšírené kvôli malému počtu polian, ktoré sa radšej využívali na pestovanie obilia a na kosenie trávy. V medzivojnovom období sa začala organizácia pasenia oviec v Sromowciach podobať podhalańskému pastierstvu s podnikateľom bačom, ktorý sám prenajímal územie pastvín a syrom platil nájomné. Bačovia hľadali ovce na pastvu od prvých mesiacov roka. V apríli vyšli na pastviny, aby skontrolovali stav kolíb. Pasenie sa začalo najneskôr 4. mája a skončilo pred sv. Michalom (29. septembra). Predtým, ako vyšli na pašu, ovce ostrihali a umyli v Dunajci, jahňatá zostali na gazdovstve. Gazdovia označili svoje ovce, vďaka čomu tak oni, ako aj juhási vedeli rozpoznať, komu patrí stádo, aj keď sa hovorilo, že dobrý pastier dokáže spoznať ovce bez označenia. Po príchode na pasienky musel bača urobiť veľa vecí, aby zaistil ovce pred zlými kúzlami, pred rozutekaním stáda, pred chorobami, ale aj aby ovce dávali viac mlieka. Oheň zapaľoval pomocou sviečky posvätenej na sviatok hromničnej Panny Márie (2. februára). Pred vstupom do košiara zakopal štólu, reťaz, sekeru – goralskú palicu umiestnenú na kríž, až po takejto ochrane mohli prejsť ovce a po prvýkrát vstúpiť do košiara. Pokropil zvieratá svätenou vodou prinesenou z krsteľnice a deviatich prameňov. Očmudil ich dymom z byliniek posvätených na sviatok Nanebovzatia Panny Márie, medzi ktorými musel byť bielokvet močiarny – bodliak krasovlas bezbyľový a kvapky z kostolných sviec. Do pokrmu pridával cesnak, ako aj soľ posvätenú na deň sv. Agáty. Všetky tieto kroky urobil do dňa sv. Jakuba, po ňom moc čarodejníkov podstatne slabla. Na konci pasenia pastier pokropil svätenou vodou košiar a ovce, aby odohnal zlé sily a poďakoval za Božiu ochranu počas celej sezóny. Stádo s pastiermi a náradím sa vrátilo do dediny. Po zahnaní oviec na gazdovstvá, až kým neprišli snehy, sa tieto pásli okolo domov, kde len bolo miesto. Každý deň zvieratá strážila iná osoba.

Vytvorenie Národného parku Pieniny v r. 1934 ešte viac obmedzilo pastiersku ekonomiku v Pieninách. Po druhej svetovej vojne obyvatelia Sromowiec začali dávať ovce na pašu do połemkovských oblastí v Malých Pieninách.

SPIŠSKÍ GORALI

Oblasť poľského Spiša – to je 14 dedín ležiacich v časti Spišského Zamaguria (pohoria Spišskej Magury), zo severu a západu uzavretých ohybom Dunajca s riekou Białka, ktoré sa po r. 1920 ocitli v Poľsku. Ide o severozápadný okraj väčšej, mnohonárodnej a multikultúrnej historickej oblasti – Spiša, do ktorého patrí (na území dnešného Slovenska) povodie horného Popradu, ako aj Hornádu a Hnilca, s Levočou, Kežmarkom a Popradom v centre.

Dobré prírodné podmienky pre pasenie oviec a dobytka v neďalekých Jaworzyńských Tatrách a dávne tradície vysokohorského pastierstva v spišských obciach založených s valašskou účasťou (Łapsze Wyżne, Trybsz, Jurgow – 16. st.; Czarna Góra, Rzepiska, Łapszanka – 17. st.) spôsobili, že pastierska ekonomika zohrávala tu oveľa väčšiu úlohu ako poľnohospodárstvo. Za feudalizmu mali poddaní všeobecne možnosť (za stanovených podmienok) pásť ovce a dobytok na holiach a „pánskych“ poľanách, po r. 1848 (zrušenie poddanstva sedliakov) obyvatelia mnohých dedín dostali pastviny do vlastníctva. Pastierstvo v tom čase rozkvitalo. V polovici 19. st. sami Jurgowiania pásli na jaworzyńských holiach salašníckym systémom asi 6 000 oviec. Mnoho skúsených ovčiarov sa profesionálne venovalo bačovstvu. Od r. 1879, v dôsledku zmeny vlastníka jaworzyńských majetkov, sa značne zhoršili podmienky pasenia v tomto regióne. Sedliaci stratili svoje staré pastviny, dostali pritom ako náhradu nižšie položené, spoločné pastviny (napr. obyvatelia Jurgowa – poľanu Podokólne, dnešná muzeálna „rezervácia“ pastierskych salašov zo Spiša). Počet pasených oviec klesal a postavenie pastierstva v celom regióne sa výrazne znížilo.

BABIOGÓRSKI GORALI

Babiogórski gorali podľa Urszuly Janickej-Krzywdy obývali dediny v údolí Skawice pri severnom podnoží Babej Góry, a teda Białku, Skawicu, Zawoju (s početnými osadami), a taktiež Grzechyniu na severe, Sidzinu na východnej strane pásma Police a Juszczyn na jeho severných svahoch.

Babiogórske obce žili z pastierstva, poľnohospodárstva s pridomovým chovom a z využívania lesov a drevárskych remesiel. Do záveru 19. st. na severnej strane Babej Góry prevládal chov oviec. Pásli sa od jari do jesene na hrebeňových holiach a lesných čistinkách, alebo ich dávali na salaš do opatery bačovi, alebo sa pásli na polianskom hospodárstve v opatere vlastnej rodiny. Kedysi sa pásli takisto stáda volov v opatere voliarov. Na miestach sezónneho pasenia oviec boli stavané drevené obytné salaše (koliby). Zvieratá sa na noc zatvárali do košiara (prenosná ohrada z niekoľkých viazaniek urobených zo žrdí a dosiek), ktorý sa každých pár dní presúval na iné miesto, čím sa takto hnojili poľany.

Na konci 19. st. bolo v babiogórskych dedinách funkčných ešte niekoľko desiatok ovčiarskych hôľ v severnej časti masívu Babia Góra, na Jałowci a Polici, ako aj veľa polian pre voly; v polovici 20. rokov 20. st. spolu v týchto troch pásmach bolo obhospodarovaných už iba sedem hôľ, na ktorých sa pásli asi 2 500 oviec. Okrem salašníckeho pastierstva v babiogórskych obciach bolo na vlastných lesných poľanách letné pasenie zvierat (dobytka a oviec) v kombinácii s obrábaním lúk na kosenie trávy a s malými políčkami na pestovanie ovsa alebo zemiakov. Na poľanách sa budovali malé obytno-maštaľné budovy, nazývané letniaky.

PODHALAŃSKÍ GORALI

Najznámejšia skupina poľských karpatských goralov (často je s nimi stotožňovaný celý, bohato diverzifikovaný región poľských Karpát), obývajú väčšiu časť rozľahlej Oravsko-Nowotarskej kotliny. Hranica Podhalan sa tiahne na západe údolím Czarného Dunajca a zaberá dediny na oboch stranách rieky; na východe ju predstavuje rieka Białka (ľavý breh, s výnimkou Nowej Białej – spišskej obce), na severe pásmo Gorcov a Železnice a na juhu Tatry. V rámci Podhalia sa rozlišujú dva subregióny: tzv. Skalne Podhale (tatranskí gorali) na juhu, pri samom úpätí Tatier a na severe – Nowotarská dolina, zvaná tiež Podhalom Nižným (nowotarskí gorali). Za pohraničné dediny Skalneho Podhala sa považujú (zo západu): Chochołów, Ratułów, Skrzypne, Leśnica, Białka Tatrzańska a Bukowina Tatrzańska.

Hlavným zdrojom príjmov pre obyvateľstvo bola pastiersko-chovná ekonomika, predovšetkým vysokohorské pastierstvo oviec s výrobou syrov na salaši. V Podhalí sa právo pasenia dedilo pripísaním do gazdovstva. Hole boli vo všeobecnosti spoločným majetkom hromady, rovnako ako sezónne využívané pastierske objekty, salaš alebo koliba – spoločné vlastníctvo pastierov. Profesionálne ovčiarstvo bolo vecou prestíže a rešpektu (v známych bačovských rodoch často dedenou), ktoré malo obrovský vplyv na takmer všetky oblasti tradičného života dediny Podhalia, od oblečenia, jedla, po folklór a umenie. Na holiach sa tiež pásli kravy, ale individuálne, „každé gazdovstvo pre seba“; paseniu kráv sa venovali dievčatá – kraviarky.

Pastierstvo je jednou z najstarších a najdôležitejších foriem hospodárstva podhalańských goralov, pre ktoré miestom exploatácie boli po stáročia Tatry. Predpokladá sa, že už v 14. st. obyvatelia najstarších podhalańských osád pásli sezónne čriedy v poľských Tatrách. Prvé vandrovky so stádami, vzhľadom na veľké vzdialenosti, husté a rozsiahle lesné porasty, ako aj nedostatok schodných chodníkov, boli veľmi náročné. Preto sa na nich zúčastňovali len ovce a kozy a ich kŕdle neboli početné. Dobytok sa pásol v okolí dediny.

Výrazné oživenie pastierstva nastalo v 16. a 17. st. spolu s rozvojom osídlenia, ktoré sa čoraz viac blížilo k Tatrám. Významnú úlohu tu zohrali vandrovky pastierskeho obyvateľstva, Valachov, ktorí sa v 13. st. pohli z Balkánu pozdĺž Karpát smerom do strednej Európy a časom sa zmenili na trvalé osídlenie. Na sever Podhalia dorazili už koncom 14. st. Zanechali trvalé stopy v ľudovej kultúre Karpát, a najmä v pastierstve (tak vo výtvoroch hmotnej kultúry, ako aj v salašníckej organizácii).

Pastierska ekonomika podhalańských goralov v poľských Tatrách bola dvojakého druhu: ovčia vykonávaná kolektívne na základe spoluvlastníctva hôľ a kravská, vykonávaná individuálne, hlavne na tatranských poľanách.

Salaše, nazývané tiež bačovskými chatami, boli spojené iba s ovčou ekonomikou vykonávanou spoločne. Boli to jednoduché prístrešky, často primitívnej konštrukcie.

Ovce na noc zatvárali v ohradách – košiaroch. Boli to trvalé alebo prenosné konštrukcie. Časť ohrady určená na dojenie oviec sa volala strunga. V noci pri ovciach bdeli juhási. Na ten čas im ako prístrešky slúžili prenosné búdy zbité z dosiek, ktoré mali podlahu, tri steny a jednospadovú strechu.

Pastierska sezóna sa začínala na jar. Dátum jarného rediku stanovovalo niekoľko gazdov, ktorí šli do hôr, aby zistili, či vzišla tráva.

Tradičným termínom končiacim pasenie v Tatrách bol deň sv. Michala (29. september). V deň návratu do dediny si zbalili svoje veci, upratali, zhasili ohnisko, ovciam dali zvonce. V dedine bača pripravoval pohostenie pre juhásov a gazdov preberajúcich si ovce.

V 19. st. a v prvej polovici 20. st. sa v Tatrách páslo veľké množstvo oviec a dobytku. V 20. rokoch 20. st. páslo sa tam viac ako dvanásť tisíc oviec a viac ako dve tisíc kusov hovädzieho dobytka. Počas druhej svetovej vojny sa počet oviec v Tatrách zvýšil na tridsať tisíc a zostal na tejto úrovni v prvých rokoch po jej skončení. To nepriaznivo zaúčinkovalo na prírodu tejto oblasti. Bola snaha tento problém vyriešiť organizovaním od r. 1948 pasenia oviec z Podhalia najskôr v rajóne Szczawnice, a potom v poviatoch Nowy Sącz, Gorlice, Sanok a Jasło.

Založenie Tatranského národného parku v r. 1954 a následná realizácia zákona upravujúceho majetkové vzťahy na jeho území, viedlo v r. 1978 k ukončeniu pasenia oviec a dobytka v Tatrách. Až od r. 1982 sa pasenie nazývané „kultúrne“ uskutočňuje podľa nových pravidiel. Na území 120 ha vyznačenom v rámci poľských Tatier sedem bačov pasie vyše 1 200 oviec a malý počet kráv (údaje z r. 2015). Na základe dohôd uzatváraných s riaditeľstvom Tatranského národného parku sa bačovia zaväzujú nadväzovať na pastierske tradície, starať sa o salaše nachádzajúce sa v katastri polian, kde prebieha pasenie, tiež opravovať a udržiavať používané salaše a dodržiavať zásady ochrany prírody.

SLIEZSKI GORALI

Obývajú zemepisnú oblasť, ktorá patrí do Sliezsko-moravských Beskýd a ktorá je od r. 1920 rozdelená štátnou hranicou medzi Poľsko a Česko. V Poľsku sa Sliezske Beskydy skladajú z dvoch pásiem: pásma Czantorie a Stožka, ktoré predstavuje rozvodie medzi Olzou a Vislou a pásmo Baranej Góry. Sídla tejto národopisnej skupiny takisto ležia na oboch stranách rieky Olza v oblasti historického Cieszyńského Sliezska. Tvoria ich nasledujúce obce s rozdielnou štruktúrou vierovyznaní, na poľskej strane: Istebna, Jaworzynka, Koniaków, Wisła a Brenna, zatiaľ čo na českej strane patria do skupiny Bukowiec, Piosek, Koszarzyska, Gródek, Nawsie, Łómna, Mosty Jabłonkowskie.

Dôležitú rolu pri formovaní kultúrneho zázemia sliezskych goralov hral valašský prvok. Pastieri – kočovníci sa presúvali po Karpatskom oblúku, prišli do Beskýd na prelome 15. a 16. st. a klčovaním lesov získali ťažko dostupné svahy na pastvu. So súhlasom úradov vytvorili vlastnými rukami pastviská a lúky, ktoré boli systematicky zaznamenávané v najstarších urbároch od r. 1577, pozemkových knihách a v jedinečnom zozname valašských povinností z r. 1647.

Táto ekonomika bola základom existencie goralov do r. 1853, keď cisár František Jozef I. vydal zákon o likvidácii servitutov. Bola to najväčšia rana pre sliezskych goralov. Pri klčovaní Beskýd sa vytvorila trvajúca dodnes štruktúra osídlenia, ktorú predstavujú dvory (pľac), ako aj osady. Prvé sa sformovali v úzkom prepojení s podobou terénu (dolina rieky, slnečný svah, možnosť komunikácie), druhé pod vplyvom dynamicky sa rozvíjajúceho salašnícko-pastierskeho hospodárstva. Prvkom, ktorý organizoval priestor, boli formy jeho označovania, keď sa miestam, lokálnym jednotkám pridávali názvy a prezývky, toto označenie dodnes predstavuje základ sociálnej komunikácie.

Salašnícko-pastierska ekonomika bola spojená s prevádzkou salaša, kde bola koliba, šopa a košiar z prútia, solisko a studnička so žľabom pre ovce. Na čele salašníckej spoločnosti stal salašník zvolený hromadou. V salašníckej štruktúre bol ešte bača, ovčiar, honelník a jałowior. Na salašoch sa budovali primitívne pastierske chaty. Na dvoch rázsochách vbitých do zeme bol položený drúk a o takúto konštrukciu sa opieralo z obidvoch strán.

ORAVSKÍ GORALI

Oravskí gorali obývajú v Poľsku 14 obcí Hornej Oravy, ležiacich na juh od hlavného pásma západných Beskýd, v západnej časti Oravsko-Nowotarskej kotliny, v povodí Oravy, prítoku Váhu. Hlavná časť oravského regiónu sa nachádza na Slovensku (okolie Trenčína a Trzciany). Zo západu a juhu sú hranice poľskej Hornej Oravy štátnou hranicou, z východu Oravania hraničia s Podhalím, zo severu s tzv. oblasťou podhalańských vplyvov z okolia Spytkowic, ako aj babiogórskymi goralmi (cez Babiu Góru a Policu). Politická hranica nie je na Orave totožná s etnickou. V obidvoch krajinách (v rôznom pomere) žije obyvateľstvo oboch národností. Obce poľskej Oravy sú: Bukowina, Chyżne, Harkabuz, Jabłonka (centrum regiónu), Kiczory, Lipnica Mała, Lipnica Wielka, Orawka, Podwilk, Podsarnie, Zubrzyca Dolna, Zubrzyca Górna, Podszkle a Piekielnik.

Základom ekonomiky regiónu bolo pastierstvo oviec a volov. Na začiatku 17. st. sa v obciach hornej Oravy páslo celkovo 24 000 oviec (napr. v Jabłonke a Podwilku po 4 000, v Orawke – 2 000). Poľany na pasenie boli sedliakom prideľované alebo prenajímané z kaštieľskych pozemkov. Mnohé miesta na pasenie boli tiež (nelegálne) získané v lesoch pomocou prerezávky. Na južných svahoch Babej Góry a Police sa vykonávalo salašnícke pasenie oviec pod starostlivosťou bačov, ako aj pasenie stád volov vedené voliarmi.

Chov oviec bol, ešte na začiatku 19. st., základom oravskej ekonomiky. Z ovčieho mlieka sa vyrábal hlavne syr a bryndza, zatiaľ čo začiatkom 20. st. bol chov dobytka a kráv dôležitým prvkom miestnej ekonomiky. Z kravského mlieka sa robili tvaroh a maslo.

Z prebytku ovčieho syra sa chystali zásoby na zimu. Po ocedení vo formičkách sa syr namočil v nasolenom roztoku a umiestnil do dymu nad ohnisko na salaši (oštiepky). Bryndza sa nakladala do drevených malých nádob alebo drevených sudov, v ktorých sa syr solil a silne stláčal. Takto konzervované oštiepky a bryndzu bolo možné dlho uchovávať.

Po sv. Michalovi do najbližšej nedele bačovia s juhásmi a ovcami museli zísť z hôľ a vrátiť sa do dediny v súlade s príslovím; Kto pasie po Michalovi, nevráti sa na hole, a napriek tomu sa tam chceli vracať. Fungovalo presvedčenie, že kto to nedodržuje, stretne ho nešťastie, choroba, ba dokonca smrť. Bača urobil vyúčtovanie s majiteľmi oviec a juhási rozdávali deťom a ženám malé ovčie syry nazývané redykołkami. Pastieri stád hovädzieho dobytka taktiež v tomto období schádzali z pastvín a majitelia oviec a dobytka ich mohli pásť na dedinských lúkach do neskorej jesene.

ŻYWIECKI GORALI

Juhozápadný okraj Malopoľského vojvodstva leží v poviate Sucha, zahŕňa niekoľko obcí patriacich ešte do historického regiónu Żywiec, ktorého dediny sú rozptýlené v samotnej Żywieckej kotline, pozdĺž rieky Soła, ako aj v hornatom, veľmi zalesnenom teréne, v povodí horného toku Soły a Koszarawy.

Żywczania boli rôznorodou skupinou. Severovýchodnú časť regiónu, v rámci Malých Beskýd, kedysi obývali tzv. Doľania (tiež: Doloki), potomkovia najstarších osadníkov – roľníkov, pochádzajúcich z centrálneho Malopoľska, z údolia Visly. V tejto zóne, na samom okraji regiónu goralov, ležia: Targoszów, Krzeszów a Kuków z dnešného poviatu Sucha. Ďalej na juh sú: Stryszawa, Lachowice, Kurów a Hucisko – rátajú sa k obciam żywieckych goralov, ktorí osídľovali južnú a juhovýchodnú časť regiónu Żywca, ležiacu v Żywieckych Beskydách.

Na severe regiónu, najmä v oblasti obývanej Doľanmi, ako aj v goralských dedinách nižšie položených, základom obživy bolo poľnohospodárstvo. Pestoval sa ovos, žito, jačmeň; zemiaky, kapusta, repa; siali sa veľké množstvá ľanu, na ktorom bola založená domáca výroba nití a plátien na šitie odevov pre vlastné potreby. Poľnohospodárstvo sprevádzal pridomový chov, hlavne dobytka, poskytujúci potrebný hnoj a ťažnú silu (voly, kravy). U żywieckych goralov zohrávalo veľkú úlohu ovčiarstvo, a to jednak vzhľadom na výrobu syrov, jednak pri získavaní ovčej vlny pre tkané po domácky súkna a pri kožiach (kožuchy, klobúky, baranice atď.). V Żywieckych Beskydách bolo horské salašníctvo, nadväzujúce na valašské tradície, so sezónnym, letným pasením oviec na holiach a lesných poľanách pod vedením profesionálneho baču. Spracovanie mlieka na syry na báze syridla prebiehalo na salaši. Dôležitou oblasťou hospodárstva v regióne Żywiec bolo využívanie lesov (ťažba dreva, zvoz, predbežné spracovanie surovín), ako aj remeslá založené na dreve, ako je výroba šindľov, stolárstvo, debnárstvo, kolárstvo. Debnári zo Stryszawy a Lachowíc sa špecializovali napr. na výrobu potrebných na salaši geletiek a „faskov“ na bryndzu; v Krzeszove sa robili kanvičky, vedrá a džbery. Avšak najväčšiu slávu żywieckym dedinám z poviatu Sucha prinieslo hračkárstvo, ktoré sa tu rozvíjalo od polovice 19. st. Spočiatku sa považovalo za doplnkovú prácu pre stolárov a debnárov, rýchlo sa však stalo hlavným spôsobom zárobku pre mnoho rodín vo všetkých dedinách v regióne Żywca v poviate Sucha (a tiež Żywiec). Obzvlášť sa preslávili krásnymi hračkami Stryszawa a Lachowice. Robili sa tu o. i. bričky s koníkmi i samotné koníky, hýbajúce krídlami vtáčiky na klopkajúcich kolesách, kolotoče a všelijaké druhy vtákov, jednotlivo alebo v kŕdľoch na konárikoch, široko-ďaleko známe ako „żywiecke vtáčiky“. Hračkárske centrum z východného okraja regiónu Żywiec, nazývané „stryszawským“, je dodnes funkčné.

PODKARPATSKÉ VOJVODSTVO

Pohľad na Malú Rawku v Bieszczadach

VANDROVANIE POLONINAMI

po stopách Valachov

DRUH TRASY: pre peších

DĹŽKA TRASY: približne 44 km

VÝŠKOVÝ PROFIL:

PRIEBEH TRASY:

Ustrzyki Górne – Tarnica (1346 m n. m.) – Wołosate – Ustrzyki Górne – Bereżki – Caryńskie – Połonina Caryńska (1297 m n. m.) – Brzegi Górne – (Wetlina) – Połonina Wetlińska (1255 m n. m.) – Wetlina

POPIS TRASY:

1. deň

Svoje putovanie v Bieszczadach stopami Valachov začíname v Ustrzykach Górnych. Po červenej značke ideme cez Szeroki Wierch na Tarnicu (1346 m n. m.) – najvyšší vrchol poľských Bieszczad, skadiaľ za dobrého počasia možno obdivovať krásnu scenériu. Po krátkom oddychu schádzame po modrej značke do obce Wołosate. Táto dedinka bola založená v r. 1557 na valašskom práve pod názvom Wołoschatka. Obyvatelia po stáročia prispôsobovali svoj život podmienkam vytvorených horskou prírodou. Preto sa vyvinula špecifická pastierska kultúra. Pri schádzaní do dediny treba sa prizrieť kopcu zarastenom stromami, kde sa ukrýva cintorín a miesto po gréckokatolíckej cerkvi. Prvú cerkov tu postavili určite v 18. st. a nasledujúcu zasvätenú veľkému martýrovi Dimitrijovi v r. 1837 v bojkovskom štýle. Zhorela spolu s dedinskými budovami v r. 1946. Zostali len kamenné základy. Vedľa zvyšku cerkvi je cintorín s niekoľkými doteraz zachovanými náhrobnými kameňmi. Dnes je po starej dedine neveľa stôp: zvyšky kamenných základov domov a pivníc, zdivočené ovocné stromy, niekoľko starých zasypaných studní. Preto pri prechádzke dedinou stojí za to venovať pozornosť týmto

Vandrovka počas rediku

zvyškom. Nachádza sa tu aj Regeneračný chov huculských koní, ktorý prevádzkuje Národný park Bieszczady. Ďalej pokračujeme po modrej značke do Ustrzyk Górnych, kde môžeme po takom aktívnom dni využiť nocľah a relaxovať, pri regionálnom jedle a melódiách horskej hudby.

2. deň

Nasledujúci deň začíname po žltej značke v Bereżkach. Vydáme sa do neexistujúcej dediny Caryńskie, ktorej názov pochádza z rumunského slova carina, ktoré tu prišlo s valašskými pastiermi a označovalo obrábané pole. O jej existencii svedčí samotná krajina, skrývajúca stále čitateľné stopy histórie v podobe pozostatkov cintorína, Božích múk alebo ovocných stromov zachovaných tu a tam. Tesne pred druhou svetovou vojnou sa zástavba tiahla po dĺžke 3 km. Keď už sme tu, tak určite stojí za to navštíviť salaš, kde si možno kúpiť valašské syry. Po návšteve údolia sa vrátime na zelenú značku a potom červenú tak, aby sme objavili ďalšiu poloninu na našej túre – Caryńskú poloninu (1297 m n. m.). Pri putovaní hrebeňom môžeme sledovať aj vegetáciu, ktorá sa tu vyskytuje. Kus štiavca alpského, ktorý rastie pri prameni znamená, že tu boli kedysi kasárne. Svoju vandrovku tento deň končíme v obci Brzegi Górne, ktorá bola založená na valašskom práve v r. 1580. V obci žili prevažne Bojkovia, ktorí sa živili predovšetkým pastierstvom na poloninách a obrábaním rolí v údoliach. Keď už sme tu, tak zájdime na miesto po cerkvi spolu s cintorínom, ktoré sa nachádza hneď vedľa chodníka. Dnes ešte je niekoľko stôp po starých obyvateľoch a starodávnom využívaní územia. Iba priamočiare medze v strede polí kreslia hranice starých lánov polí a ovocné stromy signalizujú miesta starodávnej zástavby. V súčasnosti je v dedine len jeden dom a sezónne pasenie oviec (od mája do polovice októbra). Môžeme tu pozorovať objekty súvisiace s ovčiarstvom, o. i.: útulky pre pastierov, prístrešky pre ovce alebo šopy, ktoré sú zhotovené z dreva a pokryté plechom alebo lepenkou.

3. deň

V posledný deň nášho pobytu ideme po červenej značke z Berechów Górnych ponad pásmo lesa. Po ceste stojí za pozornosť krajina Bieszczad, po stáročia ju formoval pasúci sa dobytok, ktorý začiatkom leta hnali lesom na poloniny. Na trase týchto pohonov boli vyklčované alebo vypálené fragmenty lesného porastu, čím vznikol systém stredne zalesnených polian. Takéto poľany zvané „carynky“ prežili až dodnes. Po asi 1,5 hodine sa dostaneme do útulku PTTK Chatka Puchatka (1228 m n. m.), kde môžeme chvíľu posedieť a odpočinúť si. Počas ďalšej vandrovky sa dá tiež na chvíľu zastaviť na Osadzkom Wierchu, ktorý je veľmi dobrým miestom vyhliadky. Z priesmyku Orłowicza ideme po žltom chodníku do Wetliny. Počas zostupu však stojí za pozornosť ďalšia podpoloninová polianka, kde môžeme vidieť husté lány štiavca alpského – rastliny, ktorá naznačuje, že tu prebiehalo intenzívne pasenie. Wetlina je obec, ktorú takisto založili na valašskom práve. Obec Wetlina, o ktorej vieme, že existovala v r. 1580. Nachádzala sa tu kedysi najväčšia cerkov v Bieszczadach – päťkopulovitá s pôdorysom kríža. Dnes je na jej mieste rímskokatolícky kostol. Keď máme ešte nejaký čas, stojí za to ísť k vodopádu Ostrowských.

Baran plemena cakiel podhalański

Pláty štiavca alpského pri opustenom pastierskom príbytku

Pohľad na Caryńskú poloninu a pastviny Berechów

NÍZKE BESKYDY

– putovanie krajom Łemkov

DRUH TRASY: autom

DĹŽKA TRASY: približne 80 km

PRIEBEH TRASY:

Dukla – Iwla – Chyrowa – Olchowiec – Zyndranowa – Stasiane – Daliowa –Jaśliska – Posada Jaśliska – Wisłok Wielki

POPIS TRASY:

1. deň

Na začiatku pobytu v Nízkych Beskydách stojí za to zastaviť sa v Dukle. Atraktívnym bodom výletu bude návšteva Historického múzea, ktoré sídli v historickom paláci z 18. st. Potom ideme si pozrieť vodopád na potoku Iwielka. Nachádza sa v obci Iwla. Po krátkom odpočinku sa vydáme do Chyrowej, kde stojí za návštevu cerkov Opatery Bohorodičky (dnes rímskokatolícky kostol Narodenia Presvätej Panny Márie). Od kostola sa rozprestiera pohľad na horu Chyrowa, na svahoch ktorej sa v letnom období pasú ovce. Stojí za to prejsť sa na salaš a ochutnať syrové výrobky, ktoré sa vyrábajú na mieste a tradičným spôsobom. Tento deň uzavrieme v Olchowci – obci založenej na valašskom práve v prvej polovici 16. st. Názov obce pochádza od jelše – stromu, ktorý sa v ukrajinskom jazyku volá wilcha. Táto malá dedina ukrytá uprostred hôr nadchýna svojou malebnosťou. Jej prírodné hodnoty sú doplnené historickými architektonickými objektmi s łemkovskou kultúrou, o. i. gréckokatolícka farská cerkov Prenesenia relikvií sv. Mikuláša z Myry do Bari, do

ktorej vedie úžasný kamenný mostík. V jednej zo starých łemkovských chyží, ktorá sa nachádza v kolónii Olchowiec funguje súkromné Łemkovské múzeum, do ktorého patrí západołemkovská chyža prikrytá strechou a drevená sýpka. Po prehliadke múzea sa vydáme prenocovať do jednej z neďalekých obcí.

2. deň

Nasledujúci deň ideme do malej łemkovskej dediny Zyndranowa, kde sa nachádza Múzeum łemkovskej kultúry. Po oboznámení sa so zbierkami múzea ideme na prírodopisný chodník „W przełomie Jasiołky“, ktorý sa začína pri stanovom poli. Prírodopisný chodník vedie prírodnou rezerváciou „Przełom Jasiołky“, ktorú zriadili v r. 1976 pozdĺž úseku rokliny rieky Jasiołka. Po dvojhodinovej prechádzke sa vydáme do Daliowej, kde je cerkov sv. Paraskievy. V blízkosti kostola sa nachádza cintorín, na ktorom je niekoľko starodávnych náhrobných kameňov, najstarší z r. 1882. Daliowa je jednou z najstarších osád v tejto oblasti. Bola založená na nemeckom práve, ale okolo r. 1560 przemyský biskup zmenil lokáciu dediny z nemeckej na valašskú.

Cerkov Prenesenia relikvií sv. Mikuláša z Myry do Bari v Olchowci

3. deň

Ďalšou zastávkou na našej trase sú Jaśliska – starodávne obranné pohraničné mestečko. Najstaršie budovy s polovičnou drevenou konštrukciou z asi polovice 19. st. sa zachovali v západnej časti námestia. Pod niektorými nehnuteľnosťami na námestí dodnes pretrvali pivnice zo 16. st. na skladovanie vína. Osada Jaśliska je dedina položená pri úpätí svahu, na ktorom ležia Jaśliska, pri ústí Bełczy do Jasiołky. Počas celej existencie Jaślisk ako mestečka považovali osadu za predmestskú oblasť Jaślisk. Dominovalo tu poľské obyvateľstvo. V dedine žili predovšetkým Poliaci, ako aj Rusíni a Židia.

Drevená zástavba v Jaśliskách

V rokoch 1945 – 1947 časť łemkovských rodín dobrovoľne odišla na Ukrajinu a časť násilím vysťahovali. Pri starom hostinci sa zachovala murovaná kaplnka. Pretrvala aj budova predvojnovej krčmy, niekoľko starých domov a zrúcaniny

Cerkov Opatery Panny Márie v Komańczi

píly. Ďalším bodom programu tohto dňa bude Wisłok Wielki, ktorého história siaha do 14. st. Ľudnatá, skladajúca sa z niekoľkých častí a rozdelená na dve samostatné farností dedina, v značnej miere bola zničená počas bojov s UPA a počas akcie Wisła. Napriek tomu, že domorodí obyvatelia boli vtedy vysídlení, tak Wisłok si zachoval neopakovateľnú atmosféru a žije vlastným životom, ktorého srdcom zostáva zachránená drevená gréckokatolícka cerkov sv. Onufera. Skončíme našu cestu v Komańczi. Na okraji obce sa nachádza kláštor sestier Nazaretčaniek, kde bol internovaný kardinál Stefan Wyszyński. Nachádza sa tu aj starodávna gréckokatolícka farská cerkov Opatery Panny Márie, postavená v r. 1802. Táto cerkov spolu so zvonicou boli jedným z troch zachovaných (popri Turzańsku a Rzepedzi) príkladov východoľemkovského sakrálneho staviteľstva. V septembri 2006 cerkov spolu s vybavením do tla zhorela; v r. 2010 bola kompletne obnovená.

Pohľad zo salaša na Chyrowu

CESTAMI

– necestami v Nízkych Beskydách

DRUH TRASY: pre peších

DĹŽKA TRASY: približne 36,5 km

VÝŠKOVÝ PROFIL:

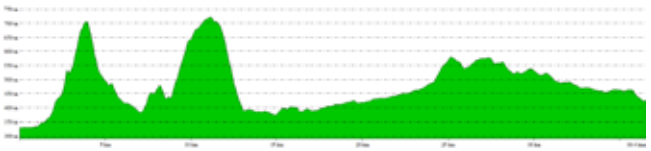

PRIEBEH TRASY:

Dukla – Cergowa (716 m n. m.) – Zawadka Rymanowska – Piotruś (728 m n. m.) – Stasiane – Tylawa – Zyndranowa – Czeremcha – Lipowiec –Jaśliska

POPIS TRASY:

1. deň

Prvý deň nášho vandrovania začnime v Dukle, cez ktorú prebieha starodávna Uhorská cesta – cesta obchodu s vínom. Môžeme tu navštíviť o. i. námestie spolu s renesančnou radnicou, palácový komplex s parkom alebo Sanktuárium sv. Jana z Dukly a kláštor otcov Bernardínov z 18. st. Potom vydáme sa po žltej trase cez Cergowu (716 m n. m.) do Zawadky Rymanowskej. Táto obec vlastnila systém

lesných pásov, pričom každá z domácností mala jeden pruh pozemku tiahnuci sa v pravom uhle až po hranicu usadlosti a obytný dom bol situovaný priamo pri ceste, v strede príslušného pozemku. Zachovali sa tu tradičné łemkovské statky z konca 19. a začiatku 20. st. Na väčšine z nich je viditeľná tradičná, zrubová konštrukcia budov s uhlom „obchyť" a na „rybiny". Zachovala sa tu aj starodávna gréckokatolícka cerkov Narodenia Bohorodičky. Po návšteve tejto dediny ideme späť na žltú značku a stúpame na kopec Piotruś, kde po

Cerkov Narodenia Najsvätejšej Panny Márie v Zawadke Rymanowskej

dorazení na hrebeň vedie dlhý úsek až na vrchol cez pieskovcové skaly. Skalné bloky, cez ktoré prechádzame, majú často vyše 4 m výšky. Jedna legenda dokonca hovorí, že na začiatku 20. st. bol z tunajšieho kameňa postavený kostol v Lubatowej. Trasa z Piotruśa (728 m n. m.) nás privádza do obce Stasiane. Nachádzajú sa tu turistické altánky, miesto na táborák a stanové pole, a potom smer do blízkej obce – Tylawy.

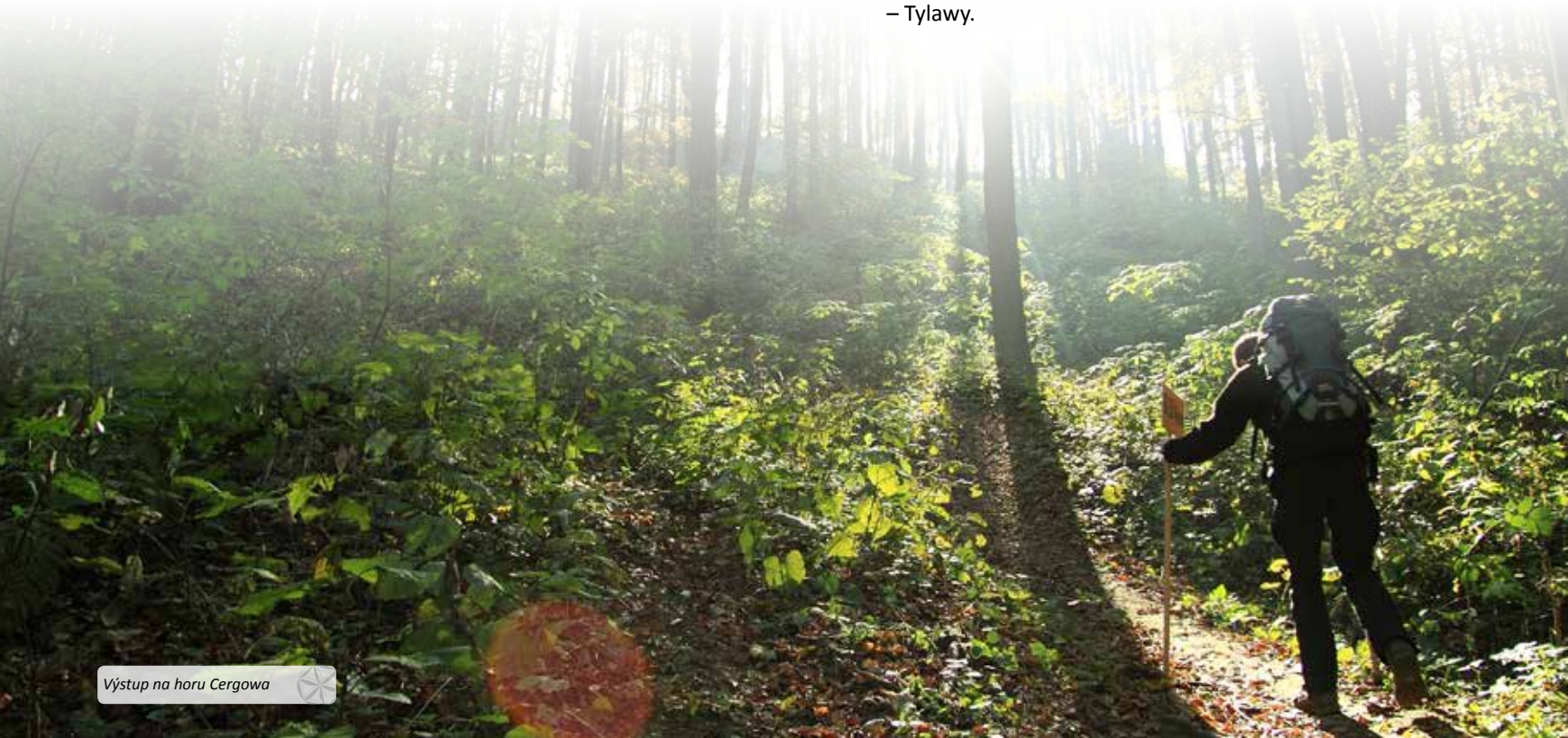

Výstup na horu Cergowa

2. deň

Ten deň ideme z Tylawy do ďalšej łemkowskej dediny položenej pri poľsko-slovenskej hranici, a to – Zyndranowej, ktorú musíme nutne navštíviť. Táto dedina sa tiahne pozdĺž potoka Panna a je obklopená zalesnenými kopcami pretínanými horskými potokmi. Bola to jedna z najväčších valašských dedín Nízkych Beskýd na konci 16. st. V povojnovom období boli zničené mnohé statky. V jednom z nich vzniklo Múzeum łemkowskej kultúry, ktorého začiatky siahajú do 50. rokoch 20. st. Po návšteve múzea stojí za to vidieť pravoslávnu cerkov sv. Mikuláša, ktorá je prvou cerkvou postavenou v regióne Łemkov po druhej svetovej vojne. Počas prechádzky po dedine prejdeme popri krížoch, ktoré stoja osamote na poliach a lúkach, pri starých cestách, ktoré prikazujú pamätať si minulosť. V súčasnosti v dedine koexistujú štyri vierovyznania: rímskokatolícke, pravoslávne (autokefálne), gréckokatolícke a Svedkovia Jehovovi. Preto stojí za to zostať tu na noc a spoznať týchto ľudí a ich kultúru.

3. deň

Ideme hore Zyndranowou, aby sme sa dostali na cestu, ktorá nás dovedie do dedín, ktoré už neexistujú – Czeremcha a Lipowiec. Boli založené v r. 1527 v nie príliš rozľahlom údolí potoka Bielcza, na valašskom práve. V r. 1880 žilo v Czeremche asi 420 ľudí, z ktorých podstatná väčšina (380) boli Łemkovia. Hlavným zamestnaním obyvateľstva bolo pasenie dobytka. Po skončení vojny obyvateľov dediny vysídlili do ZSSR. V údolí sa zachovali nepočetné stopy po niekdajších obyvateľoch: zvyšky cerkvi, niekoľko náhrobných kameňov na starom cintoríne, Božie muky, ruiny strážnice. Ďalšou obcou je Lipowiec – dávnejšie ľudnatá łemkovská dedina, dnes prakticky takmer prázdne údolie v Nízkych Beskydách. S jednou kaplnkou je spojené isté zjavenie, a tak sa rozvinulo pútnické hnutie, ktoré pretrváva dodnes. Prechádzajúc údolím ideme okolo pozostatkov sadov alebo radov vŕb. A tak po túre opusteným údolím sa ocitneme v Jaśliskach – starodávnom prihraničnom obrannom mestečku. Stojí tu za to trochu sa zdržať, než sa vrátime a navštíviť o. i. zvyšky obranných hradieb zo 16. – 17. st., kostol sv. Kataríny a historický komplex drevenej zástavby so zachovalým urbanistickým riešením dávneho mestečka, ktoré je začlenené do podkarpatskej Trasy drevenej architektúry.

Múzeum łemkovskej kultúry v Zyndranowej

Prícestný kríž v Lipowci

Krajinná scenéria opustenej dediny Czeremcha

NA HRANICI

Východných a Západných Karpát

DRUH TRASY: cyklistická

DĹŽKA TRASY: približne 141 km

VÝŠKOVÝ PROFIL:

PRIEBEH TRASY:

Sanok – Zagórz – Tarnawa Dolna – Morochów – Mokre – Wysoczany – Kulaszne – Szczawne – Maniów – Rzepedź – Turzańsk – Duszatyń – Smolnik – Stary Łupków – Osławica – Radoszyce – Komańcza – Wisłok Wielki – Daliowa – Wola Niżna – Puławy – Wola Sękowa – Odrzechowa – Zarszyn – Sanok

POPIS TRASY:

1. deň

Našu cyklojazdu po valašských stopách začíname v Sanoku. Tu môžeme navštíviť dve zvláštne miesta: Múzeum ľudového staviteľstva v Sanoku, ktoré je najväčším skanzenom pod holým nebom v Poľsku, ako aj Múzeum Kráľovský hrad v Sanoku, kde môžeme nájsť jednu z najkrajších kolekcií sakrálneho umenia v Poľsku. Pri odchode zo Sanoku, cestou 84 ideme smerom na Zagórz, kde po zídení z trasy musíme nutne ísť smerom na kopec Mariemont (354 m n. m.), aby sme videli monumentálne ruiny kláštora bosých karmelitánov – jedných z mála zachovaných zvyškov opevnených kláštorov v Poľsku. O niečo ďalej nájdeme prvú

Ruiny kláštora karmelitánov bosých v Zagórzi

cerkov, ktorú sa oplatí pozrieť si dlhšie kvôli jej zaujímavej histórii. Je to kostol sv. Archanjela Michala vo Wielopole. Ideme ďalej na juh pozdĺž potoka Kalniczka. Pri prechádzaní okolitými dedinami môžeme potvrdiť prítomnosť starodávnych valašských národov v podobe cerkví vyskytujúcich sa prakticky v každej obci, ktorou prechádzame. Pri príchode do Tarnawy Dolnej máme tak na výber dve trasy – jednu prechádzajúcu dedinami Łukowe a Średnie Wielkie, druhú po prechode rieky Osława cez obce Morochów, Mokre, Wysoczany a Kulaszne, až do Szczawnego. Prvou trasou sa oplatí vybrať predovšetkým v letnom období, pretože vtedy môžeme pozorovať autentické pasenie oviec v obci Średnie Wielkie a zjesť skvelé syry zo salaša Władysława Kulu. Na druhej trase nemožno obísť dedinu Morochów, kde taktiež nájdeme výborné syry dozrievajúce na hospodárstve Lalka, ako aj pravoslávnu cerkov Stretnutia Pána ako príklad stavby vo východoľemkovskom štýle, drevenej konštrukcie s ikonostasom z 19. st,. a zachovanými ikonami. Trochu ďalej v obci Mokre môžeme sa stretnúť s fantastickým príkladom vdýchnutia nového života starým, už vymierajúcim pro-

Ovce na paši v Osławici

fesiám v Kuźni Skarbów – pracovni umeleckého kováčstva. Pokračujeme v ceste, v obci Szczawne narazíme na charakteristickú, viditeľnú zďaleka zelenú strechu gréckokatolíckej cerkvi (dnes pravoslávnej) Zosnutia presvätej Bohorodičky z r. 1888. Kostolíky tohto typu budeme môcť stretnúť počas ďalšej cesty, o. i. v Radoszyciach a Wisłoku Wielkom. Tieto objekty sú tiež na Trase drevenej architektúry. Okolie Osławy skrýva mnohé atrakcie, a tak v susediacich obciach Rzepedź a Turzańsk nájdeme ďalšie dva objekty Trasy drevenej architektúry: cerkov sv. Mikuláša Divotvorcu v Rzepedzi a cerkov sv. Michala Archanjela v Turzańsku, ktorá bola v r. 2013 zapísaná do Zoznamu svetového dedičstva UNESCO. Po prehliadke pôjdeme ďalej na juh, kde asi po pol hodine jazdy dôjdeme do Duszatyna, známeho svojimi malebnými prírodnými atrakciami: prírodnou rezerváciou Przełom Osławy pod Duszatynom a jednou z najväčších prírodných kuriozít Bieszczad: tzv. Duszatyńskými jazierkami. Po ďalšej prestávke mierime ďalej na juh, spolu s riekou Osławou, aby sme došli k poslednému bodu prvého dňa – do obce Smolnik.Ak sa zdržíme v Smolniku, tak môžeme využiť ponuku miestnych zariadení agroturistiky ako napr. Smolnikowe Klimaty, umiestnených v opravenej łemkovskej chyži datovanej do r. 1902, stanové polia, horské útulky alebo harcerská stanica. Môžeme tiež doplniť zásoby na salaši ponúkajúcom huculské syry, syr zvaný bundz a oštiepky. Svoje vandrovanie na juh končíme odbočením na západ smerom na Nowy Łupków.

2. deň

Na začiatku dňa stojí za to zájsť trochu ďalej do obce Stary Łupków, kde môžeme obdivovať chov huculských koní v žrebčinci Stary Łupków. Teraz sa držíme na sever, dostávame sa do obce Osławica, ktorá predstavuje mimoriadne dôležitý bod na mape valašskej kultúry. Osławica, podobne ako neďaleké obce Komańcza, Łupków či Radoszyce, je dedina založená na tzv. valašskom práve. Pozostatkami pastierskej tradície je predovšetkým poriadne rozvinuté syrárstvo (ekoagroturistické hospodárstvo Jolanta a Waldemar Dal, syry „u Franosa“ či predaj syrov „Józinka“), tradičné pasenie oviec, a čo s tým súvisí, je možnosť vidieť stále fungujúce salaše, prístrešky pre pastierov a atrakcie iného druhu spojené s pasením a produkciou valašských syrov. Hneď pri kostole nájdeme prírodnú pamiatku – jaseň „Konfederat”, ktorý má názov podľa tábora barských konfederátov, ktorí tam táborili. Keď pôjdeme ďalej na sever, tak sa dostaneme do Komańczi – obce, ktorá je mimoriadne dôležitá pre tých, čo chcú spoznať pozostatky valašskej kultúry trochu bližšie. Nájdeme tu o. i. opravenú drevenú cerkov v łemkovskom štýle (cerkov Opatery Panny Márie), patriacu do Trasy drevenej archi-

Salaš Władysława Kulu

Cerkov sv. Michala Archanjela v Turzańsku

Duszatyńské jazierka

tektúry, ako aj zaujímavé miesta v łemkovskom štýle, napr. umiestnenú v starej budove kováčňu „Kuźnu Łemkowsku", galériu miestneho umenia a remesla, kde sa dozvieme viac o łemkovských tradíciách. Po dlhšej dobe tu strávenej vydávame sa na ďalšiu cestu smerom do obce Wisłok Wielki, vzdialenej asi 15 km. Táto malá a malebná dedina sa stáva stále viac populárnou vďaka aktivite miestnej komunity. Nájdeme tu všetky najdôležitejšie prvky valašskej kultúry – malebnú obnovenú drevenú cerkov sv. Onufera (v kostolnej veži zriadili malé łemkovské múzeum), fenomenálne kozie syry na farmách „Przedbieszczady" a „Mermerówka", rovnako ako agroturistiku Chata nad Wisłokom, nachádzajúcu sa v starodávnej, k životu vzkriesenej łemkovskej chyži. Na záver návštevy tohto čarovného miesta odbočíme na západ smerom k obci Moszczaniec smerom na Jaśliska a Daliowu, kde bude najjednoduchšie nájsť nocľah.

3. deň

Zregenerovaní po dvoch dňoch intenzívnej jazdy a prehliadok sa vrátime na pokojnú trasu smerom na Wolu Nižnu, a potom na sever cez obce už neexistujúce: Polany, Surowicze, Wernejówka, Zawoje a Puławy. Všetky tieto obce boli v 16. st. založené na valašskom práve, avšak po uskutočnenej akcii Wisła boli drasticky vyľudnené. Na rozdiel od predtým navštívených obcí, toto územie nenesie také viditeľné stopy prítomnosti Łemkov. Oblasť zarástla stromami. Po opustených łemkovských chalupách zostali tu i tam pivnice a základy. Hneď za Puławami natrafíme na malú dedinu Wola Sękowa, kde funguje v Poľsku posledná Ľudová univerzita. Ďalej na sever po ceste 889 dorazíme do Odrzechowej. Svoje sídlo má tu Experimentálne oddelenie Ústavu zootechniky, ktoré o. i. chová tradičné karpatské plemeno huculských koní. Odchodom z Odrzechowej vlastne končíme návštevu okúzľujúceho sveta valašskej kultúry, vydávame sa ďalej na sever smerom k väčšiemu obytnému sídlu – mestu Zarszyn. Odtiaľ sa miestnymi cestami vedúcimi pozdĺž rieky Pielnica vrátime do Sanoka.

Cerkov Opatery Panny Márie v Komańczi

Ľudová univerzita vo Woli Sękowej

Osławica

V ÚDOLÍ

Osławy a Osławice

DRUH TRASY: autom

DĹŽKA TRASY: približne 60 km

PRIEBEH TRASY:

Komańcza – Osławica – Łupków – Nowy Łupków – Smolnik – Mików – Duszatyn – Prełuki – Rzepedź – Turzańsk

POPIS TRASY:

1. deň

Začneme výlet v Komańczi – dedine založenej na valašskom práve. Za priaznivého počasia sa oplatí prejsť po úseku náučného chodníka, ktorý sa začína vedľa gréckokatolíckej cerkvi z r. 1988, stojacej hneď pri ceste. Od cerkvi pôjdeme hlavnou cestou v súlade so značkami chodníka. Môžeme vidieť xerotermické trávne porasty, kde o. i. stretávame tieto druhy rastlín: veronika horkastá, ďatelina horská, nátržník machový, bradáčik vajcovitý. Ďalej prichádzame k drevenej vyhliadkovej plošine, z ktorej sa rozprestiera široká panoráma na dolu ležiacu dedinu nad potokom Barbara (predtým Kumaniecky potok). Druhou zastávkou na našej trase bude malá osada – Osławica. Bola založená na valašskom práve asi v r. 1530. Po r. 1944 bola obec vysídlená a zástavba bola zničená, vrátane cerkvi. Práve tu sa každoročne organizuje pasenie zvierat. Pasie sa tu okolo 2 500 oviec. Vyrábajú sa tu tradičné syry, ktoré si môžete kúpiť na salaši, položenom pri hlavnej ceste. Ďalšou obcou počas našej vandrovky, založenej na valašskom práve je Łupków – položená na hranici Bieszczad a Nízkych Beskýd, oddelená od nich Łupkowským priesmykom, ktorý je prirodzenou hranicou Bieszczad na tejto strane, predĺženej na východ, a to až k Užockému priesmyku. Po druhej svetovej vojne Łupków bol vysídlený a budovy zničené, okrem budovy železničnej stanice, pristaničnej zástavby a budovy starodávnej colnej izby. Nezachovala sa ani drevená farská cerkov sv. Michala Archanjela. Vedľa miesta po cerkvi sa nachádza aj základ zvonice a starodávny cintorín v Łupkowe. Nachádza sa tu takisto železničný tunel vybudovaný v r. 1874 pod Łupkowským priesmykom, spájajúci poľskú a slovenskú železničnú sieť.

Vstavač mužský

Železničný tunel v Łupkowe

2. deň

V ten deň vyrážame do Smolnika, najskôr založenej dediny za čias kráľovstva nad hornom Osławou na valašskom práve. Ešte pred druhou svetovou vojnou mal Smolnik asi tisíc obyvateľov a zaujímavá môže byť skutočnosť, že v tom čase bol majiteľom Smolnika miestny farár. V súčasnosti sa Smolnik skladá z niekoľkých desiatok domov, dedina sa tiahne niekoľko km údolím rieky Osława a vyskytujú sa tu početné zosuvy pôdy. Pri prechádzke dedinou si možno kúpiť syry na salaši. Viac-menej uprostred dediny, na kopci na pravej strane cesty, stojí murovaná Cerkov Prenesenia relikvií sv. Mikuláša z r. 1846. Zachovalo sa aj niekoľko poľnohospodárskych stavieb postavených v łemkovskom štýle charakteristickom pre tento región, ako aj kaplnky a votívne kríže. Povinným bodom výletu sú Duszatyńské jazierka – najväčšie jazierka ako dôsledok zosuvov pôdy v Bieszczadách na úze-

Na paši v Osławici

mí Poľska. Potom ideme do predposlednej obce na našej trase – Rzepedzi. Starodávna dedina bola založená v údolí potoka Rzepedka. Následne osadníci začali s klčovaním už v r. 1517, avšak výsada založenia kráľovskej dediny na valašskom práve bola vydaná až v r. 1526. Z najzaujímavejších pamiatok, ktoré sa nachádzajú na Trase drevenej architektúry, zdá sa, že je drevená cerkov sv. Mikuláša. Začínala tu svoju trasu bieszczadská úzkokoľajka, ktorej hlavnou úlohou bol dovoz surovín na pílu. Stanička úzkokoľajky sa nachádza vedľa závodu, ale domček stanice je zatvorený. Vedľa neho je – tiež zatvorené – starodávne depo parných lokomotív a schátralé budovy vedenia úzkokoľajky. Na záver nášho výletu vydávame sa do Turzańska (obce založenej na valašskom práve), kde je gréckokatolícka cerkov (dnes pravoslávna) sv. Michala Archanjela, zapísaná do Zoznamu svetového dedičstva UNESCO. Vedľa chrámu je umiestnená, vytvorená v r. 1817 najvyššia v poľských Karpatoch zvonica. Dlhú históriu obce pripomínajú Božie muky, ktoré sa zachovali vo výbornom stave a łemkovské domčeky, ktoré sú stále obývané alebo využívané ako hospodárske stavby. Zo sedla nad Turzańskom je nádherný výhľad na okolie.

Cerkov sv. Michala Archanjela v Turzańsku

Cerkov sv. Mikuláša v Rzepedzi

Drevená zástavba v Smolniku nad Osławou

CHYROWA

Obec sa nachádza nad potokom Iwielka, na úpätí hory Chyrowa (694 m n. m.). Prvé informácie o Chyrowej pochádzajú z r. 1366, keď existovala pod názvom Chirwatowa Wola, z neho bolo potom odvodené pomenovanie Hyrowa, a po r. 1968 sa písanie názvu zmenilo na Chyrowa.

Chyrowa bola majetkom Janusza Suchywilka zo Strzelc, krakovského kancelára a bola súčasťou veľkého komplexu majetku v okolí Żmigrodu a Dukly. Dedina sa nachádzala pri obchodnej ceste a stredovekej poľsko-ruskej hranici vedúcej pozdĺž Jasiołky. Bola to najjužnejšie a najhlbšie do hôr vysunutá staropoľská osada Bogorjów.

V 15. st. existujúca obec bola prenesená na valašské právo, aby sa na začiatku r. 1504 vrátila k magdeburskému právu vďaka dedičovi Dukly Stanisławovi Cikowskému, kastelánovi z Biecza. V medzivojnovom období, v období tzv. Tylawskej schizmy, podobne ako obyvatelia okolitých dedín, Łemkovia z Chyrowej prešli od gréckokatolíckeho vierovyznania na pravoslávie.

Počas prvej svetovej vojny v máji 1915 po bitke pri Gorliciach boli jednotky ruskej 49. divízie generála Lavra Kornilova uzavreté v kotly v blízkosti Chyrowej a po krvavých bitkách padli do zajatia. V rajóne Chyrowej v septembri 1944 prebiehali ťažké boje obrnených jednotiek a kavalérie gen. Baranova, ktoré sa dostali pod paľbu vlastného delostrelectva v rámci Dukliansko-prešovskej operácie. Počas bojov bola obec vypálená.

V dôsledku akcie Wisła boli łemkovskí obyvatelia donútení opustiť dedinu. Časť obyvateľstva bola vysídlená do ZSSR a časť do západných oblastí. Hospodárstva prevzali pohorelci z Údolia smrti.

Pastierske zvonce

Ovce na paši

OPLATÍ SA VIDIEŤ

Cerkov Ochrany Bohorodičky z r. 1780. V súčasnosti je to rímskokatolícky filiálny kostol zasvätený Narodeniu Najsvätejšej Panny Márie. Chrám je príkladom orientovanej stavby, trojdielnej, postavenej na kamennom základe. Predstavuje typ sakrálnej stavby typickej pre strednú a východnú časť regiónu Łemkov, kde sa rozšírilo používanie mnohodielnych zrubových klenieb. Vo vnútri sa zachovali pozostatky polychrómie z r. 1932, rokokový ikonostas a za barokovým oltárom z 18. st. zázračný obraz Panny Márie s dieťaťom. Cerkov zapísali do zoznamu pamiatok v r. 1985 a začlenili do podkarpatskej Trasy drevenej architektúry. V areáli pri kostole sú kamenné a liatinové náhrobné kríže z 19. st.

Od kostola je výhľad na horu Chyrowa (694 m n. m.) – zalesnený vrchol v pásme Duklianskych Beskýd vo východnej časti Nízkych Beskýd, na svahy, kde sa ovce pasú v letnej sezóne. Vo výške 565 m n. m., na južnom svahu, sa nachádza salaš, kde priamo na mieste sa vyrábajú syry. Svah, na ktorom sa pásu ovce je pomerne strmý. Väčšinou sú tu suché lúky, v hornej časti veľmi chudobné, majú charakter jalových tráv. Pasenie nie je príliš intenzívne, lúky sú biologicky veľmi rozmanité, plné kvetov a motýľov. Zo salaša je nádherný výhľad do údolia.

Nočný košiar pre ovce

Kríže pri Cerkvi Ochrany Bohorodičky v Chyrowej

ZAWADKA RYMANOWSKA

Vznik obce sa datuje do druhej polovice 15. st. Spočiatku sa obec nazývala Trzcianka, čo vyplývalo z toho, že v blízkom susedstve bol potok s tým istým názvom. Nové pomenovanie je spojené s menom dvoch bratov, šoltýsov tejto dediny – Zawadzkých. Zachovalý zriaďovací dokument tejto obce z r. 1487, ktorý vydal przemyský biskup Ján z Targowska pre Valacha Ludomíra, už iba schválil fungujúci vtedajší model obce. Vyplývalo to zo skutočnosti, že Valasi sa zdržiavali v tomto prostredí už štyri roky, zavádzajúc vlastné zvyky a biskup, ktorý poskytujúc toto zriaďovacie privilégium na valašskom práve, túto situáciu už len oficiálne akceptoval.

Táto obec mala usporiadanie orných lánov, v ktorom každé hospodárstvo vlastnilo jeden pruh pôdy tiahnuci sa v pravom uhle až k hranici hospodárstva a obytný dom sa nachádzal pri ceste, uprostred príslušného pozemku. Časom sa pôvodné usporiadanie obce zmenilo na reťazový typ, v ktorom sa dedinské zástavby v malých spoločenstvách tiahli vo viac-menej tých istých vzdialenostiach od seba popri ceste takmer po celom území obce.

Zničená počas nájazdov v r. 1474 a v r. 1657 uhorskými vojskami a potom utrpela škody aj počas druhej svetovej vojny.

OPLATÍ SA VIDIEŤ

Starodávna drevená farská gréckokatolícka cerkov Narodenia Bohorodičky z r. 1855, ktorú po vysídlení miestneho łemkovského obyvateľstva v r. 1945 – 1947 prevzala rímskokatolícka cirkev a teraz je kostolom Narodenia Najsvätejšej Panny Márie. Z hľadiska architektúry je kostol trojdielnou stavbou, orientovanou, so zrubovou konštrukciou. V interiéri sa zachoval ikonostas z 18. st. a polychrómia, ktorú v r. 1931 vytvoril W. Buczkowski. Východná stena je pokrytá maľbou od Romana Isajczyka, ktorá zobrazuje adoráciu Bohorodičky.

V Zawadke Rymanowskej sa zachovali tradičné łemkovské statky z konca 19. a začiatku 20. st. V ľudovom staviteľstve v tejto časti regiónu Łemkov sa statok charakterizoval jednou budovou, kde pod jednou strechou boli obytné a hospodárske miestnosti.

Murovaná prícestná kaplnka zasvätená osobe Najsvätejšej Panny Márie, korunovaná charakteristickou klenutou strechou, ktorej zvrstvenú záverečnú úpravu dopĺňa jednoduchá architektonická forma.

Łemkovský statok s kaplnkou

OLCHOWIEC

Je to malá dedina položená v údolí potokov Wilsznia a Olchowczyk. Názov obce pochádza z jelše, stromu, ktorý sa v ukrajinskom jazyku nazýva wilcha.

Olchowiec bol založený na valašskom práve v r. 1541. Patril do skupiny piatich obcí položených v centrálnej časti Nízkych Beskýd, medzi Jasiołkou a Wisłokou, ktoré založil Mikołaj Stadnicki s využitím valašského alebo rusínsko-valašského prvku. Olchowiec pôvodne pozostával z piatich valašských statkov. V medzivojnovom období, v r. 1935, došlo ku sceľovaniu dedinských pozemkov, v dôsledku čoho sa časť obyvateľov mohla premiestniť na nové miesta. Tieto udalosti zlepšili existenciu dedinčanov a dali impulz k zrodu priľahlej osady Kolonia. Pred druhou svetovou vojnou mala obec asi 500 obyvateľov. V dôsledku bojov o Dukliansky priesmyk a vysídlenia na Ukrajinu a tragickej akcii Wisła Olchowiec sa zmenšil na 12 domácností, čiže stratil takmer 90% predvojnovej zástavby. V súčasnosti žije v Olchowci asi 60 obyvateľov.

Expozícia v Múzeu łemkovskej kultúry

OPLATÍ SA VIDIEŤ

V južnej časti obce sa nachádza gréckokatolícka farská cerkov Prenesenia relikvií sv. Mikuláša z Myry do Bari, v súčasnosti plní funkciu filiálneho rímsko a gréckokatolíckeho kostola zasväteného sv. Mikulášovi. Súčasný chrám vznikol v r. 1934 na mieste starého, rozpadajúceho sa kostola. Cerkov v Olchowci je orientovaná, umiestnená na svahu klesajúcom k potoku Wilsznia. Obzvlášť malebný prístup do kostola vedie z východnej strany, cez kamenný most. Budova je obklopená kamenným plotom a za cerkvou z juhu sa nachádza cintorín, kde sa zachovali kamenné figúry.

V tesnom susedstve kostola sa nachádza jednodomový statok, ktorý obsahuje prvky charakteristické pre tento typ staviteľstva. Budova na nízkych základoch, so zrubovou konštrukciou s nárožníkmi na „rybiny“, horné trámy vysunuté vo forme okrajov. Dvojspádová strecha s odkvapovou strieškou, v súčasnosti pokrytá plechom. Štít obitý doskami. Farebnosť exteriérových stien je kontrastná – tmavo hnedé trámy oddeľujú vápnené medzery. Na bielo pomaľované sú tiež nárožníky. Koloristika okenného stolárstva je udržaná v tmavých odtieňoch žltej farby.

V Kolonii Olchowiec je aj Múzeum łemkovskej kultúry, ktoré vlastní Tadeusz Kiełbasiński. V súčasnosti múzeum tvorí drevená chyža zrubovej konštrukcie (západołemkovský typ), v ktorej pod strechou pokrytou slamou sú obytné miestnosti (kuchyňa, spálňa, predsieň), ako aj hospodárske miestnosti (t. j. komora, kravín a stodola), čiže ako v typickej łemkovskej chyži. Okrem hlavnej budovy stojí vedľa nej tzv. sypaniec, drevený, zrubovej konštrukcie s vysunutou dvojspádovou strechou, tiež pokrytou doskovou strechou. Celý pozemok je oplotený dreveným plotom vo forme drúkov zavesených na stĺpoch pokrytých štítovými strieškami.

Statok pri cerkvi s jednou budovou

ZYNDRANOWA

Obec, ktorá sa nachádza v Nízkych Beskydách, sa tiahne pozdĺž potoka Panna. Je obklopená zalesnenými kopcami, ktoré pretínajú horské potoky.

Obec bola založená v prvej polovici 15. st., najpravdepodobnejšie podľa nemeckého práva. Jej premena na valašskú obec sa uskutočnila v r. 1581. Na konci 16. st. bola Zyndranowa jednou z najväčších valašských dedín v Nízkych Beskydách.

Existujú dve teórie o pôvode názvu tejto obce. Podľa J. Czajkowského pomenovanie pochádza od mena Szyndram, známeho v Jaśliskach alebo od mena rytiera Zyndrama z Maszkowíc, ktorý vraj mal so skupinou valašských väzňov túto oblasť pripraviť na osídlenie. Iné záznamy zhotovené obecným pisárom Teodorom Kukiełom a miestnym učiteľom Józefom Bojkom naznačujú, že názov obce pochádza skôr z nemčiny a odvoláva sa na slovo zendra (železná ruda) spojenom s tu objavenými ložiskami. A keďže baňa bola nová, tak pomenovanie nadobudlo formu zendra-nowa.

V povojnovom období po vysídlení łemkovského obyvateľstva na územie bývalého ZSSR, keď sa tak vyľudnili mnohé obce v Beskydách a Bieszczadach, tiež v Zyndranowej boli zničené mnohé statky.

OPLATÍ SA VIDIEŤ

Skanzen łemkovskej kultúry vznikol v r. 1968 vďaka úsiliu rodeného obyvateľa Zyndranowej – Teodora Gocza. Hlavným objektom skanzenu je chyža Teodora Kukiełu z r. 1860. Ku chate bola pristavaná v r. 1901 kuchyňa a komín. Stajňa pochádza z r. 1923 a chliev z r. 1934. Interiér chalupy je rekonštrukciou kancelárie dedinského pisára s archívom, knihami, listinami a fotografiami z regiónu Łemkov. V samostatnej miestnosti, tzv. komore sú zhromaždené sakrálne exponáty: fragmenty liatinových krížov, liturgické rúcha, kópie ikon. Nachádza sa tu tiež bohatá zbierka veľkonočných vajíčok, zdobených tradičnými łemkovskými vzormi. Z náradia a hospodárskych predmetov možno vidieť cepy, krosná a ručné sekačky. Múzeum tiež zhromaždilo vojnové pamiatky po operácii v Duklianskom priesmyku: uniformy, helmy, zbrane, črepiny.

Murovaná, trojdielna, v łemkovskom štýle cerkov sv. Mikuláša bola postavená v r. 1983 – 1985. Bola prvou cerkvou vybudovanou v regióne Łemkov po druhej svetovej vojne. V r. 2015 bola nad vstupom do chrámu umiestnená kupolka. V súčasnosti pravoslávna farská cerkov.

Jaśliský krajinný park

sa nachádza vo východnej časti Nízkych Beskýd. Na západnej strane susedí s Národným parkom Magura. Úlohou parku je ochrana horného povodia Jasiołky a prameňov Wisłoku. Je to turistami najslabšie navštevovaný fragment poľských Karpát. Najvyšší vrch je Kamień nad Jaśliskami (857 m n. m.). Park chráni prírodu opätovne zdivočenú po vysídlení łemkovského obyvateľstva po druhej svetovej vojne.

Skanzen łemkovskej kultúry

WISŁOK WIELKI

História obce siaha do 14. st., kedy Kazimierz Veľký dal tieto oblasti bratom (Piotr a Paweł Bal) z Uhorska. V druhej polovici 19. st. sa Wisłok Wielki členil na Wisłok Górny a Wisłok Dolny. O veľkosti obce svedčí aj existencia dvoch kostolov a samostatných farností. V r. 1898 Wisłok zaberal plochu 46,28 km², mal 2 146 obyvateľov žijúcich v 364 domoch. Delil sa na Wisłok Dolny (1 289 obyvateľov), cerkov postavená v r. 1853 a na Wisłok Górny (857 obyvateľov), cerkov postavená v r. 1876, ďalšou časťou dediny bolo územie kaštieľa J.H. „Potasznia“ na ploche 13,86 km², kde bývalo 15 osôb. V r. 1900 mala obec 2 271 obyvateľov, zatiaľ čo celková rozloha obce bola vtedy 4 628 ha.

Počas druhej svetovej vojny v oblasti pôsobil oddiel AK č. IV v Nowotańci. V septembri 1944, počas Dukliansko-prešovskej operácie, bola v dedine umiestnená nemecká 96. Infanterie-Division, ktorá bránila pozície pred postupujúcimi z východu sovietskym 67. pechotným plukom, ako aj 167. a 129. zborom strelcov.

Miesto tu mala gréckokatolícka farnosť a poľská škola. Okrem Łemkov tu žili aj židovskí obyvatelia.

OPLATÍ SA VIDIEŤ

V súčasnej krajine sa zachovala gréckokatolícka cerkov sv. Onufreja, nachádzajúca sa na území bývalého Wisłoku Dolneho, ktorá v súčasnosti slúži ako rímskokatolícky kostol. Tento kostol je trojdielny so zrubovou konštrukciou a hrebeňovou strechou. Vežička sa nachádza nad nesamostatnou časťou babinca. Na osi kostola sa nachádza historická murovaná brána a zvonica, ktorá je súčasťou kamenného oplotenia. Pri chráme na farskom cintoríne je kamenný náhrobok, na ktorom je vidieť charakteristickú rozetu.

Stará łemkovská chyža (v súčasnosti plniaca agroturistické funkcie) so zrubovou konštrukciou s bielenými pruhmi a dekoratívne namaľovanými nárožníkmi stojí na kamennom základe. V susedstve chyže sa nachádza kamenná pivnička. Do areálu pozemku vedie novopostavená drevená brána s formou odkazujúcou na valašské tradície a je dobrým príkladom pokračovania regionálnych architektonických vzorov.

Cerkov sv. Onufera vo Wisłoku Wielkom

Łemkovská chyža

SMOLNIK NAD OSŁAWOU

Obec položená na pravom brehu Osławy leží v úzkom horskom údolí. Názov obce pravdepodobne pochádza od dávnych dechtární, miesta, kde sa pálilo drevo. Obec mala vzniknúť na ploche zarastenou lesom, vyklčovanou s 24-ročným odpustením platieb.

Smolnik je dedina najskôr založená v kráľovstve nad hornom Osławou. Dňa 12. septembra 1511 obec vznikla na valašskom práve, v katastri od potoka Duszatyńského po pramene Osławy.

V r. 1565 v Smolniku obrábali 28,75 lánov. Prevažovalo pastiersko-chovné hospodárenie. Veľkosť chovov v tej dobe to bolo 500 oviec a 200 ošípaných. Od začiatku 17. st. nastal pokles v počte obrábaných lánov, ktorý ovplyvnili tatárske nájazdy, kozácke povstanie, inváziе zo Sedmohradska a vpád uhorských ozbrojencov – tolhajov.

Počas prvej svetovej vojny prešiel front trikrát cez Smolnik. V medzivojnovom období bola obec spoločenským priestorom so zakorenenými tradičnými spôsobmi života, do ktorých sa veľmi pomaly vkrádal pokrok. Základom hospodárstva bol chov. Počas hitlerovskej okupácie boli Łemkovia zo Smolnika deportovaní na nútené práce do nemeckej Ríše.

Pravoslávna farnosť v Smolniku patrila k najstarším, ktoré boli spomínané v údolí Osławy v dokumentoch z r. 1565. Zachované informácie umožňujú konštatovať, že v dejinách Smolnika existovali najmenej dva chrámy.

Obec tak ako pred vysídleniami, keď tu žili Łemkovia, Židia, Poliaci a Cigáni, je naďalej mozaikou náboženstiev. Okrem rímskokatolíkov, gréckokatolíkov a pravoslávnych, bývajú tu aj vyznávači Hare Krišna.

Łemkovská chyža

OPLATÍ SA VIDIEŤ

Zachovali sa tu ešte łemkovské chyže, ktoré stále očarujú bohatstvom tradičných detailov a motívov.

Starodávnu łemkovskú gréckokatolícku cerkov Prenesenia relikvií sv. Mikuláša z Myry do Bari postavili v r. 1806. Chrámová architektúra je barokového charakteru. V interiéri lode sa zachovala figurálna polychrómia (o. i. sv. Cyrila a Metoda a sv. Oľgy), ako aj na oboch stranách mramorové epitafy o. Bazyla Ławrowského – farára, a súčasne majiteľa Smolnika a jeho manželky Pelagie. Od r. 1979 sa používa ako filiálka rímskokatolíckej farnosti v Nowom Łupkowe. Vedľa chrámu stojí murovaná dvojpodlažná historická zvonica a prikostolný cintorín s niekoľkými starými kamennými náhrobnými kameňmi.

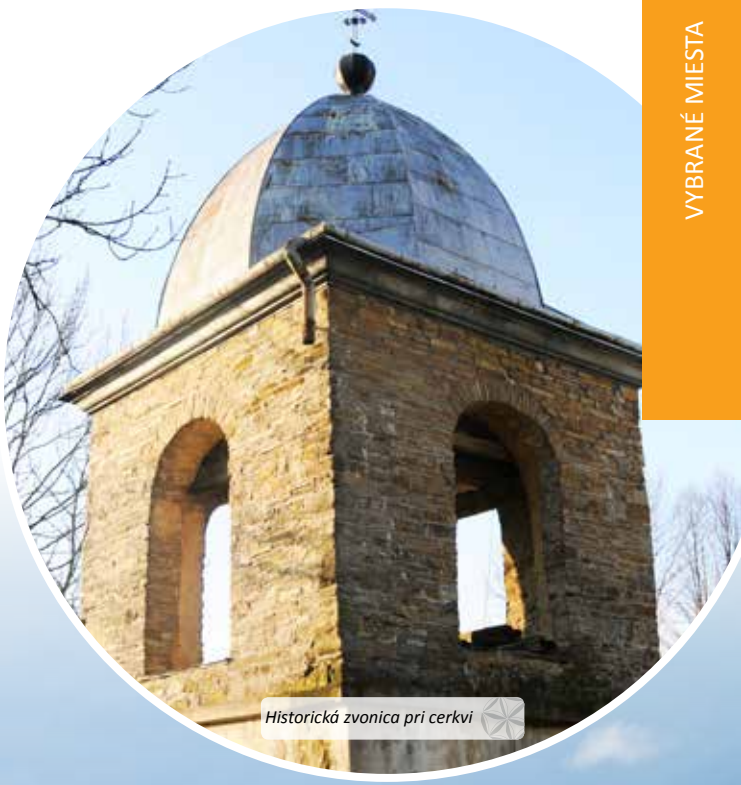

Historická zvonica pri cerkvi

Cerkov Prenesenia relikvií sv. Mikuláša v Smolniku nad Osławou

CARYŃSKIE

Caryńskie je neexistujúca obec, ktorá bola položená v kotlinke medzi Połoninou Caryńskou (1297 m n. m.) a Magurou Stuposiańskou (1016 m n. m.), pozdĺž meandrujúceho potoka Caryński. Názov obce pochádza z rumunského slova carina (príp. cara – zem), ktoré sem priniesli Valasi a označuje lúku alebo pole.

Caryńskie malo niekoľko majiteľov, ale rytmus dedinského života sa nemenil. Obyvatelia obhospodarovali krajinu tak ako ich predkovia. Spolu s Berehami Górnymi a Nasiczynom obec tvorila kľúč, ktorý existoval do začiatku 20. st. Na konci 19. st. rozloha obce činila 1682,8 ha – v tom viac ako 42% bolo zastúpenie lesov. Pôda bola rozdelená na tzv. lány, priemerná veľkosť statku v polovici 19. st. bola 17 ha. Rastúci počet obyvateľov vyvolal potrebu rozšíriť rozlohu. Tak boli vyklčované početné poľany na severných svahoch Połoniny Caryńskej.

Po skončení druhej svetovej vojny sa v dedine nachádzali jednotky UPA a v máji 1946 boli všetci obyvatelia vysídlení do ZSSR. V tom období bola zástavba v dedine a cerkov vypálené. Po vojne sa na základoch osady, ktoré boli čiastočne rekultivované, pásli v lete ovce a dobytok. Bola postavená aj nová cesta do Dwernika, avšak obec už neožila.

Až do dnešného dňa údolie, miesto života obyvateľov Caryńského, zostáva takmer prázdne. Kedysi živú dedinu pripomína samotná krajina, ktorá stále ešte skrýva čitateľné stopy histórie.

Ovce v košiari

OPLATÍ SA VIDIEŤ

Pri ústí potoku Cyrański prežili pozostatky cintorína ukryté medzi stromami – fragment cintorínovej steny, stopy hrobov a tri náhrobné kamene. Na mieste kostola, ktorý naznačuje obrys kamenného základu, umiestnili drevený kríž.

V tesnej blízkosti niekdajšej vidieckej cesty, ktorá tadiaľ prechádzala, prežil prícestný kamenný kríž. Miesta po starých statkoch pripomínajú zachované ešte kde tu ovocné stromy a pozostatky studní.

Nachádza sa tu salaš, ktorého architektonická podoba zodpovedá tradičným formám dreveného staviteľstva. Horali z ukrajinského huculského regiónu sa zaoberajú pasením a výrobou syrov. Okrem salaša sú v krajine Caryńského aj ďalšie prvky neoddeliteľne spojené s pastierstvom. Patria medzi ne malé pastierske prístrešky, ktoré umožňujú pastierom odpočinúť si a tradičné korýtka, z ktorých sa ovce môžu napiť.

Pastiersky príbytok Caryńskie

Národný park Bieszczady

Zriadený v r. 1973. V r. 1992 sa stal súčasťou medzinárodnej biosférickej rezervácie Východné Karpaty. Ide o tretí čo do veľkosti najväčší národný park v Poľsku a najväčší národný park v poľských horách. Ochrane podliehajú najvyššie partie poľskej časti Východných Karpát. Na jeho území sa vyskytujú takmer všetky domáce druhy veľkých dravých cicavcov s medveďom, vlkom, rysom a divou mačkou, ako aj bylinožravcov so zubrom a karpatským jeleňom.

Pohľad na Caryńskú dolinu z Nasiczniańskeho priesmyku

OSŁAWICA

Neveľká dedina položená pri potoku Osławica. Obec založili na valašskom práve v r. 1530. Spočiatku to bola kráľovská dedina, ktorú následne získal v r. 1539 Mikołaj Herburt Odnowski, kastelán z Przemyśla, neskôr vojvoda Sandomierzsky. V polovici 19. st. bol vlastníkom tibulárnej usadlosti Osławica Stanisław Truskolaski.

V r. 1898 obec mala 736 obyvateľov a 108 domov, rozloha obce predstavovala 14,04 km². Počas delení Poľska v obci fungovala škola. Latinská farnosť v Bukowsku do r. 1947, teraz v Komańczi.

Osławica je príkladom osady, v ktorej prebiehalo tradičné pasenie oviec. Valasi ako vynikajúci pastieri museli ako prví tieto oblasti využívať na pastvu zvierat. Pastierska kultúra sa vrátila do Osławice a tak sa dnes tu v lete pasie niekoľko tisíc oviec. Ide o príklad tzv. komunitného pastierstva, kde bača nevlastní všetky ovce, ktoré počas sezóny berie na pašu do vyšších častí hôr.

OPLATÍ SA VIDIEŤ

Pastiersku scenériu Osławice dopĺňajú prvky a objekty neoddeliteľne spojené s pastierskou kultúrou: salaše, kde sa vyrábajú tradičné syry, udiarne, dočasné prístrešky pre pastierov a ohrady pre ovce. Interiéry salašov majú jednoduchý, úžitkový charakter, ktorý však umožňuje pastierom bývať a každodenne pracovať na holiach. Pastierskou tradíciou, ktorá sa pestuje v Osławici, je aj dojenie oviec.

Interiér pastierskeho príbytku

Dojenie oviec

WOŁOSATE

Starodávna kráľovská obec založená na valašskom práve, s predĺženým, lineárnym pôdorysom niekdajšej zástavby pozdĺž hlavnej cesty a potoka Wołosatka.

Názov obce pochádza z ukrajinsko-poľského slova włochate, čiže chlpatý, čo znamená územie zarastené trávou. Pravdepodobne názov označuje oblasti, kde sa páslo pred založením obce.

Spomínala sa v dokumentoch z r. 1557, a v r. 1566 bolo zaznamenané: „Wołoschatka dedina, (...) vzdialenosť od Sanoka mil 12 (...) kňaz len dvoch človekov teraz tam osadil, a obaja furtati (zlodeji), ktorí ešte veľmi málo vykopali. Boh to vie, keď im sloboda vyjde.“ V 17. st. bolo Wołosate dvakrát vypálené zbojníkmi – tołhajami, ktorých útoky sa opakovali až do 19. st. V r. 1711 obec zničili švédske vojská.

Počas prvej svetovej vojny v zime 1914 a 1915 sa tu viedli pozičné boje. Bola to veľká bojkovská obec, ale väčšinou obývaná Poliakmi – pred vojnou mala viac ako 1200 obyvateľov, bolo tam viac ako 200 domov. Počas okupácie obyvatelia Wołosateho nechceli prijať ukrajinské kennkarty, aj keď to bolo finančne výhodnejšie. Po r. 1944 sovietske úrady, po presune hraníc, vyviezli miestnych Bojkov do okolia Stryju. Po druhej svetovej vojne bola obec zničená a vysídlená. Poľskú populáciu deportovali do Poľska. V 70. rokoch 20. st. tu vzniklo veľké chovné hospodárstvo. Pre jeho potreby, s pomocou armády, v r. 1987 bolo údolie Wołosateho rekultivované.

Cerkvisko s náhrobnými kameňmi

OPLATÍ SA VIDIEŤ

V súčasnosti je z dávneho usporiadania zachovaný iba kostol s náhrobkami a starými stromami a dva prícestné kríže.

Tarnica (1346 m n. m.) – najvyšší vrchol poľských Bieszczad a Podkarpatského vojvodstva, týčiaci sa na okraji pásma polonín, v skupine tzv. hniezda Tarnice a Halicza.

Huculy v Národnom parku Bieszczady

Udržiavajúci chov koní bol založený v r. 1994 vo Wołosatom. V súčasnosti sa huculské kone pasú vo Wołosatom na takmer 30 ha lúk položených v údolí potoka Wołosaty. Jednou z úloh NP Bieszczady je ochrana kultúrneho dedičstva Karpát a práve preto takýto chov zriadili tu.

MALOPOĽSKÉ VOJVODSTVO

Pohľad z Łapaszanky na Tatry

SĄDECKÉ BESKYDY:

Jazykové pamiatky – valašské názvoslovie

DRUH TRASY: pre peších

DĹŽKA TRASY: približne 30 km

VÝŠKOVÝ PROFIL:

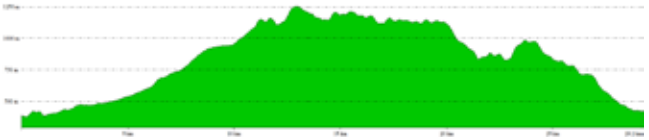

PRIEBEH TRASY:

Kosarzyska (Piwniczna-Zdrój, križovatka) – Sedlo Gromadzka – Obidza – Radziejowa – Chata PTTK Przehyba – Dzwonkówka – Krościenko

Mapa – hoci ju vôbec nepripomína – môže byť ako kniha. Napriek tomu, že uplynulo niekoľko stáročí a svet sa neustále mení, v mnohých geografických názvov (toponymách) môžete aj dnes objaviť mnohé jazykové stopy valašského pôvodu. Sú v nich ukryté neobyčajné dejiny horského osadníctva – osídľovania divých, nedotknutých oblastí, ktoré sa pre mnohé pokolenia stali otčinou.

Tradičné názvy, pochádzajúce z valašského jazyka, majú nielen dediny a osady, ale aj mnoho vrchov, polian a bystrín, ktoré skrývajú beskydské lesy. Veľmi často sa dajú tiež stretnúť v horskom pásme Gorce, kde bola založená prvá valašská dedina na území súčasného Poľska – Ochotnica – ale dajú sa stretnúť aj v iných oblastiach Beskýd, a samozrejme, v celých Karpatoch. Valašské názvoslovie „putovalo“ spolu s pastiermi, s ktorými sa dostalo až do tých najodľahlejších kútov hôr. Tieto pomenovania najčastejšie nadväzujú na tvar terénu a jeho charakteristické vlastnosti, ale aj na prírodu, na rastliny a zvieratá. Nechýbajú ani názvy inšpirované činnosťou človeka, a tiež súvisiace s vlastnými menami a priezviskami majiteľov pozemkov, na ktorých sa kedysi pásli ovce a dobytok.

Prístrešok PTTK na Przehybe

POPIS TRASY:

Pešia trasa sa začína v meste Piwniczna-Zdrój, v osade Kosarzyska, v doline rieky Poprad. Trasa smeruje na západ po červenej značke. Je to najstaršia trasa v Sądeckých Beskydách. Bola vytýčená už v r. 1906 ako chodník pre kúpeľných hostí, ktorí do Piwnicznej prichádzali vlakom. Stadiaľto cez hory išli pešo až do mestečka Szczawnica.

Trasa po približne 3:00 h prichádza na sedlo Gromadzka, kde sa spája so zelenou značkou. O niekoľko minút neskôr, v sedle Obidza, sa k červenej značke pripája modrá značka diaľkovej magistrály vedúcej z vrchu Wielki Rogacz až do Tarnova. Trasa opúšťa červenú značku a pokračuje smerom na vrch Wielki Rogacz. Tu stretáva inú červenú značku – Hlavnú beskydskú magistrálu – po ktorej po približne 0:40 h prichádza na vrch Radziejowa, najvyšší vrch Sądeckých Beskýd (1262 m n. m.). Po približne 1:30 h trasa prichádza k Chate PTTK Przehyba s úžasným výhľadom na panorámu Tatier.

Trasa pokračuje ďalej po červenej značke, po približne 2:15 h prechádza cez sedlo Przysłop až na vrch Dzwonkówka. V masíve tohto vrchu leží niekoľko polian, ktoré sú svedkami niekdajšieho pastierstva, o ktorom svedčí aj názov tohto vrchu (poľ. dzwon – zvonec). Z vrchu Dzwonkówka trasa cez Groń schádza do Krościenka, kde po približne 1:30 h križuje inú, pre Sądecké Beskydy dôležitú, rieku – Dunajec.

Pohľad na Kosarzyska a Radziejowu

SĄDECKÉ BESKYDY:

Corno ovca – „na čo tá vlna”?

DRUH TRASY: pre peších

DĹŽKA TRASY: približne 31 km

VÝŠKOVÝ PROFIL:

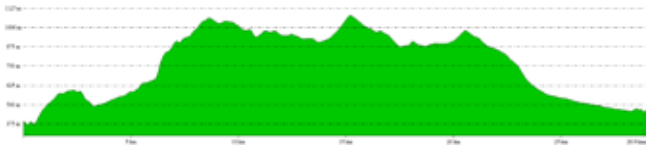

PRIEBEH TRASY:

Piwniczna-Zdrój – Łomnica-Zdrój – Chata PTTK Hala Łabowska – Runek – Chata Bacówka PTTK Nad Wierchomlou – Wyżnie Młaki – Szczawnik – Muszyna-Złockie – Muszyna

Čierna ovca – negatívne sa odlišuje od iných oviec v stáde, často tiež prináša smolu. Najlepšie je držať sa od nej v bezpečnej vzdialenosti. Pre istotu... A ako to bolo kedysi?

Ešte pred vojnou bola väčšina oviec, ktoré sa pásli v doline Popradu, čierne, a gazdu, ktorý mal biele ovce, miestne spoločenstvo nebralo vážne. Čierne ovce boli pýchou každého gazdu. Práve z čiernej vlny obyvatelia mestečiek Piwniczna či Rytro šili svoje oblečenie, od nej tiež pochádza aj ich tradičný názov – čierni gorali. Čierne ovce sa dali stretnúť v pásme vrchu Jaworzyna Krynicka a vo východnej časti pásma vrchu Radziejowa, až kým neboli zo Sądeckých Beskýd násilne vysídlení Łemkovia. Po tragickej akcii Wisła opustené gazdovstvá zaujali podhalański gorali a spolu s nimi aj biele ovce, ktoré po čase úplne vytlačili tradičný chov čiernych oviec.

Pastieri presviedčajú, že mäso z čiernych oviec je chutnejšie, než z bielych. To nie je jediná kulinárska pochúťka pochádzajúca z tohto regiónu. Inou špecialitou sú „Piyrogi Łomnicońske” – tradičné knedle zo zemiakov, múky a korenín, plnené plnkou z bryndze alebo z tvarohu. Legendy o veľkosti „Piyroga Łomnicońského” sú stálym prvkom miestneho folklóru. Najnepravdepodobnejšia anekdota spomína, že keď sa v istý deň v Piwnicznej vylial Poprad, ľudia vydlabávali plnku, a potom „Piyrogi Łomnicońske” používali ako loďky, ktorými sa mohli preplaviť na druhú stranu rieky.

V r. 2013 nadpopradskí gorali dostali nápad, aby obnovili dávne tradície a opäť začali pásť čierne ovce na sądeckých holiach. Skoro 50 oviec rozdelili do troch stád. Dnes sa dajú stretnúť v okolí mestečka Łomnica-Zdrój a dedín Piwniczna-Zdrój a Wierchomla.

Panoráma Piwnicznej-Zdroju

POPIS TRASY:

Pešia trasa spája tri miesta späté s dávnou tradíciou chovu čiernych oviec.

Túra sa začína pri železničnej stanici v mestečku Piwniczna-Zdrój, stadiaľ po modrej značke smeruje na východ, do doliny riečky Łomniczanka a do dediny Łomnica-Zdrój, pastierskeho srdca Sądeckých Beskýd. Následne stúpa dohora, smerom na hrebeň pásma Jaworzyna Krynicka, po ceste prechádza cez zarastajúce poľany a popri pozostatkoch po dávnych kolibách. Po približne 4.00 h chôdze prichádza na hoľu Łabowska – na tejto poľane obyvatelia łemkovskej dediny Łabowa kedysi pásli svoje ovce. Z hole je vynikajúci výhľad severným a severovýchodným smerom na panorámu vrchov Nízkych Beskýd a na blízke vrcholy Sądeckých Beskýd. Aktuálne tu stojí chata PTTK.

Po červenej značke – Hlavnej karpatskej magistrále – pokračuje ďalej smerom k vrchu Runek, kde po približne 2:00 h chôdze opäť stretáva modrú značku. Trasa pokračuje ďalej po modrej značke a po približne 0:30 h prichádza k chate Bacówka PTTK nad Wierchomlou, ktorá bola prerobená zo sýpky, ktorú tu preniesli z osady Złockie. Pri chate je nádherný výhľad na malebnú panorámu Tatier.

Ďalej po modrej značke a po približne 1:00 h na poľane Wyżnie Młaki sa prichádza k žltej značke, ktorá cez dedinu Szczawnik a cez osadu Złockie privádza do mesta Muszyna. Kedysi bolo toto mesto poľskou enklávou medzi mnohými okolitými rusínskymi a łemkovskými dedinami.

Prístrešok na Łabowskej holi

Údolie Popradu

GORCE: OCHOTNICA

– za horami, za lesami...

DRUH TRASY: pre peších

DĹŽKA TRASY: približne 8 km

VÝŠKOVÝ PROFIL:

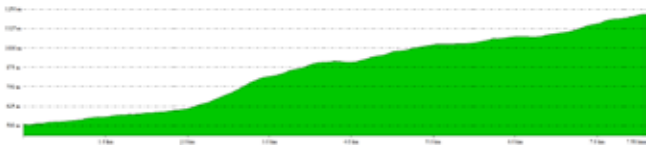

PRIEBEH TRASY:

Ochotnica Dolna – Jaworzynka Gorcowska / Piorunowiec – Študentské táborisko GORC – Rozhľadňa na vrchu Gorc

Putovanie po stopách Valachov na území Poľska sa začína ako každý dobrý príbeh. Dávno, pradávno, za siedmimi horami, za siedmimi dolami, za siedmimi riekami... Na území súčasných Gorcov si po staročia spokojne rástol prales – divý, tmavý a hrozný.

Tohto územia sa ľudská ruka nedotkla veľmi, veľmi dlho. Až približne v 13. st., keď poľskí králi a kniežatá spustili intenzívnu kolonizáciu. Začiatky dediny Ochotnica – najstaršej valašskej usadlosti na území súčasného Poľska – siahajú do r. 1416, v ktorom kráľ Vladislav II. Jagelo udelil Dávidovi Wolochovi právo usadiť sa na tomto mieste.

Osady, ktoré boli zakladané na valašskom práve, vznikali na tzv. „surovom koreni“. Valachom, ktorí boli zvyknutí na život v horských oblastiach, než na obrábanie pôdy, sa v takýchto podmienkach darilo veľmi dobre. Klčovali miestne lesy, namiesto ktorých vznikali rozľahlé poľany. Svojim feudálom platili v naturáliách, najčastejšie odvádzali syry, ovce a svine.

Obec Ochotnica leží nad rovnomennou riekou, ale na mapách nemala vždy tento názov.

Toto slovo pochádza zo staropoľského slovesa „ochodiť“ alebo „ochodnik“, čo sa dá preložiť ako „obchádzať“ alebo „obchádzka“. Najstaršia spomienka o doline rieky Ochotnica sa dá nájsť v dokumente z r. 1336 o lokácii (založení) susednej dediny Tylmanowa, a týka sa rieky, ktorá bola pomenovaná ako „rivulus Ochodnik“. Názov Ochotnica v dnešnom znení sa objavil v polovici 16. st.

Ochotnica je dodnes považovaná za najdôležitejšiu valašskú dedinu v Podhalí. Jednou zo zaujímavostí je tiež skutočnosť, že patrí medzi najdlhšie dediny v celom súčasnom Poľsku. Os dediny predstavuje cesta s dĺžkou 20 km, a skupiny usadlostí ležia až v 17 dolinách bočných potokov. Celková dĺžka Ochotnice, spolu so všetkými vetvami, je skoro 38 km.

Kostol Nájdenia sv. Kríža v Ochotnici Dolnej

Salaše na Gorcowských holiach

POPIS TRASY:

Pešia trasa sa začína v dedine Ochotnica Dolna, najstaršej valašskej obci na území súčasného Poľska. Je to tiež najpopulárnejšia letná destinácia v regióne Gorcov. Túra sa môže začať pri historickom kostole Nájdenia sv. Kríža, ktorý sa nachádza v centre dediny, avšak zelená značka, ktorá vedie do hôr, sa začína v osade Chryczyki, neďaleko od čerpacej stanice a reštaurácie.

Trasa po prekročení mostu na rieke Ochotnica vedie ďalej po asfaltovej ceste pozdĺž osady Gorcowe. Po približne 0:30 h chôdze trasa opúšťa cestu vedúcu cez dedinu a odbočuje doľava. Po pomerne strmom začiatočnom výstupe, chodník mierne stúpa cez čistinky, na ktorých dodnes môžete uvidieť pastierske koliby. Z tohto miesta sa rozprestiera nádherný výhľad južným smerom, na dolinu rieky Ochotnica a na zástavbu dediny, a na horizonte na pásmo Lubań. Dobré oko si isto všimne rozhľadňu na vrchu. Po približne hodine a pol chôdze trasa prichádza na vrch Jaworzynka Gorcowska, ktorý miestny obyvatelia volajú Piorunowiec (z poľ. piorun – blesk).

Stade trasa vedie ďalej cez rozľahlé Gorcovské hole, priamo do študentského táboriska GORC, ktoré je počas letného obdobia vynikajúcim miestom na prenocovanie. Z táboriska je vrchol hôr Gorce už neďaleko. Na vrchole bola v r. 2015 postavená rozhľadňa, z ktorej môžete obdivovať 360° panorámu na všetky okolité horské pásma.

Rozhľadňa na Gorcoch

MALÉ PIENINY:

Pastierstvo vo veľkom – „vzorové salaše“

DRUH TRASY: pre peších

DĹŽKA TRASY: približne 13 km

VÝŠKOVÝ PROFIL:

PRIEBEH TRASY:

Jaworki – Roklina Homole – Táborisko pod vrchom Wysoka – Polana pod Wysoką – Pod Durbaszką – Križovatka pod Šlachtovským vrchom – Šafranovka – Szczawnica

Rozľahlé hole, široké chodníky vedúce cez nezalesnené územia, pohodlné cesty vystupujúce z dolín až skoro na hrebeň hôr. Kedysi sa mohlo zdať, že stáda oviec budú už navždy súčasťou Malých Pienin. Pastierstvo na tomto území nezaniklo ani potom, keď bolo z tejto oblasti násilne vysídlené pôvodné rusínske obyvateľstvo, chvíľku malo dokonca šancu rozkvitať. Avšak dodnes tu vidno iba ruiny salašov, ktoré mali kolektivizovať pastierstvo.

Po vojne toto územie, ktoré nútene opustili Rusíni, osídlili Tatranskí gorali. Tieto pozemky mali byť istým spôsobom rekompenzácie za stratené pastviny, ktoré museli opustiť kvôli vytvoreniu Tatranského národného parku a prísnej ochrane prírody. Vláda Poľskej ľudovej republiky v r. 1948 – 1951 v Malých Pieninách založila „vzorové salaše“, plánujúc pastierstvo vo veľkom meradle. V budovách boli obytné a hospodárske miestnosti, udiarne syrov, maštale pre dobytok a ovce. Okolo nich vznikali zásobníky na močovku, ktorá sa mala používať na hnojenie okolitých pasienkov. Vznikol tiež systém priehrad a kamenných hrádzí, ktoré mali pomáhať zavlažovať hole. Avšak tieto objekty začali rýchlo chátrať. Pastieri radšej bývali, tak ako dovtedy, s ovcami na pasienkoch počas celého dňa. Zvieratá nepotrebovali strechu nad hlavou – ovce, ktoré boli zvyknuté na horské podmienky, vynikajúco znášali meniace sa počasie a pod holým nebom mohli jednoducho prežiť celé vegetačné obdobie.

Po sociálno-politických a ekonomických zmenách v r. 1989 záujem o pasenie oviec v Malých Pieninách výrazne poklesol. Avšak stále sa tu dajú od mája do septembra stretnúť stáda, ktoré sa ako biely koberec rozprestierajú na zelených holiach.

Splav roklinou Dunajca

POPIS TRASY:

Pešia trasa prechádza prakticky cez celé pásmo Malých Pienin. Začiatočný úsek prechádza cez roklinu Homole – najpopulárnejšie a najnavštevovanejšie miesto, o ktorom písal už známy Jan Długosz. Roklina je prírodná rezervácia s prísnou ochranou. Vychádzajúc z dediny Jaworki prechádza po zelenej značke k hrebeňu. Cesta sa tiahne popri táborisku pod vrchom Wysoka, ktoré je činné počas letnej sezóny. Po približne 1:30 h prichádza na poľanu pod vrchom Wysoka. V okolí sú ešte viditeľné betónové zavlažovacie žľaby prebiehajúce priečne po svahoch, ako aj ruiny vzorového salaša.

V oblasti prírodnej rezervácie Wysokie Skałki sa zelená značka spája s modrou značkou. Trasa ďalej pokračuje k slovensko-poľskej hranici a po hrebeni Malých Pienin pokračuje na východ. Po približne 0:35 h chôdze prichádza pod Durbaszku, a stade schádza do chaty pod Durbaszkou. Budova bola postavená v r. 1949 – 1952 ako vzorový salaš pasenia oviec. Po ďalších 0:20 h chôdze sa nachádza križovatka pod Šlachtovským vrchom. Oplatí sa vystúpiť až na vrchol, z ktorého je krásna 360° panoráma na Spišskú Maguru, masív Troch Korún, Gorce a Sądecké Beskydy. Na okolitých lúkach sa venujú kultúrnemu paseniu oviec.

Modrá trasa počas 1:00 hodiny chôdze vedie po plochom hrebeni až pod Szafranówku. Na tomto mieste trasa odbočuje na žltú značku a cez Palenicu, po približne 0:35 h chôdze prichádza až do Szczawnice. Do centra mesta sa dá zísť sedačkovou lanovkou.

Hudobná ovčiareň

Poľana pod Wysokou

Pohľad na Wysoku a Tatry

PIENINY, SPIŠ, PODHALIE:

Kľag, ferula, struga – pastiersky slovníček

DRUH TRASY: pre peších

DĹŽKA TRASY: približne 68 km

VÝŠKOVÝ PROFIL:

PRIEBEH TRASY:

Sromowce Niżne – Sedlo Szopka – Sedlo Trzy Kopce – Sromowce Wyżne – Niedzica – hrad – Dursztyn – Vyšné Lapše – Repiská – Lapšanka – Jurgov – Brzegi – Bukowina Tatrzańska, Klin – Gliczarów Górny – Poronin – Zakopané

Pastieri pásli svoje ovce na horských poľanách mnohé stáročia, počas ktorých vznikali rôzne zvyky a rituály. Mnohé z nich sa v pastierskej kultúre zachovali až do dnešných čias. Normy upravujúce organizáciu pasenia, silno zakorenené v tradícii, pretrvali búrlivé časy zmien, podobne ako charakteristické názvoslovie, ktoré sa na salašoch používa dodnes.

Je to hodnota presahujúca tento región, spojivo spájajúce vrchárov, goralov z rôznych strán – nielen z južného Poľska, ale z celých Karpát.

POPIS TRASY:

Diaľková pešia trasa prechádzajúca cez najzaujímavejšie miesta v Pieninách, na Spiši a v Podhalí, cez miesta, v ktorých sú pastierske tradície stále živé a kultivované. Trasu neustále sprevádza panoráma Tatier, ktoré sa stále nachádzajú akoby na dosah ruky. Vďaka dobrej turistickej infraštruktúre v tomto regióne sa dosť dlhá trasa dá pomerne jednoducho rozdeliť na menšie úseky, prispôsobené podľa individuálneho tempa a potrieb.

Trasa sa začína v dedine Sromowce Niżne a po žltej značke smeruje na Trzy Korony. Po približne 1:20 h chôdze prichádza na sedlo Szopka, na ktorom odbočuje na modrú značku, a po nej približne po 0:40 h prichádza do sedla Trzy Kopce. Stade po červenej značke po približne 1:25 h prichádza do dediny Sromowce Wyżne, a následne prechádza po hrádzi priehrady Sromowiec a smeruje k hradu Niedzica. Na tomto mieste, stále po červenej značke, začína sa prechod cez celé pásmo Spišských Pienin. Po približne 3:40 h prichádza do Dursztynu, ktorý leží na druhej strane. Trasa ďalej prechádza cez populárne spišské obce – Vyšné Lapše, Repiská a Lapšanku. Po približne 5:45 h prichádza do Jurgowa, k stáročnej hranici medzi uhorským Spišom a poľským Podhalím. Trasa pokračuje po červenej značke cez podhalańské dediny – Brzegi, Bukowina Tatrzańska, Gliczarów Górny a Poronin – až po približne 7:15 h prichádza do srdca Podhalia, do Zakopaného.

Salaš pod Tromi korunami

PODHALIE:

Pastierska nábožnosť – u Podhalańskej Gazdinej

DRUH TRASY: autom

DĹŽKA TRASY: približne 60 km

PRIEBEH TRASY:

Ludźmierz – Szaflary – Zakopané – Dzianisz – Chochołów – Czarny Dunajec – Ludźmierz

Hlboká nábožnosť a neskrotený temperament goralov už mnoho stáročí koexistujú vedľa seba, inšpirujú umelcov, ktorých neustále očaruje Podhalie, tento mimoriadne charakteristický región.

Jedným z nich bol aj Kazimierz Przerwa-Tetmajer, básnik a prozaik. Narodil sa v známej goralskej dedine Ludźmierz. Výnimočnosti goralského sveta venoval zbierku poviedok „Na Skalnym Podhalu" [V skalnom Podhalí]. Poviedky napísal v podhalańskom nárečí, ktoré – v takmer nezmenenej forme – je možné počuť v Podhalí aj dnes.

Rodná dedina spisovateľa – Ludźmierz – patrí medzi najdôležitejšie miesta severne pod Tatrami. Každý rok tu putujú nielen miestni gorali, ale aj pútnici z celého Poľska a zo zahraničia. Práve tu, v ludźmierskom kostole sa nachádza zázračná socha Panny Márie s dieťaťom Ježiškom, nazývaná Podhalańská Gazdiná, ktorá už od 15. st. ochraňuje obyvateľov podhalańských osád.

Ludźmierská farnosť je známa mimoriadne veľkolepými bačovskými slávnosťami, ktoré sa konajú pri príležitosti jarného odchodu stád na hole. Slávnosti sa konajú každý rok na sviatok sv. Vojtecha (23. apríla) a sú spojené s požehnaním oviec, ktoré v slávnostnom rediku odchádzajú na hole. Počas svätej omše sa tiež svätí voda a drevené polená, ktoré si bačovia berú so sebou, aby z nich rozpálili vatru – ohnisko v salaši.

Príchod Valachov významne ovplyvnil rozvoj tohto regiónu. Pastieri so sebou priniesli nielen znalosti a skúsenosti súvisiace s pasením oviec v náročných horských podmienkach, ale od nich tiež pochádza mnoho prvkov súčasnej, podhalańskej kultúry – od priezvisk (napr. Bargiel, Galas, Rogala), cez prvky ľudového kroju (napr. bačovské opasky, portky) a vybavenie salašov (napr. košiar, ferula, varecha), až po čarovné rituály, ktoré stáročia koexistovali s katolíckou vierou.

Redik v Ludźmierzu

POPIS TRASY:

Trasa autovýletu prechádza cez najdôležitejšie podhalańské dediny:

- Ludźmierz – najstaršia dedina na Podhalí. Narodil sa tu básnik a prozaik Kazimierz Przerwa-Tetmajer, ospevovateľ Podhalia a goralskej kultúry. V Dome Zväzu Podhalancov sa nachádza tematická výstava s názvom V kruhu živej (pastierskej) vatry, ktorej hlavným motívom je oheň horiaci v ohnisku salaša.
- Szaflary – názov tejto dediny je spätý s obdobím nemeckej kolonizácie. Pravdepodobne pochádza zo slov: „Schafler" – debnár, „Schafflare"– ovčiari alebo zo skomoleniny slova „Schaffner"– vládca, pán.
- Zakopané – od konca 19. st. kultúrne centrum, ktoré navštevujú (alebo v ktorom bývajú) slávne osobnosti, očarené regiónom Podhalia. So Zakopaným boli spätí okrem iných: Władysław Orkan, Stanisław Witkiewicz, Jan Kasprowicz, Karol Szymanowski, Stanisław Ignacy Witkiewicz a mnoho iných.

- Dzianisz – názov dediny pravdepodobne pochádza z valašského spojenia slov „dzea-nyš" (rieka v doline). Z vrchu Ostrysz sa rozprestiera nádherný výhľad na Tatry, Czarny Dunajec, Nowotarskú kotlinu a na dnešné Slovensko.
- Chochołów – v dedine sú prakticky všetky domy tradičnými goralskými drevenicami. Jednou z miestnych tradícií je umývanie dreveníc z vonku vodou s mydlom dvakrát ročne, na Veľkú noc a na Vianoce.
- Czarny Dunajec – dôležitým architektonickým prvkom boli tu tzv. czarnodunajecké kúrie, murované prízemné domy s verandou podopretou na stĺpoch. Dodnes sa ich zachovalo už iba niekoľko. Avšak stále je tu viacero historických dreveníc postavených tradičným spôsobom.

Interiér Chaty Dorulu w Szaflaroch

TATRY:

Kultúrne pasenie – pastierstvo kedysi a dnes

DRUH TRASY: pre peších

DĹŽKA TRASY: približne 10 km

VÝŠKOVÝ PROFIL:

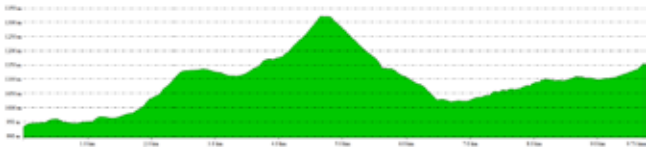

PRIEBEH TRASY:

Kiry – Wyżnia Kira Miętusia – Poľana Niżnia Kominiarska – Poľana Chochołowska – Chata PTTK na Poľane Chochołowskej

Pastierstvo bolo po stáročia úzko späté so životom obyvateľov Podhalia. Pastierstvo na severnej strane Tatier najviac rozkvitalo po druhej svetovej vojne – podľa odhadov sa vtedy na holiach páslo dokonca až 30 tisíc oviec. Nemohlo to neovplyvňovať tatranskú prírodu. Ťažko zvratné zmeny sa dotkli predovšetkým pásma lesa a kosodreviny, aby sa získali nové pasienky, boli klčované a vypaľované ihličnaté stromy a kríky. Až po vytvorení (poľského) Tatranského národného parku v r. 1955 sa začalo pomaly obmedzovať množstvo pasených oviec, až kým nebolo pasenie oviec z tomto územia úplne vytlačené. Nepoužívané poľany začali postupne zarastať, po istom čase sa ukázalo, že vplyv tohto procesu na životné prostredie je obrovský.

Salaše na Poľane Chochołowskej

Chalupa Sabały

Ovce sa na tatranské hole a poľany vrátili až v r. 1981 vo forme kultúrneho pasenia oviec. V súčasnosti sa to považuje za ochranu horskej krajiny a tiež za vynikajúci spôsob na odovzdávanie a kultivovanie pastierskych tradícií, ktoré sú mimoriadne dôležité pre tento región. Pri kultúrnom pasení sa všetko robí tak, ako kedysi – zachovávajú sa pastierske zvyky a rituály, pastieri používajú goralské nárečie a chodia v tradičných goralských krojoch. Na tatranských poľanách sa pasú iba ovce miestneho horského plemena, a strážia ich psy, ako inak, podhalańské pastierske psy.

Z ovčieho mlieka sa vyrábajú tradičné výrobky, ako je bundz, bryndza a svetoznáme slané, údené oštiepky. Vedľajší výrobok, ktorý sa dá tiež ochutnať na tradičnom salaši, je žinčica. Receptúra výroby ovčích syrov je už stáročia taká istá.

Kultúrne pasenie oviec na území Tatranského národného parku je v súčasnosti na 30 poľanách.

Tatranské múzeum

POPIS TRASY:

Pešia trasa vedie cez dve veľmi atraktívne tatranské doliny – Kościeliska a Chochołowská. Na ich území je niekoľko polian, na ktorých Tatranský národný park pasie ovce formou kultúrneho pasenia, vďaka tomu sa dá zblízka spoznávať tradičná práca pastierov.

Túra sa začína v osade Kiry, jej názov pochádza z nárečového pomenovania zákruty cesty, chodníka alebo rieky: „kira" alebo „kiera". Po zelenej značke vedie po Kościeliskej doline, po približne 0:25 h prichádza na poľanu Wyżnia Kira Miętusia – veľká plochá poľana, obkolesená smrekovým lesom dolného vysokohorského pásma. Na tomto mieste odbočuje na čiernu značku, tzv. chodník nad dolným vysokohorským pásmom, ktorou prichádza až do Chochołowskej doliny.

Po približne 0:40 h chôdze prichádza na poľanu Niżnia Kominiarska, na ktorej sa dá uvidieť mimoriadne zriedkavý rastlinný druh v Karpatoch – krivec najmenší, zapísaný do Červeného zoznamu rastlín a húb Poľska, v skupine druhov ohrozených vyhynutím.

Trasa pokračuje ďalej po čiernej značke až po križovatku so zelenou značkou v Dudowej doline. Stadiaľ po približne 1:00 h prichádza na Chochołowskú poľanu – najväčšiu poľanu v severných Tatrách a jednu z najväčších v celých Tatrách. Poľana je známa okrem iného bohato kvitnúcim šafranom, ktorý prichádza obdivovať množstvo turistov. V blízkosti sa nachádza chata PTTK.

Salaše na Poľane Chochołowskej

ŽYWIECKE BESKYDY:

Karpatský redik – „idom se oviecki, idom dolu pyrčom”

DRUH TRASY: pre peších

DĹŽKA TRASY: približne 15 km

VÝŠKOVÝ PROFIL:

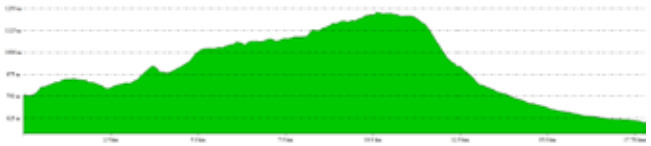

PRIEBEH TRASY:

Vyšná Zubrica (Oravský národopisný park) – Hoľa Śmietanowa – Kraviarske sedlo – Chata PTTK Markowe Szczawiny – Zawoja Markowa

Hypotéz o pôvode Valachov je veľmi veľa Najpopulárnejšia z nich hovorí, že tento kočovný ľud prišiel na územie súčasného južného Poľska putujúc pozdĺž Karpát, hľadajúc územia na pasenie svojho dobytku a oviec. Práve tieto migračné pohyby viedli k osídleniu Karpatského oblúka a vzniku spoločnej, stále živej, vysokohorskej pastierskej kultúry.

Pobyt oviec na holiach začínal a končil redik – slávnostný odchod pastierov s ich stádami na jar a ich slávnostný návrat na jeseň. Letná sezóna sa tradične začínala na sviatok sv. Vojtecha (23. apríla), a končila sa na sviatok sv. Michala Archanjela (29. septembra). Odchod a cestu baču, valachov a oviec na horské poľany sprevádzali čarovné obrady, ktoré mali ochrániť stáda pred zlými silami, zaručiť úspešné pasenie a bezpečný návrat oviec a pastierov do dediny.

Napriek tomu, že putovné pastierstvo, nazývané transhumančné, v Európe pomaly zaniká, stále sa kultivuje tradícia redikov, ktoré majú v súčasnosti charakter folklórnych slávností. Je to vynikajúca príležitosť spoznať pastiersku kultúru. V r. 2013 sa konal výnimočný Karpatský redik – presun niekoľko stoviek oviec spolu s pastierskymi psami, oslami a koňmi. Pastieri spolu so svojimi zvieratami každý deň prešli približne 15 km, a celá trasa mala viac než 1 200 km. Viedla pozdĺž Karpát – z Rumunska cez Ukrajinu, Poľsko a Slovensko, končila sa v Česku.

POPIS TRASY:

Trasa sa začína vo Vyšnej Zubrici, v ktorej je známy Oravský národopisný park – regionálny skanzen, ktorý predstavuje dejiny a kultúru regiónu Hornej Oravy. Trasa po zelenej značke vedie smerom na Babiu Góru, po približne 1:00 h prichádza na malebnú hoľu Śmietanowa, nazývanú aj Zubrická hoľa. V 18. st. to bola jedna z populárnych pasienkových oblastí a dodnes je to jedno z mála miest v oblasti Babej Góry, na ktorom sa ešte stále voľne pasú ovce. Trasa po južných svahoch stúpa čoraz vyššie, po ďalšej 1:00 h prichádza na Kraviarske sedlo – názov pochádza od ľudového pomenovania pastierok, ktoré tu kedysi pásavali kravy.

Na tomto mieste sa križuje s modrou značkou, s tzv. Górnym Plajom – starou poľovníckou cestou, ktorá bola postavená v druhej polovici 19. st. Trasa pokračuje ďalej smerom na Markowe Szczawiny. Táto oblasť je mimoriadne bohatá na pramene. Górny Plaj pretína dolinky až deviatich bystriniek. Po približne 2:00 h trasa prichádza k chate PTTK Markowe Szczawiny.

Stadiaľto po zelenej značke schádza cez Suchy Groń do dediny Zawoja. Po približne 1:00 h trasa prichádza k hranici Babiogórskeho národného parku. V blízkosti je skanzen Józefa Żaka v obci Zawoja Markowa – múzeum predstavuje tradičné drevené budovy v oblasti Babej Góry.

Expozícia v Oravskom národopisnom parku

Pasenie oviec na Śmietanowej holi

BODAKI

Bodaki, alebo skôr z łemkovského Бодаки, je obec nachádzajúca sa v Malopoľskom vojvodstve, v poviate Gorlice, v gmine Sękowa, v centrálnej časti Nízkych Beskýd v Západných Karpatoch. Leží v údolí potoka Bartnianka obklopená horami: Męcińskou Górou (679 m n. m.) zo severu a Dziamerou (757 m n. m.), Ostrou Górou (759 m n. m.) a Holou (660 m n. m.) z juhu.

Historické Bodaki, podobne ako susedné Pstrążne, boli osady hlavnej dediny, ktorou bola Przegonina. Záznam o lustrácii majetku kráľa z r. 1581 vykazuje, že Przegonina bola na valašskom práve so sołectvom a dvoma polovičnými statkami. V r. 1589 sa objavila osada Pstrążne, zatiaľ čo Bodaki ako osada Przegoniny boli po prvýkrát zaznamenané v dokumentoch z r. 1794. Ako kráľovská obec Przegonina patrila do starostva Biecz. Po r. 1789 obec získal od rakúskych úradov starosta Biecza Wilhelm Siemieński. Medzi obyvateľmi vtedy prevládali łemkovskí gréckokatolíci. V medzivojnovom období bolo v Przegonine 120 hospodárstiev, v tom v Bodakoch 23 a v Pstrążnom 38. Po tylawskej schizme z viac ako 400 obyvateľov dediny bolo okolo 150 pravoslávnych. V r. 1932 – 1934 postavili v Bodakoch cerkov. V r. 1947 bolo po akcii Wisła vysídlených z Przegoniny, Pstrążneho a Bodakov viac ako 300 obyvateľov. V dôsledku týchto zmien v r. 1948 získali Bodaki status dediny a Przegonina, rovnako ako Pstrążne, sa stala ich integrálnou časťou.

Przegonina a Bodaki, rovnako ako susedné Bartne, boli strediskami kamenárstva. Pieskovec bol ťažený na svahu Kornut. V Przegonine sa už v 17. st. používal ako stavebný materiál. Vyrábali sa tiež ocieľky na kosy, brúsky na ostrenie sekier, kamene na žarnovy. Okrem toho kamenári z Przegonina vyrábali mlynské kamene, náhrobky zdobené reliéfmi a sochami a kovali prícestné kríže. V Bodakoch sa tiež vyrábali kamenné stolové dosky a dlažba na chodníky do Gorlíc. V medzivojnovom období sa Łemkovia z Przegoniny zaoberali výrobou drevenej galantérie vo forme vyrezávaných tanierov, kaziet, figúr.

Na konci 19. st. sa v Przegonine a Bodakoch pokúšali ťažiť ropu. Malá baňa na jej získavanie tu fungovala do začiatku 20. st.

V obci sa zachovalo tradičné ľudové staviteľstvo, snáď preto, že až v r. 1987 tu zaviedli cestu z Ropice Górnej. V súčasnosti je obec obývaná predovšetkým Łemkami, ktorí sa vrátili z presídlenia.

Názov obce pochádza od priezviska obyvateľov, rodiny Bodakovcov.

Kríž pri ceste

Starodávna gréckokatolícka cerkov sv. Dimitrija v Bodakoch

OPLATÍ SA VIDIEŤ

Medzi objekty, ktoré boli zapísané do registra nehnuteľných pamiatok Malopoľského vojvodstva môžeme zaradiť o. i.:

- Gréckokatolícku cerkov sv. Dimitrija z r. 1902, v súčasnosti funkčný filiálny kostol farnosti Nanebovzatia Najsvätejšej Panny Márie v Małastowe. Cerkov je stavbou trojdielnou, orientovanou, drevenou, zrubovej konštrukcie. Nad predsieňou sa týči veža stĺpovej konštrukcie, zakončená prilbou s pseudo lucernou. Interiér je prikrytý plochým stropom s ornamentálnou a figurálnou polychrómiou zo začiatku 20. st. Na stenách sa nachádzajú zobrazenia svätých Cyrila a Metoda, ako aj svätých Włodzimiera a Oľgy. V budove sa zachoval aj kompletný ikonostas, ktorý bol urobený hneď po postavení cerkvi, jeho autorom je A. H. Szajna z Rymanowa.
- Pravoslávnu cerkov tiež sv. Dimitrija, z 1934 r., ktorá je filiálkou farnosti v Bartnom. Ide o cerkov drevenú, ošalovanú, orientovanú, bez veže, trojdielnu. Loď je širšia ako babinec a presbytérium. Plechová strecha, s dvoma kupolami (nad loďou a presbytériom). Vo vnútri sa nachádza skromný, drevený ikonostas.
- Pamiatkový cintorín č. 69 z prvej svetovej vojny, ktorý je jedným z vyše 400 západohaličských vojenských cintorínov vybudovaných oddelením vojenských hrobov c. k. Armádnej komandatúry v Krakove. Patrí do III. cintorínskeho okruhu Gorlice.
- Drevený dom, premiestnený z Bartneho, vybudovaný v r. 1891.

Iným historickým objektom, ktorý možno navštíviť na území Bodakov je škola, ktorá vznikla v súkromnom dome v r. 1910 a v r. 1920 ju premiestnili do obecného domu. Pozornosť si zaslúži kaplnka pokrytá šindľom, zo záveru 19. st., založená túlavým sklárom Stefanom Želemom. Početné pamiatkové liatinové kríže na sokli z pieskovca sú typické pre tento región.

Kaplnka pokrytá šindľom

Pravoslávna cerkov sv. Dimitrija

CHOCHOŁÓW

Je to obec ležiaca vo výške asi 750 m n. m. v údolí Czarnego Dunajca, v dvoch geografických mezoregiónoch, čo sú Orawicko-Witowské Wierchy (na ľavom brehu Czarnego Dunajca) a Pogórze Gubałowské (na pravom brehu). Susedí s niekoľkými podhalańskými obcami – Koniówkou (zo severu), Witowom (z juhu), Cichom Górnym, Dolnym a Środkowym (z východu) a slovenskou Suchou Horou (zo západu). Trvalo tu býva asi 1 300 obyvateľov.

Obec, nazývaná živý skanzen, sa skladá vo väčšine zo stáročných, pamiatkových goralských chalúp postavených z brvien. Medzi miestne tradície patrí ich umývanie zvonku mydlovou vodou dvakrát za rok, na Veľkú noc a Božie telo.

Chochołów sa ako obec preslávila v dejinách chochołowským povstaním v r. 1846, proti Rakúšanom. Na jeho čele stál miestny organista a učiteľ Jan Andrusikiewicz, zapojil sa do neho známy goral a rozprávač z Kościeliska – Jan Krzeptowski „Sabała". V Chochołowe do 21. decembra 2007 fungoval poľsko-slovenský hraničný priechod Chochołów – Suchá Hora.

Prvé zmienky o obci pochádzajú zo 16. st. Chochołów je typická „ulicovka" – obec, v ktorej domy sú postavené popri jednej ulici.

Z pahorkatín obkolesujúcich Chochołów dobre vidno panorámu tatranských štítov a z cesty vedúcej na Slovensko – Babiu Góru.

OPLATÍ SA VIDIEŤ

Okrem na Podhalí najväčších Chochołowských Termov, ktoré sa dajú využívať celý rok nezávisle od počasia, oplatí sa navštíviť Múzeum chochołowského povstania v goralskej chalupe, kde je expozícia týkajúca sa povstania z r. 1846. Tvoria ju exponáty týkajúce sa tejto udalosti, o. i. zbrane a dokumenty. Po celej dĺžke obce Chochołów možno vidieť aj jej historickú zástavbu, ako aj všimnúť si kostol sv. Jacka, rímskokatolíckej farnosti patriacej pod dekanát Czarny Dunajec krakovskej arcidiecézy.

Naopak v zime možno využiť lyžiarske vleky v okolí – o. i. vo Witowe a Cichom, Oraviciach na Slovensku.

V Chochołowe sa nachádza reštaurácia, kde podávajú jedlá regionálnej kuchyne a časť súkromných bytov ponúka možnosť kúpiť si stravu. Potraviny sa dajú kúpiť v obchode, ktorý sa nachádza oproti kostolu, ako aj v pekárni. Navyše v Chochołowe sa nachádza ambulancia lekára, lekáreň, dobrovoľní hasiči a pošta.

Drevená zástavba v Chochołowe

OCHOTNICA GÓRNA

Ochotnica Górna je malebne položenou obcou pri úpätí Gorcov v úzkej a dlhej kotline rieky Ochotnica, ako aj jej prítokov: Jaszcze, Jamne, Błaszczki, Majdowský Potok, Furcówka, Potok Ciepielowský, Mostkowy Potok, Groniowsky Potok, Jurkowský Potok. Zo západnej a severnej strany územie obce sa dotýka až Knurowského priesmyku (846 m n. m.) a vrcholky hlavného gorczanského hrebeňa tiahnuceho sa od Gorca po Jaworzynu Kamienicku, z juhu sa tlačia do kotliny dlhého pásma Lubania. Nad osadou Jamne sa nachádza prístrešok Gorczańská chata Gocha (prv Hawiarska koliba).

V prvej polovici 15. st. nepočetná, osemčlenná skupina túlavých pastierov pod vedením Dawida Wołocha založila pastiersku dedinu Ochotnicu v Gorciach.

Valašská kolonizácia často spočívala na prenesení existujúcich už, starších dedín na valašské právo. Týkalo sa to zvlášť podhorských oblastí, kde málo kvalitná pôda a nepriaznivé počasie viedli k hospodárskemu upadaniu obcí, ktoré vznikli na vlne osídľovania v 13. st. Najpravdepodobnejšie to tak práve bolo v prípade Ochotnice, ktorej výhonok už musel existovať pred usadením sa tu prvých Valachov.

Ochotnica Dolna a Górna spočiatku predstavovali jednu obec, ktorej zakladací dokument v r. 1416 vydal Władysław Jagiełło. Obec mala vtedy názov Ochotniczka a skladala sa z dvoch osád, poľskej a valašskej (či tiež rusínskej). Ochotnicu v tom čase osídľovalo obyvateľstvo migrujúce z Balkánu a Sedmohradska. Názov obce v dnešnej podobe sa objavuje od polovice 16. st., keď v doline Ochotnice vznikla dedina Babieniec, dnes Ochotnica Górna. Tento názov v srbčine znamená pasienkovú hoľu, čo sugeruje, že bolo to prv miesto na pasenie využívané valašskými pastiermi. Na rozdiel od typického pre roľníctvo na nížinných územiach, valašská kolonizácia mala predovšetkým pastiersky charakter. V 18. st. z dôvodu príchodu poľských osadníkov Valasi a Rusíni predstavovali už v Ochotnici menšinu. V r. 1910 vznikla druhá farnosť a Ochotnica zostala formálne rozdelená na Górnu a Dolnú. Obe obce spolu s Tylmanowou predstavujú dnes jednu gminu.

Jednou z najviditeľnejších stôp prítomnosti Valachov sú názvy. Valachmi prinesená pastierska kultúra bola bohatá na predmety a činnosti neznáme pre roľnícke poľské a rusínske obyvateľstvo, s ktorou sa stretli na severnej strane Karpát. Odtiaľ tie názvy, často vo forme slovanizovanej, vydržali dodnes.

Vzhľadom na svoj valašský rodokmeň ochotnicka reč je výnimočne nasýtená výrazmi rumunsko-rusínskeho pôvodu. Veľa z nich sa zachovalo len na území Ochotnice a nevyskytujú sa v susedných obciach. Valašský pôvod majú prakticky všetky rečové pojmy, viažuce sa s pastierskym hospodárstvom. Týkajú sa: osôb, pastierskych výrobkov, odevu, pracovných predmetov, zástavby a činností.

Stĺp na Trase valašskej kultúry

Okrem toho z valašského jazyka pochádza aj názvoslovie miest, hlavne v horách, ktoré kedysi panenské boli po prvý raz obhospodarované Valachmi. Treba však poznamenať, že pastierske obyvateľstvo, ktoré prišlo do Ochotnice v 15. st. bolo už valašsko-rusínske, stade pramení to, že veľa názvov prinesených Valachmi má rusínske korene. Treba upozorniť, že originálny, valašský pôvod majú názvy horských vrchov, vyššie položených lúk a činností i predmetov spojených s pastierstvom. Naopak rusínske znenie sa objavuje v názvoch rolí (po ich pôvodných vlastníkoch), nižšie položených miest a roľníckych usadlostí. Odzrkadľuje sa v tom charakter ľudu, ktorý sa dostal na tieto územia v 15. st. Pastieri, ktorí sa objavili na tomto území v 15. st. stihli sa už zmiešať z roľníckym rusínskym obyvateľstvom, obývajúcim územie Východných Karpát. Stade pramení množstvo názvov rusínskeho pôvodu na územiach dotknutých valašskou kolonizáciou.

OPLATÍ SA VIDIEŤ

Aby sa lepšie spoznala Ochotnica Górna, tak sa tu organizuje redik, teda slávnostné vyháňanie oviec na hole ako najdôležitejší moment počas sezóny pasenia. V dnešnej dobe, ako v dávnych časoch sa počas rediku oživujú pastierske rituály, ktoré majú svoje korene v starodávnej, nezriedka predkresťanskej tradícii. V blízkosti sa nachádza drevená Kurnytowa koliba z r. 1839. Je to veľký pastiersky salaš, ktorý sa nachádza na poľane v koryte nad osadou Forendówka. Tu je tiež náučný chodník, ktorý vedie cez potok Jaszcze na Pańskú Przehybku, na miesto havárie amerického bombardéra B-24 Liberator až Forendówku cez Holinu. Jazerá Iwankowského a Zawadowského sú nepochybne dôležitými miestami spoznávania oblasti. V osade Studzionka sa nachádza súkromný národopisný skanzen, ktorý tvoria dom – múzeum, drevená horská kaplnka a kováčňa. Nehmotné dedičstvo valašskej kultúry, ktoré je v tomto regióne viditeľné na každom kroku, je prezentované na mnohých folklórnych podujatiach.

Dojenie oviec

Pri bačovom príbytku

POWROŹNIK

Powroźnik (asi 480 m n. m.) leží medzi Krynicou a Muszynou nad Muszynkou.

Nachádza sa tu veľká železničná stanica a názov obce poukazuje na služobnícku funkciu a vyplýva z tu v minulosti vyrábaných povrazov. Powroźnik vznikol najskôr asi v 14. st. Prvá historická zmienka o tejto obci pochádza z darovacieho aktu vydaného kráľom Władysławom Jagiełłom v r. 1391. Ďalšia zmienka pochádza z r. 1565 a vraví o rusínskej obci založenej na valašskom práve krakovským biskupom Filipom Padniewskym. V r. 1637 zriadili v Powroźniku uniatsku farnosť. V medzivojnovom období v obci bola dislokovaná Pohraničná stráž a línia Powroźnik. V r. 1940 asi 100 Łemkov emigrovalo z Powroźnika na Ukrajinu, pod nátlakom Nemcov. Následne v rámci akcie Wisła v r. 1947 bolo z Powroźnika vysídlených ďalších 451 osôb. Výnimkou boli zmiešané rodiny a zaslúžené osoby, také napr. ako łemkovskí kuriéri. Na územie Powroźnika prišli dve goralské skupiny tzv. bielych goralov z okolia Łącka a Kamienice, ako aj čierni gorali z okolia Piwnicznej a Rytra.

Názov obce pochádza zo stredoveku. Bádatelia pripúšťajú, že po založení Muszyny bolo sem premiestnené služobnícke obyvateľstvo pristatkovej osady Powroźniki. V 16. st. existovala w Powroźniku sklárska huta. Jej produkcia sa časom obmedzila na uspokojenie potrieb miestneho obyvateľstva a koncom 18. st. úplne zanikla.

V Powroźniku sa zachovalo veľa svetských pamiatok łemkovskej kultúry, ako sú drevené sýpky, murované pivničky či obytné domy – tzv. chyže. Avšak nepochybne najvzácnejším pamiatkovým objektom v tomto rajóne je cerkov sv. Jakuba Apoštola. V okolí Powroźnika sa našlo veľké množstvo minerálnych prameňov (vrátane 13 silne mineralizovaných). Vyskytujú sa v doline Muszynky a na južných úbočiach Bradowca. Sú medzi nimi aj železité vody s obsahom oxidu uhlíka.

OPLATÍ SA VIDIEŤ

Ak niekto chce lepšie spoznať bohatstvo regiónu, tak sa mu oplatí na chvíľu navštíviť cerkov sv. Jakuba Mladšieho apoštola (r. 1600), ktorá je zapísaná do Zoznamu svetového dedičstva UNESCO. Cerkov v Powroźniku je łemkovská, trojdielna. Nad predsieňou sa týči veža so stĺpovo-rámovou konštrukciou, s drevenou prilbou a kovaným krížom. Ikonostas z prvej polovice 18. st. zobrazujúci pôvodný rad Deesis a rad prorokov sa nachádza na východnej stene lode, pričom ostatné ikony sú zavesené priamo na stenách oltárneho priestoru. V chráme sa zachovali staršie ikony a diakonské dvere, starodávne časti predchádzajúceho ikonostasu zo 17. st. Ostatné zachované vzácne ikony sú Posledný súd z r. 1623 a Oplakávanie Krista z r. 1646. Chrám je obklopený kamenným múrom so sochami z 20. st. zobrazujúcich svätcov.

V okolí Powroźnika je rybník Czarna Młaka, sezónna kolonáda s minerálnou vodou Jakubianka a sála Kráľovstva svedkov Jehovových.

Redik v Powróźniku

WIERCHOLMA WIELKA A MAŁA

Wierchomla sa nachádza na území Popradskej chránenej krajinnej oblasti. Susedí s Wierchomlou Małou. Táto obec sa tiahne popri dolnom a strednom toku potoka Wierchomlanka, pravo brežného prítoku Popradu a hraničí o. i. s Łomnicou-Zdrój, a cez Poprad so Slovenskom. Obkolesujú ju veľké lesné masívy, v ktorých sa vyčleňuje na západe pásmo Kiczory s kulminujúcimi bodmi Drapy (650 m n. m.) a Kiczory (806 m n. m.). Naopak na východnej strane týčia sa Bystre (807 m n. m.) a Rąbaniska (788 m n. m.), na severe Gaborówka (790 m n. m.), zo severozápadnej strany čnie zalesnený vrchol Lembarczek (917 m n. m.) a z východojužnej strany sa nachádza Bacówka nad Wierchomlou a hrebeň Pusta Wielka (1061 m n. m.).

Wierchomla Wielka a presne podľa łemkovského jazyka Wierchomlia (Tysina) bola založená na valašskom práve v r. 1595 kardinálom Jerzym Radziwiłłom. Lokátorom bol Mikuta Zubrzycki zo Zubrzyka. Osadníkmi boli prichádzajúci sem valašskí pastieri. Dostali až 30-ročné odpustenia poplatkov na gazdovanie, ktorá predstavovala časť panstva Muszyna. Po likvidácii tohto panstva krakovských biskupov v r. 1781 predstavovalo ono komorné majetky.

V 19. st. sa tu usídlili aj Poliaci, aj Židia. V r. 1843 vo Wierchomli Wielkej prišiel na svet kňaz Wołodymyr Chylak, łemkovský spisovateľ píšuci po poľsky a rusky. Za čias haličskej autonómie a do r. 1933 bola gminou len s jednou obcou. Následne patrila do spoločnej gminy v Piwnicznej. Miestne obyvateľstvo repatriovalo v r. 1945 do ZSSR. Zvyšných asi 150 rodín vysídlili v r. 1947. Obec osídlili Poliaci z okolia Piwnicznej.

Wierchomla Mała naopak bola zaznamenaná v stredoveku, keď Ścibor zo Ściborzyc Ostoja (1347 – 1414) na jeseň 1410 v mene Zygmunta Luxemburczyka napadol na sądeckú zem a vypálil, ale aj vyraboval Stary Sącz, bol však odrazený v potýčkach v Piwnicznej, Łomnici, pod Wierchomlou. Osada bola založená v r. 1603 (podľa niektorých prameňov v r. 1601) na privilégiu biskupa Bernarda Maciejowského. Lokátor obce bol Fedor z blízkeho Szczawnika. Nazývali ju Wierchomla Księża z dôvodu poskytovania záväzkov pre muszynského farára. Obec obývali Rusíni (Łemkovia).

Pohľad na Tatry

OPLATÍ SA VIDIEŤ

Vo Wierchomli Małej je umiestnené moderné lyžiarske stredisko s 10 vlekmi, vrátane v Poľsku najdlhšej sedačkovej lanovky (1 600 m). Konajú sa tu mnohé pravidelné športové akcie – lyžiarske, cyklistické, preteky psích záprahov. Medzi turistické atrakcie možno zaradiť staré pološemkovské chalupy, početné pramene, jaskyne pod horou Pusta Wielka, miesta na grilovačky, ihrisko pre paintball, skaly na lezenie, turistické chodníky pre peších a cyklistov, krytá plaváreň, lanový park so stenou na lezenie, bačovský príbytok nad Wierchomlou, neďaleko prístrešku PTTK na Hali Łabowskej, pešiu a cyklistickú trasu na Jaworzynu Krynickú, odkiaľ možno zísť kabínkovou lanovkou do Krynice-Zdrój. V zime sa lyžiari môžu presúvať sústavou vlekov do Muszyny – Szczawnika.

Vo Wierchomli Wielkej sa ďalej nachádza pamiatková pološemkovská cerkov z 19. st. s priľahlým cintorínom a inými starými pološemkovskými zástavbami. Cerkov sv. Michala Archanjela postavená v r. 1821 patrila kedysi gréckokatolíckym veriacim, dnes patrí rímskokatolíckej farnosti. Je zrubovej konštrukcie, obitá šindľom a pokrytá plechom. Pod strechou cerkvi je chránený biotop najvzácnejších v Európe netopierov – podkovára malého a netopiera brvitého. Vo Wierchomli Wielkej funguje aj pieskovcová baňa. Je tu dvanásť nevyužívaných prameňov minerálnych vôd (silne železité a sírnaté).

Počas rediku

Salaš PTTK nad Wierchomlou

ZAKOPANÉ

Zakopané leží na Pogórzu Spisko-Gubałowskom, v Rowe Podtatrzańskom a v Tatrách, pri niekoľkých potokoch, ktorých vody sa napokon vlievajú do rieky Zakopianka, prítoku Białeho Dunajca. Je najvyššie položeným miestom Poľska. V katastri mesta sa nachádza časť Tatier (s najvyšším bodom, ktorým je vrchol Świnice – 2301 m n. m.). S výnimkou územia Tatranského národného parku mesto leží vo výške 750 – 1126 m n. m. a časť miesto príslušná – zastavaná, do asi 900 m n. m.

Zakopané vzniklo ako osada na mieste sezónnych pastierskych osád. Prvé privilégium osídlenia vydal asi Štefan Batory v r. 1578, toto privilégium potvrdil kráľ Michał Wiśniowiecky privilégiom v r. 1670. Pôvodne osada patrila kráľovi, neskôr c. k. rakúskemu pokladu. V r. 1824 Zakopané spolu s časťou Tatier bolo predané uhorskej rodine Homolacsovcov. V 18. st. v Kuźniciach postavili hutu železa. Rozkvet Zakopaného sa začal v druhej polovici 19. st., keď klimatické podmienky Zakopaného začal popularizovať Tytus Chałubiński. V r. 1876 Towarzystwo Tatrzańskie otvorilo v Zakopanom drevorezbársku školu. V r. 1886 bolo oficiálne uznané za kúpele. V r. 1889 Zakopané malo už 3 000 obyvateľov. V druhej polovici 19. st. Władysław Zamoyski, ktorý kúpil na aukcii Zakopané ho podstatne zmodernizoval výstavbou vodovodov, pošty, školy, múzea a iných verejnoprospešných objektov. Zakladal tiež telefonické spojenie a zalesňoval horské svahy. Z jeho iniciatívy v r. 1899 – 1901 vybudovali železničnú trať Chabówka – Zakopané. V druhej svetovej vojne sa Zakopané stalo miestom pašovania do Maďarska.

OPLATÍ SA VIDIEŤ

Zakopané je miesto, kde sa pri najdôležitejšej ulici Krupówki nachádzajú objekty hodné pozornosti, o. i. Tatranské múzeum Tytusa Chałubińského, obsahujúce najväčšie kolekcie exponátov spojených s pastierstvom z 18. a 19. st. Budova múzea bola postavená v tzv. zakopanskom štýle, ktorý zaviedol Stanisław Witkiewicz. V tomto štýle vznikli Willa Koliba, Okszy či Pod Jedlami a iných veľa budov. Menom Stanisława Witkiewicza nazvali divadlo v Zakopanom a on sa ako osobnosť tatranskej komunity podstatne zapísal do historických análov. Pre milovníkov športových a zimných atrakcií je určite zaujímavá Wielka Krokiew a lyžiarsky skokanský mostík, kde účinkovali významní športovci a naďalej sa tam prebúdzajú emócie počas majstrovstiev Poľska i sveta. Neďaleko od Zakopaného sa začínajú rôzne turistické trasy na Kasprowy Wierch, Morskie Oko, Giewont, Rysy či do Chochołowskej doliny.

Goralský folklór je každodenne pestovaný v mnohých rodinách žijúcich v Tatrách a na Podhalí. Goralský folklór je reprezentovaný rôznymi krojmi, dialektom, tancom (zbojnícky, krzesany, drobny), hudbou či kuchyňou, z ktorej sú najviac typické oštiepok, kapustnica či kolienko.

Bačov príbytok v Zakopanom

ZAWOJA

Pri úpätí Babej Góry sa nachádza obec Zawoja, ktorá je jednou z najdlhších (18 km), ako aj z najväčších obcí v Poľsku (vyše 100 km²). Je to obec, ktorú turisti radi navštevujú.

Zawoja leží pri troch riekach: Skawica, Jaworzyna a Mosorczyk, centrálne sa rozkladá vedľa Makowských Beskýd (pásma Predbabiogórskeho čiže Jałowieckeho) a Żywieckeho (pásma Babiogórskeho). V katastri obce Zawoja existuje šesť sołectiev: Zawoja Górna, Zawoja Centrum, Zawoja Przysłop, Zawoja Dolna, Zawoja Mosorne, Zawoja Wełcza.

Zawoja spolu s obcou Skawica vznikla v dôsledku náporu osadníkov, ktorý si vybrali smer v pôvodnom karpatskom pralese. Prvé zmienky o Skawici, ako aj o existujúcej obci, pochádzajú spred r. 1593. Dlhé obdobie obce Zawoja a Skawica boli vnímané ako jedna a niesli názov Skawica. Celé staropoľské obdobie dediny patrili starostvu Lanckorona a zostali vo vlastníctve ďalších nájomníkov kráľovského majetku. V r. 1847 obec postihol veľký hlad, ktorý vyvolal epidémiu týfusu a cholery.

Od r. 1836 zavedené pomenovanie Zawoja. Etymológia názvu Zawoja vyplýva z valašského slova zavoi a znamená „les nad riekou".

OPLATÍ SA VIDIEŤ

V Zawoji sa oplatí navštíviť o. i. drevenú krčmu s podlubím z r. 1836. Táto krčma je drevená, zrubovej konštrukcie, postavená na obdĺžnikovom pôdoryse, jednopodlažná. Má polštítovú strechu, dnes pokrytú lepenkou. Z prednej strany sú umiestnené typické podlubia, podopreté na tvarovaných stĺpoch.

V Zawoji si možno pozrieť drevený kostol sv. Klementa z r. 1888 (zastávka Zawoja Centrum). Na výstavbu tohto chrámu bol využitý materiál zo stojaceho na tomto mieste predchádzajúceho kostola z r. 1757 – 1759. Objekt za prostriedky nadácie Albrechta Habsburga, podľa projektu Karola Pietschku. Je to eklektický kostol, s rysmi alpského staviteľstva. Postavili ho s pôdorysom latinského kríža, má trojloďové usporiadanie baziliky. Vo vnútri stropy sú podopreté liatinovými medziloďovými stĺpmi. Pozornosť si zaslúži: figurálno-ornamentálna polychrómia z r. 1930 – dielo Z. Millego a M. Arczyńského a šesť barokových oltárov.

V Zawoji je veľa objektov, ktorých história siaha až do 19. st., o. i. Zbójnicka kaplnka (Zawoja Policzne), či skanzen vytvorený PTTK na Markowých Rówienkach. Podľa miestnej legendy fundátori kaplnky boli zbojníci, ktorí ju postavili ako prosbu o milosrdenstvo za svoje hriechy. Je to domčeková kaplnka, vymurovaná z poľného kameňa, omietnutá, prikrytá šindľovou strechou s cibuľovitou vežičkou. Vedľa nej rastú tri lipy, pamätníky prírody.

Komplex dreveného staviteľstva Józefa Žaka, čiže neveľký skanzen vytvorený PTTK na Markowych Rówienkach vystavuje o. i. typické pre babiogórcov zariadenia spoločenskej a špinavej izby (taktiež domáce zariadenia a kroje). Najvzácnejšia a najstaršia je tu „kurna" chata Franciszka Słopiaka z r. 1815. Sú tiež iné dva domy, v jednom z nich je zaujímavá zbierka olejových tlačí a sýpka z 19. st., kováčňa z r. 1906 a kamenná kaplnka s postavou Panny Márie premiestnená zo suského cintorína.

Na Markowých Szczawinoch sa nachádza prístrešok z r. 1906, hneď pod najvyšším vrchom Beskýd Babou Górou (1735 m n. m.).

V Zawoji možno si tiež pozrieť vily Poľskej akadémie vied a vzdelávacie stredisko Babiogórskeho národného parku z r. 1930 (Zawoja Barańcowa), Múzeum Babiogórskeho národného parku, so zaujímavou náučno-poznávacou ponukou pre turistov.

V Zawoji sa nachádza sedačková lanovka Mosorny Groń, ako aj vodopád na Mosornom Potoku.

V zime na turistov čakajú dodatočné lyžiarske atrakcie. Svahy sú dobre udržiavané, upravované ratrakmi, ba aj zasnežované.

Pod Babou Górou

ZUBRZYCA GÓRNA

Zubrzyca Górna je neveľká oravská obec položená v Żywieckych Beskydách. Obkolesujú ju dve pohoria: Police (Syhlec 1369 m n. m.), ako aj Babej Góry (1725 m n. m.). Spolu so Zubrzycou Dolnou je tu usídlených asi 7 tisíc obyvateľov.

Dedinu založili v 16. st. hlavne Valasi, ktorí vandrovali Karpatmi, ako aj poľskí osadníci utekajúci pred nevoľníctvom poľských magnátov. Pochádzali pravdepodobne z majetkov suských, żywieckych a kalwaryjských, na čo poukazujú najstaršie tu sa vyskytujúce priezviská.

Od času svojho vzniku až do r. 1918 bola dedina súčasťou Uhorského kráľovstva.

Krátko po prvej svetovej vojne patrila Československu, po r. 1920 sa stala súčasťou Poľska. V rokoch druhej svetovej vojny bola okupovaná prvou Slovenskou republikou a po r. 1945 sa opätovne stala súčasťou Poľska.

Pri obci tečú vody Zubrzyce Górnej a Dolnej patriace do pomoria Čierneho mora tak, ako aj zvyšné rieky Oravy.

OPLATÍ SA VIDIEŤ

Zubrzyca Górna leží ďaleko od hlavných turistických trás. Najbližšie možno vystúpiť na Babiu Góru (1725 m n. m.) v Babiogórskom národnom parku. Stojí za to zastaviť sa na chvíľu na tomto mieste a navštíviť skanzen s tradičnými drevenými budovami z tohto regiónu. Chalupy a hospodárske budovy schovávajú pôvodné vybavenie. S cieľom priblížiť atmosféru a kultúru regiónu sa tu konajú zaujímavé tvorivé dielne z ručných prác, tradičného pečenia alebo vyučovanie vo včelíne. Oravský národopisný park, kde sa nachádzajú oravské chalupy z 18. a 19. st. a niekoľko historických dielní, tiež schováva vzácne zdroje informácií o Zubrzyci Górnej. Prezentuje dejiny, architektúru, materiálnu, spoločenskú a duchovnú kultúru regiónu Hornej Oravy. Expozícia je zvlášť zaujímavá z hľadiska originality regionálnej kultúry, ktorá vznikla v dôsledku spojenia výsledkov dvoch vĺn osídľovania – valašských pastierov ženúcich tadiaľ svoje stáda z oblasti Východných Karpát a poľnohospodárov prichádzajúcich zo severu (z Malopoľska).

Skanzen v Zubrzyci Górnej

SLIEZSKE VOJVODSTVO

Pohľad z Pilska na Żywiecke Beskydy

CHODNÍK RAČIANSKE VRECE

(Račianske vrece)

DRUH TRASY: pre peších

DĹŽKA TRASY: približne 34 km

VÝŠKOVÝ PROFIL:

PRIEBEH TRASY:

Rycerka Dolna – Mała Racza – Hala Śrubita – Przełęcz Przegibek – Bacówka na Rycerzowej – Soblówka

POPIS TRASY

Vzhľadom na dĺžku chodníka sa odporúča túru plánovať v lete alebo na jar. Okrem toho existuje pomerne veľa možností skrátenia chodníka alebo absolvovať túru iba po jednotlivých úsekoch.

Prezentovaný chodník je modifikovanou túrou Račianskym vrecom a umožňuje návštevníkom stretnutie s pastierskou kultúrou. Chodník vedie cez skupinu Veľkej Rače, ktorá je najjužnejšou časťou Żywieckych Beskýd. Skupina Veľkej Rače sa tiahne od Zwardońského sedla (Przełęcz Zwardońska) až k Ujsolskému sedlu.

Túru začíname v Rycerke Dolnej a kráčame čiernym chodníkom až k sedlu Pod Veľkou Bednoszkou, kde odbočujeme na červený chodník smerom k Rycerke Górnej. Následne smerujeme žltým chodníkom k horskej chate na Veľkej Rači. Pokračujeme červeným chodníkom cez sedlo Pod Orlom, sedlo Przegibek, až k Veľkej Rycierovej, kde prechádzame na žltý chodník, ktorý vedie do obce Soblówka.

Po ceste míňame miesta spojené s pastierskou kultúrou:

Rycerka Dolna

Dejiny Rycerky Dolnej sa neoddeliteľne spájajú s dejinami Rycerky Górnej. Vznik obce pravdepodobne súvisí s valašským osídlením. Prvé osady v doline potoka Rycerka vznikli v 17. st. Na prelome 18. a 19. st. patrila dedina majiteľom veľkej časti Żywieckej oblasti – rodine Wielopolských. Rycerka Dolna je atraktívnou turisticko-oddychovou obcou. Nachádza sa vo výške 520 – 600 m n. m., v juhozápadnej časti Żywieckych Beskýd, v Račianskych Beskydách, teda v masíve Veľkej Rače. V Rycerke Dolnej sa nachádzajú lyžiarske vleky a začínajú mnohé turistické chodníky.

Poľana pod vrcholom Veľkej Rače

Malá a Veľká Rača

Komplex polian sa nachádza vo výške 1035 – 1190 m n. m. pod vrcholmi Veľkej (1236 m n. m.) a Malej Rače. Prvá zmienka o Veľkej Rači sa objavila už v dokumente z r. 1417. Názov vrchu je uvádzaný aj v dokumentoch zo 17. a 18. st. ako „Wielka Rayca". Takto bol pomenovaný hraničný vrch medzi żywieckymi veľkostatkami Komorowskovcov a územím, ktoré patrilo uhorským „pánom" zo Žiliny. V polovici 16. st. pásli na holi svoje stáda prví valašskí pastieri. Hneď potom dochádzalo medzi pastiermi z Budatínskeho a Strečnianskeho panstva ku krvavým bitkám o pasienky. V 18. a 19. st. sa v lesoch Veľkej Rače a v okolí skrývali zbojníci naháňaní aj miestnym obyvateľstvom, ktoré olúpili.

Hala Śrubita/Zrubitá

Hoľa sa rozprestiera v okolí sedla Zrubitá pod vrcholom kopca s rovnomenným názvom (1032 m n. m.) v pásme Veľkej Rače vo výške 980 – 1032 m n. m. Rozkladá sa na poľskej a na slovenskej strane. Poľská časť hole nie je dnes využívaná a nezachovali sa na nej žiadne koliby, ale v dolných častiach slovenskej časti hole je niekoľko kolíb, ktoré sú väčšinou využívané ako rekreačné chaty.

S hoľou je spojená legenda o zbojníckom kapitánovi, ktorý si vyrobil čarodejný železný kotlík v tvare vlka. Keď kapitána zabil jeho kamarát zo zbojníckej družiny, nikto kotlík nevedel otvoriť. Náhodou sa pokladnica dostala do rúk miestneho krčmára a počas prenosu sa rozbila. Okrem toho bol 28. decembra 1688 na holi zadržaný zbojnícky kapitán, Marcin Portasz, nazývaný Dzigosik.

Cez hoľu vedie červený chodník z Veľkej Rače smerom na Przegibek a Wielkou Rycerzowou.

Sedlo Przegibek

Sedlo v Żywieckych Beskydách, v skupine Veľkej Rače. Bola tu postavená nová koliba z guľatiny. Brvná vencových stien sú spojené preplátovaním. V sedle sa nachádza aj horská chata PTTK, od ktorej vychádzajú chodníky na blízke vrchy – Veľkú Raču a Wielku Rycerzowu (červený chodník).

Soblówka

Głogowa a Morgi sú dve poľany, nachádzajúce sa v hornom úseku doliny potoka Cicha v obci Soblówka, ktoré dosahujú výšku 900 m n. m. Od r. 2007 sa v areáli Pastierskej osady v Soblówke koná bačovský zvyk. Myšlienku zvyku začal realizovať Marian Sporek, ktorý propaguje tradičné pastierske zvyky, a to aj prostredníctvom ukážky miešania oviec, bačovho rituálu s kadidlom okolo košiara, dojenia oviec v strungách, kľagania mlieka, výroby syra a predovšetkým ochutnávania ovčiarskych špecialít.

Prístrešok PTTK v priesmyku Przegibek

CESTA KOLÍB

Programu Ovca Plus

PRIEBEH TRASY:

Koliba – vrch Bucze – Koliba na Szarówke – Koliba na Bukowom Groni – Koliba na Skałke – Koliba na Kotarzi – Koliba na Malinke – Koliba na Cieńkowe – Koliba na Stecówke – Koliba na Złotom Groni – Koliba na Ochodzitej – Koliba na poľane Hala Boracza – Koliba na Królowej – Koliba Watówki – Koliba pri hranici – Koliba u Boru – Koliba pod Złotým Groňom

POPIS TRASY:

Program Ovca Plus bol v r. 2007 vypracovaný v rámci Stratégie rozvoja Sliezskeho vojvodstva. Bol reakciou na drastický pokles počtu oviec v Poľsku, z asi päť mil. kusov v r. 1987 na 261 tisíc v r. 2005. V dôsledku rapídneho zníženia počtu oviec začalo dochádzať k nepriaznivým javom. Predovšetkým začali pasienky zarastať expanzívnymi druhmi rastlín a horská krajina začala degradovať. Vzácne lúky by bez tradičného hospodárenia zarástli kríkmi a burinou, a tým by stratili charakter čerstvých lúk s mnohými druhmi vzácnych rastlín a živočíchov. Naša cesta vedie popri kolibách v Sliezskych a Żywieckych Beskydách, v ktorých dnes prebieha tradičné pasenie a vyrábajú sa oštiepky, bryndza a redikołky.

Bucze – Górki Wielkie

Pasenie oviec na lúkach vrchu Bucze má dlhú tradíciu. Predhorské oblasti mali predovšetkým poľnohospodársky charakter a na menej dostupných miestach sa pásol dobytok a ovce podhorských a horských plemien, ktoré boli prispôsobené miestnym klimatickým podmienkam.

Na jar sa pasenie začína redikom, vtedy gazdovia pozývajú na spoločnú zábavu pri kolibe, ale mnohé atrakcie sa organizujú aj počas pastierskej sezóny.

Koliba na Szarówke

Okolie Brennej bolo priaznivé pre salašnícke hospodárenie. Po vyklčovaní lesov vznikli poľany, na ktorých sa mohli pásť ovce. Na poľanách vznikali koliby podľa valašských vzorov. Tento typ hospodárenia bol obrovskou príležitosťou pre obyvateľov Brennej, pretože bolo malo ornej pôdy a bola neúrodná.

Koliba na Bukowom Groniu

Poľana na Bukowom Groniu je časťou Brennej, v ktorej pastierske tradície siahajú do polovice 18. st. – v r. 1755 sa na väčšine svahov nachádzali salaše a koliby. Bukowy Groń je mimoriadnym miestom, pretože sa tu vyskytuje vzácny biotop horských psicových porastov.

Bačov príbytok na Skałke

Koliba na Skałke

Skałka je poľana nachádzajúca sa na južnom svahu vrchu Trzy Kopce. Každý rok sa tu koná redik, čiže slávnostné vyháňanie oviec na pasienky. Cieľom obnovy tradícií redikov v Beskydách je priblížiť obyvateľom a turistom zvyky beskydských goralov. Vyskytuje sa tu krasovlas bezbyľový, ktorý kvitne od júla do septembra.

Koliba na Kotarzi

Bohaté prírodné a krajinné hodnoty predurčujú toto miesto k návratu pastierstva.

V 80. rokoch 20. st. sa tu páslo stádo asi 350 oviec. Vyskytujú sa tu predovšetkým horské psicové porasty a spoločenstvo brusnice čučoriedkovej, ktoré tvoria prírodnú pastiersku krajinu – tomkovo-psinčekovú lúku. Časť poľany situovaná bližšie k vrcholu sa nazýva Hala Kotarzowa.

Koliba na Malinke

Archaická beskydská koliba nachádzajúca sa vo výške 700 m n. m. Prechádza okolo nej veľa peších a cyklistických chodníkov. Majstrovstvá karpatských goralov v kosení lúky kosou a Majstrovstvá Poľska pastierskych psov, ktoré sa organizujú v lete, sú mimoriadnou atrakciou pre turistov.

Koliba na Cieńkowe

Wisła a jej osady mali vynikajúce podmienky pre rozvoj pastierstva, o čom svedčí aj to, že tu bolo niekoľko salašov na vrchoch: Jarzębata, Czupel, Stożek a do 80. rokov 20. st. fungoval salaš na Cieńkowe. Vďaka miestnym gazdom tu prebieha salašnícke pasenie spočívajúce v kolektívnom pasení oviec niekoľkých gazdov v rámci jedného stáda.

Koliba na Stecówke

Koliba na Stecówke je mimoriadne miesto, pretože po niekoľko desaťročí trvajúcej prestávke tu bolo v r. 2004 obnovené miešanie oviec. Gazdovia – majitelia stád, ich zverujú jednému bačovi na sezónu pasenia (od jari do konca leta). Na jeseň na deň sv. Michala sa rozdeľuje ovce a vracajú sa k svojim majiteľom. Tento zvyk sa nazýva rozsad oviec.

Koliba na Złotom Groniu

Tento nevysoký a prvými osídlencami vyklčovaný vrch bol miestom pasenia oviec. Vzhľadom na polohu a prirodzené podmienky tu bolo postupne zriadené turistické stredisko, ktoré sa rozvíja s ohľadom na miestne zvyky.

Koliba na Ochodzitej

Na Ochodzitej sa pasie najväčšie stádo, ktoré má okolo 1 000 oviec. Vďaka tomu vrch nezarastá divým rastlinstvom a udržiavajú sa na ňom typické lúčne biotopy so vzácnymi druhmi rastlín a zvierat. Ovce sa doja ručne a produkty z ovčieho mlieka je možné ochutnať v neďalekom Koniakowe.

Koliba na poľane Hala Boracza

Hoľa sa nachádza v skupine Lipowského Wierchu a Romanky, v sedle vo výške približne 860 m n. m. Každý rok na sv. Michala sa tu koná slávnostné ukončenie pasenia nazývané rozsad. Vtedy robí bača vyúčtovanie so všetkými gazdami (majiteľmi), ktorí mu zverili svoje ovce. Podujatie sprevádza goralská hudba a ochutnávka.

Koliba na Królowej

Koliba sa nachádza v dedine Soblówka, založenej valašskými pastiermi, ktorí pri putovaní Karpatským oblúkom našli na tomto mieste dobré podmienky pre osídlenie. Potvrdením valašského pôvodu sú názvy okolitých vrchov – Muńcuł, Kikula, Upłaz, Solisko.

Koliba Watówki

Watówki sú osadou dediny Przyborów, ktorá sa nachádza na území gminy Jeleśnia. Malebne situovaná koliba poskytuje v pastierskej sezóne čerstvé výrobky z ovčieho mlieka. V okolí osady Watówki prechádzajú zaujímavé pešie turistické chodníky, o. i. na Babiu Góru.

Pastier pri hre na fujare

Koliba pri hranici

Najznámejšia koliba v celých Żywieckych Beskydoch, nachádzajúca sa priamo pri poľsko-slovenskej hranici. Už viac ako desať rokov sa tu každý rok koná jarný redik. Bačovia toto miesto považujú za tzv. spodky, čiže nízko položené pasienky, na ktorom sa pasú ovce pred odchodom na vyššie položené pasienky. V 15. st. v doline riek Soła a Koszarawa prevládal karpatský prales, postupne sem prišli Valasi, ktorí najprv obhospodarovali vyššie časti żywieckych hôr – stopy ich činnosti sú viditeľné dodnes v podobe polian, hôľ a dedín, ktoré vznikli v dôsledku klčovania lesa.

Koliba u Boru

Pod ihličnatými lesami, ktoré sa rozprestierajú medzi obcami Jeleśnia a Sopotnia, sa na rozsiahlych lúkach pasie v letnom období približne 350 oviec. Vyrábajú sa tu syry, ktoré sú zo 100 % ovčieho mlieka. V pastierskej sezóne je o tento salaš veľký záujem. Na jar sa tu miešajú ovce – gazdovia z okolitých dedín a osád odovzdávajú svoje ovce bačovi, aby sa tu pásli až do prvého snehu.

Koliba pod Złotým Groniom

Koliba vo Wywoze nachádzajúca sa nad rozsiahlymi lúkami vrchu Groniczky, plní okrem toho, že ide o salaš, aj vzdelávaciu funkciu. Návštevník sa môže mnoho dozvedieť o živote pastierov na salaši a takmer všetko o pastierskej hudbe. Typickými nástrojmi pastierov celého Karpatského oblúka boli: podhalianske, żywiecke dudy, sliezske a oravské gajdy, píšťaly, trombity, rohy, okaríny.

Okaríny sa používali počas pasenia dobytka v Sliezskych a Żywieckych Beskydách. Okolo koliby bola založená etno-záhrada, vďaka ktorej môžu návštevníci spoznať základné druhy rastlín spojených s pastierskou kultúrou.

Bačov príbytok na Złotým Groniu

CESTA PASTIERSKEJ KULTÚRY

POPIS TRASY:

Ponúkané lokality sú súborom miest, v ktorých je možné sa stretnúť so živým kultúrnym dedičstvom Karpatského oblúka. Väčšina prezentovaných objektov plní dnes aktívnu úlohu v obnove valašských tradícií v rôznych obciach regiónu. V kolibách a v ich okolí sa každý rok konajú také obrady, ako napríklad miešanie oviec, rediky, bačovské zvyky a rozsad oviec. Okrem toho sú často koliby v pastierskej sezóne miestami, kde je možné kúpiť tradičné produkty – oštiepky, tzv. gołky a žinčicu. Návštevníci si musia uvedomiť, že sa časť kolíb nachádza na malebných poľanách a aby sa k nim dostali je potrebné sa vydať na horskú túru.

Miesta spojené s pastierskou kultúrou:

Koliba na Małej Czantorii, poľana Bakule, Ustroń, Sliezske Beskydy – relikt pastierstva

Pod vrcholom Wielkej Czantorie sa rozprestiera poľana Bakule s pozostatkami malej koliby. Táto jednoizbová stavba spĺňala úlohu prístrešku na otvorenom priestore hole. Turisti ju nazývajú chatka, prístrešok. Je originálnym objektom drevenej architektúry so zrubovými stenami z oblých brvien, spájaných v rohoch rybinovou väzbou bez prečnievajúcich koncov.

Ovčinec na zimné ustajňovanie Mała Czantoria, poľana Cichula, Ustroń, Sliezske Beskydy – relikt pastierstva

Objekt sa nachádza na vrchole Małej Czantorie. Na poľane Cichule, nad poľanou Bakule, je pomerne veľký objekt dávneho murovaného ovčinca Rolniczej Spółdzielni Produkcyjnej – Poľnohospodárskeho výrobného družstva, je to tzv. kotelec alebo ovčinec na zimné ustajňovanie, jedna z mála dodnes zachovaných stavieb tohto typu. Ovce do nej zatvárali v priebehu neskorej jesene a vykrmovali senom uskladneným na povale.

Viac ako 100-ročný ovčinec, Pod Grapou, Poľana, Ustroń, Sliezske Beskydy

Objekt naďalej plní úlohu prístrešia pre ovce pasúce sa v jeho blízkosti. Má zrubovú konštrukciu. Trámová väzba na rybinu má krátke prečnievajúce konce.

Koliba Bucze, Górki Wielkie, Sliezske Beskydy

Kopec v Cieszyńskom predhorí s funkčnou kolibou na území gminy Brenna je tiež miestom, kde prebieha obnova pasenia. Je to krokvová stavba s vchodom situovaným centrálne v štítovej stene. Strmá sedlová strecha s krokvovou konštrukciou je opretá o podklad a mierne vysunutá pred vchod. Krytinu strechy tvoria dlhé obkladové dosky. Na tomto mieste môžete ochutnať regionálne produkty vyrábané tradičnými postupmi.

Koliba na Małej Czantorii

Koliba na Skałke, Brenna, Sliezske Beskydy

Koliba Skałka-Złączana sa nachádza na južnej poľane vrchu Trzy Kopce. Na tomto mieste prebieha tradičné sezónne pasenie oviec a sprievodné podujatia. Architektonický opis: objekt postavený z pevných trámov otesaných zo štyroch strán. Má formu jednoizbovej chalupy. Koliba je nízkym zrubom, spájaným v rohoch na rybinovú väzbu. Vynikajúco je zachovaný spôsob upchávania machom priestorov medzi trámami. Objekt sa nachádza na Ceste kolíb Programu Ovca Plus.

Koliba na Malinke, Brenna Leśnica, Sliezske Beskydy

Dvojplošinová koliba so strechou opretou o podklad je jediným objektom tohto typu na Ceste kolíb Programu Ovca Plus. Dnes sa používa na náučné a turistické ciele, spracovanie mlieka a ako úkryt pred nepriaznivým počasím pri práci na salaši. Sezónne sa pasienky používajú na pasenie ovčích stád. Pri agroturistickom statku U Gazdu je zriadená vzdelávacia farma, kde sa konajú workshopy výroby syra, spracovania vlny a kosenia sena.

Koliba na Kotarzi, Hala Jaworowa, Brenna, Sliezske Beskydy

Hala Jaworowa je považovaná za najväčšiu hoľu v Sliezskych Beskydách. Jej bohaté prírodné a krajinné hodnoty predurčujú toto miesto pre návrat pastierstva. V 80. rokoch 20. st. sa tu páslo stádo asi 350 oviec. Názov Kotarz súvisí s pastierskym hospodárením, kotením oviec. Dnes sa tu pasie pomerne veľké stádo a existuje koliba, ktorá má veľmi jednoduchú konštrukciu podobnú kôlni. Objekt obitý zvislými doskami je pokrytý sedlovou strechou s rovnakou krytinou.

Koliba Cieńków, Koliba Cieńkow Postrzedni, Wisła, Sliezske Beskydy

Na Cieńkowe sú dve koliby. Jedna z nich bola prenesená zo Stecówky a druhá je súčasná. V nej je možné kúpiť oštiepky a redykołky. V súčasnosti sa tu tiež obnovilo kolektívne pasenie.

Agroturistika u Kukuczków, Istebna Stecówka, Sliezske Beskydy

Táto koliba je mimoriadne dôležitá pre pastierske zvyky na území Sliezskych Beskýd. Na tomto mieste bolo v r. 2004 obnovené miešanie oviec a rozsad oviec – slávnostné vyháňanie a návrat oviec z pasienkov. Podobne ako v iných častiach regiónu sa aj tu uplatňuje salašnícke hospodárenie, ktoré spočíva v pasení stáda, zloženého z niekoľkých menších, u jedného baču. Majiteľom koliby je Henryk Kukuczka, ktorý prevádzkuje agroturistickú farmu. Tento objekt nachádzajúci sa pri chodníku vedúcom na Baraniu Góru je miestom živej tradície pasenia oviec.

Koliba na Złotom Groniu, Istebna, Sliezske Beskydy

Złoty Groń je vďaka prekrásnej panoráme miestom veľmi často navštevovaným turistami. Prvými osídlencami vyklčovaný vrch bol odjakživa miestom pasenia oviec. Je tu postavená koliba a pasú sa stáda oviec. Objekt patrí k Ceste kolíb Programu Ovca Plus. Koliba s vencovou konštrukciou z otesaných brvien, v rohoch spojená na rybinu.

Koliba, vrch Ochodzita, Koniaków, Sliezske Beskydy

Koliba postavená v Koniakowe na svahu Ochodzitej. Pasie sa tu najväčšie stádo oviec, ktoré má okolo 1 000 jedincov. Koliba sa nachádza na Ceste kolíb Programu Ovca Plus. Funguje tu salaš Pietrasina. Pred kolibou sa nachádzajú pasienky s drevenými napájadlami. Je to ďalšie miesto, spojené s pastierskou mágiou, kde sa tradične konajú slávnostné obrady miešania oviec.

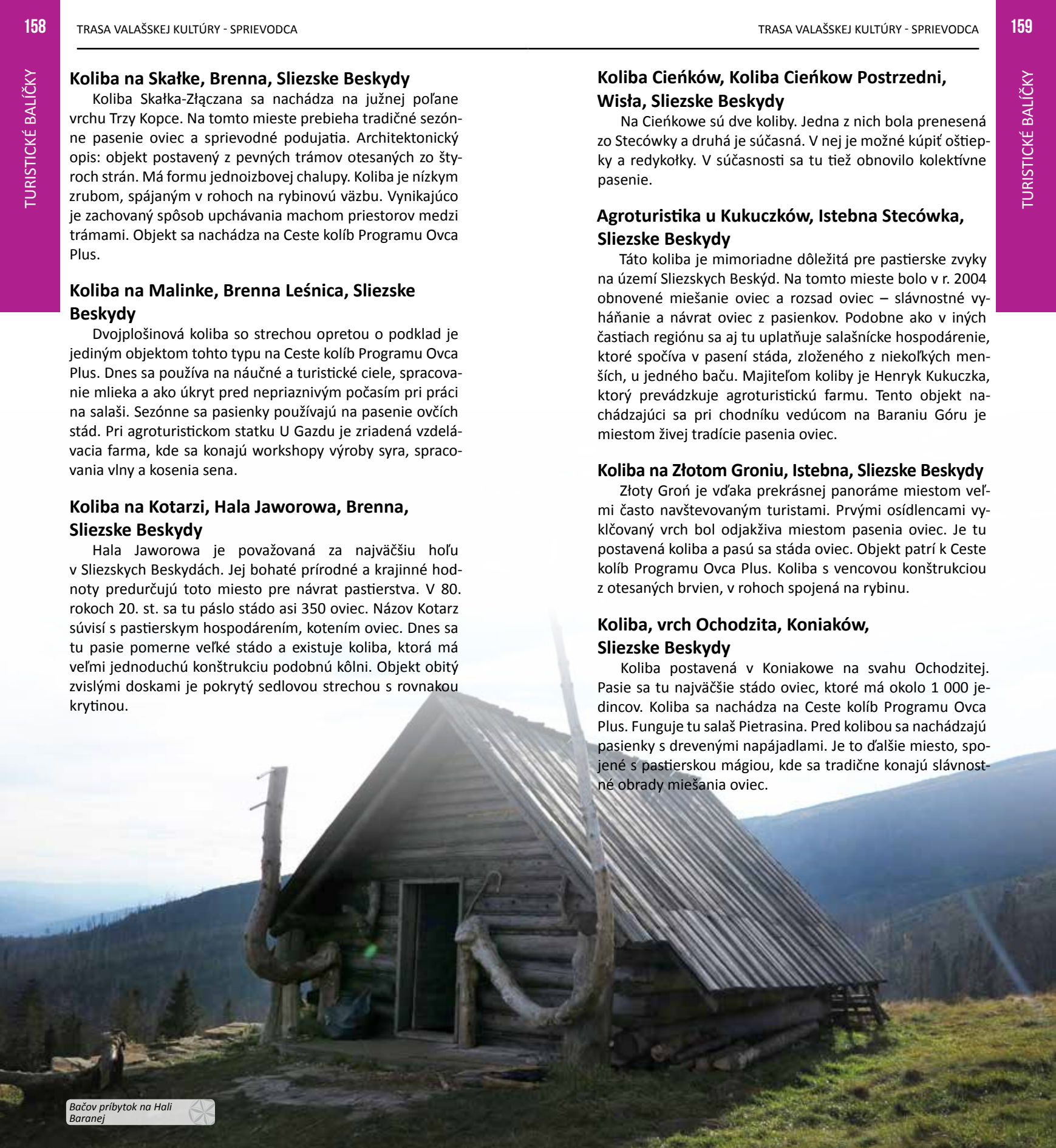

Bačov príbytok na Hali Baranej

Koliba na Szańcach, Koniaków, Sliezske Beskydy

Iniciátorom pionierskeho náučno-turistického projektu je Piotr Kohut, ktorý zriadil Pastierske centrum v Koniakowe. Miesto je zaradené do programu celopoľskej siete vzdelávacích fariem. Realizuje workshopy: Kto má ovce, ten má syry, Čo nám poskytujú ovce, Ovčia vlna v rukách malého umelca. V kolibe sa v pastierskej sezóne z podojeného mlieka vyrábajú syry, o. i. hrudkový, bryndza, valašské syry a možno sa napiť žinčice.

Koliba na poľane Hala Barania, Sliezske Beskydy

Podľa mapy Jonasza Nigriniho z r. 1724 sa v okolí Baranej Góry nachádzalo niekoľko pastierskych kolíb. Dejiny poľany Hala Barania sú neoddeliteľne spojené s pastierskym hospodárením, ktoré sa tu oddávna zakorenilo. Pokiaľ ide o pôvod názvu, existuje viacero hypotéz spojených s tvarom tejto hole, ktorý pripomína barana, iná legenda hovorí, že počas požiaru tu zahynulo 300 baranov. Súčasná koliba sa nachádza na rozsiahlej poľane pod Baraniou Górou v chotári obce Kamesznica. Jej nové dejiny sú spojené s Piotrom Kohutom, ktorý sa na toto miesto vrátil s ovcami. Bola prestavaná koliba a opäť sa tu dnes pasú ovce.

Koliba Pod Gojkom Kamesznica, Żywiecke Beskydy

Súčasná forma koliby postavená z celých brvien. Najpodstatnejším rozdielom je tvar strechy. Trámy, vyčnievajúce smerom k hrebeňu, tvoria charakteristické rysie (záhlavie). Sedlová strecha má krokvový krov a zošikmené ostrešie na štítovej stene, nazývané aj podlomenica, vďaka ktorému vzniká priestor, ktorým vychádza dym z kúreniska. Tento typ strechy je bežný vo svojej jednoduchej forme na území Podhalia, ale v nových formách sa rozšíril aj v regióne Żywca.

Koliba na Bukowine, Żabnica, Żywiecke Beskydy

Koliba na Bukowine sa nachádza medzi obcami Węgierska Górka, Cięcina a Żabnica, funguje v pastierskej sezóne a láka mnohých turistov, pretože sú z nej prekrásne výhľady. Koliba na poľane Hala Boracza sa vyznačuje monumentálnou siluetou a rozpätím strechy. Pekné surové brvná, spájané preplátovaním s prečnievajúcimi koncami, dodatočne spevňujú nárožie pred rozídením. Brvná ukladané smerom k hrebeňu tvoria charakteristické záhlavie. Zrub stien je prikrytý sedlovou strechou s dymníkom. Strecha je pokrytá šindľami. Vytvorená infraštruktúra spojená s cestovným ruchom poskytuje návštevníkom komfortné podmienky trávenia voľného času. V diaľke na poľane sa nachádza košiar.

Hala Boracza, Żabnica, Żywiecke Beskydy

Na poľane Hala Boracza a Cukiernica je bačom Adam Gruszka. Vďaka jeho práci sa tu vrátilo pastierstvo. Dodržovaná je tradícia miešania a rozsadu oviec. Ako v každej kolibe tohto druhu sa tu vyrába bryndza, oštiepky a redykołky. Koliba je malým odebneným objektom pokrytým šindľami.

Koliba U Śpulka Rycerka pod Malou Račou, Żywiecke Beskydy

Bačuje tu Mateusz Micorek, vyrábajú sa tu valašské syry a je možné sa napiť žinčice a ochutnať baraninu.

Koliba na Przegibku, Żywiecke Beskydy,

Priesmyk v Żywieckych Beskydách, nachádzajúci sa v skupine Veľkej Rače. Je tu postavená nová koliba z guľatiny. Brvná vencových stien sú spojené preplátovaním.

Koliba Na Królowej, Soblówka, Żywiecke Beskydy

Uvedomovanie si valašského pôvodu gminy spôsobilo, že jej obyvatelia venovali zvláštnu pozornosť pastierskej kultúre. Pohodlné pastierske terény prispeli k tomu, že už dlhé roky tu bačuje Tadeusz Szczechowicz. Pri kolibe sa vyrábajú výborné syry. Samotná koliba je malým objektom s jednoduchou konštrukciou, je odebnená a prikrytá sedlovou strechou a využíva sa ako šôpka.

Koliba na Bukowine

CHODNÍK ŻYWIECKYCH HÔĽ

DRUH TRASY: pre peších

DĹŽKA TRASY: približne 30 km

VÝŠKOVÝ PROFIL:

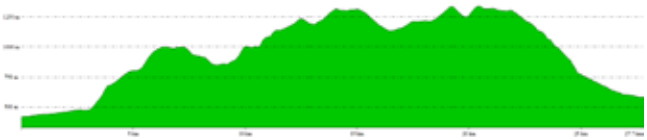

PRIEBEH TRASY:

Węgierska Górka – Hala Boracza – Hala Redikalna – Hala Lipowska – Hala Rysianka – Hala Pawlusia (podľa možností) – Hala Cudzichowa – Hala Miziowa – Korbielów (podľa možností) – Hranica so Slovenskom

POPIS TRASY:

Vzhľadom na dĺžku chodníka sa odporúča túru plánovať v lete alebo na jar. Okrem toho existuje pomerne veľa možností skrátenia chodníka alebo ho absolvovať iba po jednotlivých úsekoch.

Túra sa začína v obci Węgierska Górka a vedie červeným turistickým chodníkom do obce Żabnica. Následne pokračujeme po modrej značke na poľanu Hala Boracza, odkiaľ zeleným a potom čiernym chodníkom ideme na poľanu Hala Redikalna. Ďalej vedie tento chodník žltou značkou k horskej chate na poľanu Hala Lipowska. Opätovne vchádzame na červený turistický chodník, prechádzame cez Halu Rysianka, vrch Trzy Kopce, Halu Miziowu. Posledná časť túry poskytuje možnosť zostupu žltým chodníkom do Korbielowa, alebo môžeme pokračovať červeným chodníkom až k sedlu Hliny.

Pasenie oviec, podobne ako každá iná ľudská činnosť, má vplyv na životné prostredie a krajinu. V dôsledku pastierskej činnosti vzniká nový podtyp kultúrnej krajiny, akým je pastierska krajina. Štruktúra tradičných pastierskych krajín

sa vyznačuje vysokým podielom prírodných prvkov (prirodzená krajina) a silnou závislosťou prvkov antropogénneho pôvodu od vlastností životného prostredia.

Węgierska Górka – koliba na Bukowine

Objekt postavený v r. 2016 Wojciechom Gawłom. Koliba na Bukowine sa nachádza medzi obcami Węgierska Górka, Cięcina a Żabnica, funguje v pastierskej sezóne a láka mnohých turistov, pretože sú z nej prekrásne výhľady. Koliba na poľane Hala Boracza sa vyznačuje monumentálnou siluetou a rozpätím strechy. Pekné, surové brvná spájané preplátovaním s prečnievajúcimi koncami dodatočne spevňujú nárožie pred rozídením. Brvná ukladané smerom k hrebeňu tvoria charakteristické záhlavie. Zrub stien je prikrytý sedlovou strechou s dymníkom. Strecha je pokrytá šindľami. Vytvorená infraštruktúra spojená s cestovným ruchom poskytuje návštevníkom komfortné podmienky trávenia voľného času. V diaľke na poľane sa nachádza košiar.

Żywiec – Żywiecki Park Etnograficzny (Żywiecky etnografický park)

Je jedným z najmladších poľských múzeí v prírode. V areáli parku sa v súčasnosti nachádza viac ako desať objektov drevenej architektúry zo żywieckeho regiónu. Chaty odzrkadľujú rôzne sociálne postavenie a zámožnosť gazdu. Chata bylinkárky je pekným príkladom dispozičného riešenia jednoizbovej chaty. Okrem múzejných vyučovacích hodín sa tu organizujú workshopy: zdobenie ľudových hračiek a výroba ozdôb z krepového papiera.

Hala Boracza

Na poľane Hala Boracza a Cukiernica je bačom Adam Gruszka. Vďaka jeho práci sa tu vrátilo pastierstvo. Dodržovaná je tradícia miešania a rozsadu oviec. Ako v každej kolibe tohto druhu sa tu vyrába bryndza, oštiepky a redikołky. Koliba je malým odebneným objektom pokrytým šindľami.

Hala Redikalna

Malebná hoľa sa nachádza vo výške 1050 – 1100 m n. m. na juhozápadnom hrebeni Redikalného Wierchu (1146 m n. m.). Jej názov je spojený so slovom „redik", ktoré znamená jarné vyháňanie oviec na pašu alebo ich jesenný návrat

Ovce na paši v Korbielowe

– rozsad. Hoľa má dĺžku pol kilometra a jej šírka dosahuje 100 – 150 m. Z najvyššie položenej časti sa otvára panoráma na Račianske vrece, Sliezske Beskydy a Malú Fatru. Na Hali Redikalnej sa križujú dva turistické chodníky: žltý chodník z Rajcze smerom k Rysianke, ktorý je jedným z najkrajších beskydských vyhliadkových chodníkov, a končí sa tu tiež čierny chodník vedúci z poľany Hala Boracza.

Hala Lipowska

Rozsiahla hoľa sa nachádza vo výške 1180 – 1290 m n. m. na juhovýchodnom svahu Lipowského Wierchu (1324 m n. m.). Názov hole pravdepodobne pochádza od líp, ktoré tu rástli v minulosti. Na hornom okraji hole sa pod lesom nachádza horská chata PTTK na Hali Lipowskej. Chata bola postavená v r. 1931 bielskou sekciou Beskidenverein, ktorá týmto porušila skoršiu dohodu s Poľským tatranským spolkom o rozdelení kompetencií v obhospodárení Beskýd. Na holi sa nachádza drevený kríž, pri ktorom sa v minulosti konali sväté omše pre pastierov z tejto a okolitých hôľ. V súčasnosti bol kríž obnovený a vedľa bola postavená kaplnka. Umiestnený tu bol aj pamätný kameň, pri ktorom sa končí Cesta svetla, vyznačená na pamiatku krakovského biskupa Karola Wojtyłu, ktorý navštevoval poľanu Hala Lipowska.

Hala Rysianka

Rozsiahla hoľa je položená na východných a juhovýchodných svahoch Rysianky (1322 m n. m.) vo výške od 1150 do 1260 m n. m. Jej názov, podobne ako názov vrchu, pochádza od rysa. Spomedzi beskydských hôľ ponúka jeden z najkrajších výhľadov. Otvára sa z nej panoráma na Pilsko, Babiu Górу a pri dobrom počasí aj na Tatry a ďalšie slovenské hory, vrátane Malej Fatry. V hornej časti hole sa nachádza horská chata PTTK, ktorá začala fungovať v r. 1937. Na holi sa nachádza križovatka veľmi obľúbených chodníkov, ktoré vedú zo Złatnej, Rajcze, Milówky, Sopotne Wielkej, Żabnice, Pilska.

Hala Pawlusia

Komplex dvoch hôľ sa nachádza v sedle medzi Romankou a Rysiankou. Hala Pawlusia sa rozprestiera od priesmyku Pawlusia (1176 m n. m.) do výšky 1200 m n. m. a Hala Łyśniowska leží na juhovýchodných svahoch Martoszky vo výške 1150 – 1250 m n. m. Názov Hala Pawlusia pochádza od priezviska jedného z jej majiteľov. Cez poľanu Hala Pawlusia vedú tri značené turistické chodníky: zelený zo Żabnice na Rysianku, žltý z Rajcze na Romanku cez poľanu Hala Łyśniowska a úsek červeného Hlavného beskydského chodníka Rysianka – Węgierska Górka. Vzhľadom na svoj reliéf je hoľa dobrým vyhliadkovým bodom s viditeľným Pilskom a Babou Górou na východe a Baraniou Górou a Skrzycznom na západe.

Hala Miziowa

Hole tvoria jeden veľký komplex na severom úpätí vrcholových polôh Pilska (Hala Miziowa) a na ich severných svahoch (Hala Słowikowa). Niekedy je celý komplex hôľ nazývaný Hala Miziowa, ale v niektorých prácach sú vyčlenené menšie jednotky, ako napríklad Hala Słowikowa alebo poľana Między Młaki. Najvyššia časť celého komplexu hôľ dosahuje výšku 1300 m n. m. Hala Miziowa je významným strediskom cestovného ruchu a lyžiarstva. V r. 1929 tu bola postavená horská chata PTTK, ktorá ale v r. 1953 vyhorela. Neskôr vznikla v blízkosti prechodná horská chata PTTK, ktorá existovala do r. 2003, kedy bola postavená nová murovaná budova. Nachádza sa tu tiež budova Dobrovoľnej horskej záchrannej služby a meteorologická stanica. Z hole premávajú lyžiarske vleky na Pilsko a nachádza sa tu aj križovatka turistických chodníkov, preto je na nej cestovný ruch intenzívny celý rok.

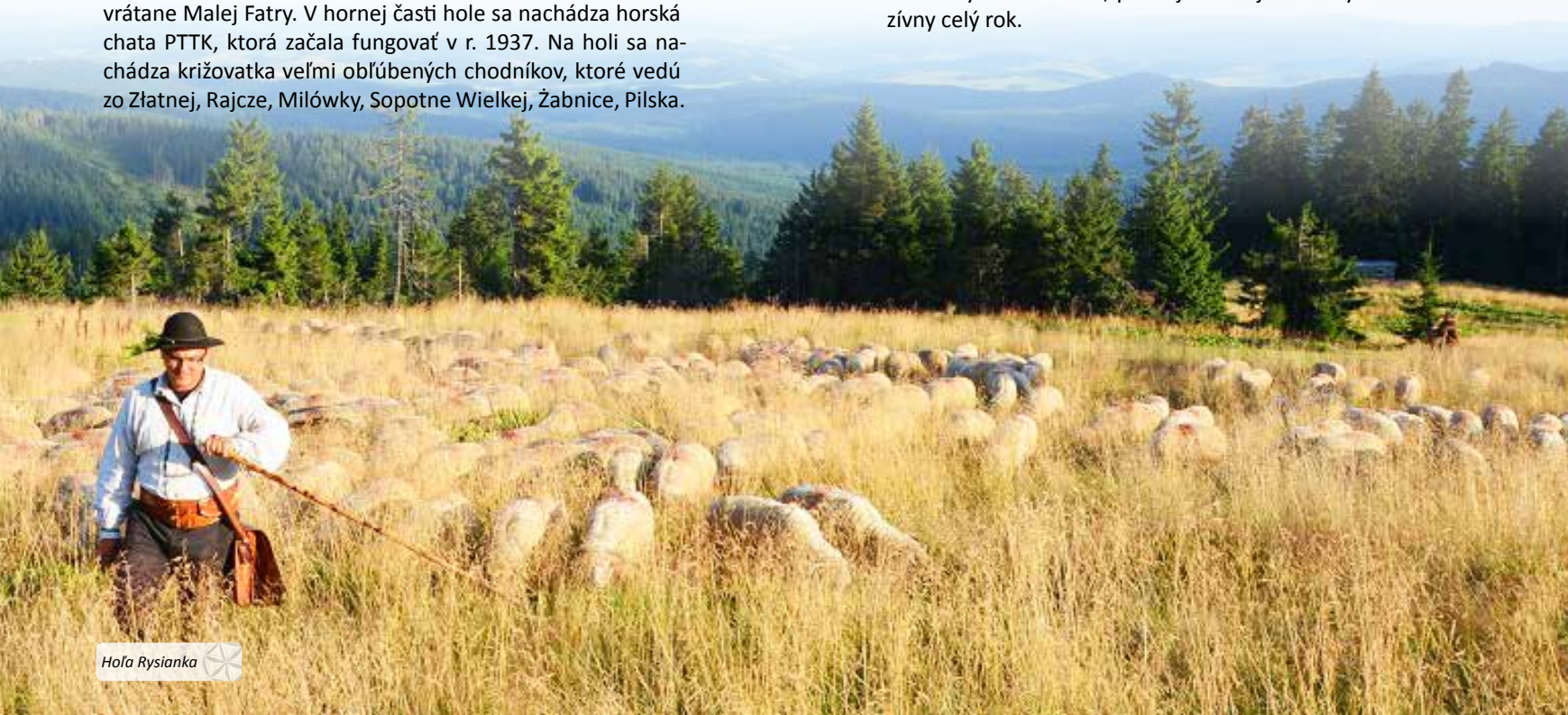

Hoľa Rysianka

BRENNA

Ide o najsevernejšiu obec Cieszyńského Sliezska. Leží vo výške 366 m n. m., z troch strán ju obklopujú štíty Sliezskych Beskýd: Beskidek (693 m n. m.), Orłowa (813 m n. m.), Stary Groń (792 m n. m.) a Kotarz (956 m n. m.). Brenna leží v doline rieky Brennica a tvoria ju tri obce s dlhou históriou: Brenna, Górki Wielkie a Górki Małe.

Entomológiu pomenovania obce treba hľadať v termíne brina, čo v rumunčine znamená horský chodník, po goralsky perć.

Brenna je jednou z najväčších obcí v Sliezskom vojvodstve a jej začiatky siahajú do prelomu 15. a 16. st., keď cieszyńské knieža založil hutu skla a používal drevo z neďalekých lesov. Prvá zmienka v historických análoch sa datuje do r. 1490. Vtedy tu bývali hlavne roľníci, ktorí prišli zo Sliezska a Valasi. Priviedli so sebou stáda kôz a oviec, ktoré dávali mlieko, syr, mäso a vlnu. Paseniu stád vyhovovali zelené poľany, ktoré vznikli ako výsledok klčovania lesov, zatiaľ čo hornaté územie a celkovo neúrodná pôda nevyvolávali chuť ich obrábať.

V r. 1621 bola Brenna kniežatskou dedinou, mala statok s hutou skla vyrábajúcou jednoduché sklo a poháre na pivo a víno. Pastieri na poľanách zakladali salaše, ktoré v r. 1755 existovali už na väčšine okolitých svahov. Od polovice 17. st. do konca prvej svetovej vojny bola súčasťou tzv. veľkého sliezskocieszyńského majetku Habsburgovcov. Obyvatelia Brennej, podskupina sliezskych goralov, sa zaoberali predovšetkým chovom oviec a roľníctvom.

Podľa rakúskeho sčítania ľudu z r. 1900 v 384 domoch v Brennej na ploche 717 ha žilo 2 985 osôb.

OPLATÍ SA VIDIEŤ

Chlebowa Chata, často ju nazývajú „interaktívnym múzeom chleba". Chlieb je pečený tradičnou metódou podľa receptu známeho stáročia. Počas prezentácie v Chlebowej chate pečú sa tiež „podpłomyki", ku ktorým sa podáva maslo a bravčová masť, vyrobené po domácky.

Múzeum Žofie Kossak-Szatkowskej, v ktorom sa nachádzajú dve miestnosti, vyvolávajúce atmosféru spisovateľkinej práce, tvoriace stálu expozíciu múzea. Exponáty a prostredie, v akom tvorila Žofia Kossak umožňujú rekonštruovať autentický vzhľad a atmosféru domčeka záhradníka, v ktorom vznikla väčšina povojnových diel spisovateľky. Dočasné výstavy, tematicky spojené s biografiou a činnosťou autorky Krzyżowcov, sa organizujú vo zvyšnej časti múzea.

„Staré kino", pamiatkový drevený dom zo začiatku 20. st. je dnes miestom stretnutí regionálnych súborov, vedú sa v ňom tiež tvorivé dielne pre deti. V r. 2018 budova prešla obnovou na Beskydský dom byliniek Przytulia.

V historických ruinách starodávneho kaštieľa Kossakovcov bolo otvorené Centrum kultúry a športu Dwór Kossaków. Najmladších pozývajú k zábave postavy z rozprávky Žofie Kossakovej pod názvom Problémy góreckého škriatka Gašparka. Na poschodí vo vestibule návštevníkov vítajú dvojčatá: Wojciech Kossak a Tadeusz Kossak. Moderná

Počas rediku

úprava ruín z 18. st. a ich okolia umožňuje Nadácii Žofie Kossakovej každoročne organizovať Umelecké leto, čiže cyklus kultúrnych podujatí.

Na území Brennej, ako aj Górek Wielkych a Małych možno nájsť desiatky starých chalúp z konca 18. a začiatku 19. st.

Kostol zasvätený sv. Jánovi Krstiteľovi vybudovali v r. 1793 – 1796 na mieste, kde kedysi stala drevená kaplnka. V kostole sa nachádzajú dve sochy z 19. st., predstavujúce sv. Jozefa s dieťaťom a sv. Annu s Pannou Máriou. Bočné oltáre pochádzajú z konca 19. st.

Nachádza sa tu veľa funkčných salašov, o. i. na Skałke, na Malinke, na Kotarzu, Bucze, kde si možno pozrieť tradičnú výrobu syrov. Okolo salašov sa v sezóne pasú ovce na pastviskách.

W Brennej Malinke je umiestnená karpatská brána, pri ktorej sa nachádza gazdovstvo s tradičnými karpatskými hospodárskymi zvieratami. Navštíviť možno tiež neďalekú beskydskú kolibu, ako aj obdivovať peknú horskú panorámu z rozhľadne.

Bačov príbytok na Skałke

USTROŃ

Obec leží na severných svahoch Sliezskych Beskýd, pri ústí doliny Visly. Výškový rozdiel činí viac ako 500 m medzi centrom mesta v doline Visly a Czantoriou Wielkou a Równicou.

Podľa názoru jazykovedcov pomenovanie Ustroń pochádza od miesta zátišia, v ústraní, ležiaceho „na strane". Podľa šírených legiend vlastne tu, na brehoch Visly, jeden z tatárskych oddielov mal údajne podpáliť v r. 1241 niekoľko sto poľských zajatcov, stade vzišlo pomenovanie ustrina alebo ustrinum, čiže zhorenisko z ľudských tiel (lat. ustor – horiace mŕtvoly).

Obec sa po prvýkrát spomína v latinskom dokumente, spísanom za čias biskupa Henryka z Wierzbna asi v r. 1305, a to v rade dedín povinných platiť desiatok biskupstvu vo Vroclave.

V r. 1621 počas tridsaťročnej vojny Ustroń vypálili tu prebývajúce neapolské vojská, bojujúce na strane katolíckeho Rakúska. Utekajúci pred rabovaním sedliaci sa začali osídľovať čoraz vyššie v horách a orientovať sa na chovné hospodárstvo. V druhej polovici 17. st. v okolitých horách už existoval rad pastierskych hospodárstiev, založených na valašských vzoroch. V r. 1788 na Równici, Orłowej a Czantorii 39 ustrońských gazdov páslo asi 1 500 oviec a desiatky kráv. V druhej polovici 18. st. boli tu objavené sloje železnej rudy, čo viedlo k otvoreniu v r. 1772 prvej huty v Cieszyńskom kniežatstve. Odvtedy sa Ustroń rozvíjal ako priemyselné centrum. V 19. st. tu objavili tiež liečivé účinky vody, ohrievanej škvarou obohatenou o zlúčeniny síry. Spolu s dobrými klimatickými podmienkami to spôsobilo obľúbenosť Ustronia ako kúpeľného strediska. Koncom 19. st. sa Ustroń rozvíjal výlučne ako miesto kúpeľov a odpočinku.

OPLATÍ SA VIDIEŤ

V centre Ustronia, na ulici Ignáca Daszyńského stojí kostol sv. Klementa z r. 1787, vybudovaný z kameňa a tehly. Neďaleko odtiaľ sa nachádza evanjelický kostol Apoštola Jakuba staršieho – najväčší chrám v Ustroniu, stojaci uprostred stáročných líp a briez.

Starodávnu drevenú zástavbu v rozdrobenej forme možno nájsť v podobe jednotlivých domov v každej časti mesta.

V samom centre mesta funguje Regionálne múzeum Stara Zagroda, umiestnené v tradičnom goralskom statku, pochádzajúcom z r. 1768. Možno si v ňom pozrieť stálu etnografickú výstavu, zobrazujúcu starodávnu kultúru Cieszyńského Sliezska.

Ustrońské múzeum Jana Jarockého, v ktorom sú zhromaždené exponáty týkajúce sa hutníctva a kováčstva, etnografie a umenia, ako aj kúpeľného liečiteľstva.

Wielka Czantoria (995 m n. m.) je najvyšší štít pásma Czantorie a Stożka ako časti Sliezskych Beskýd. Vrcholom ide štátna hranica medzi Poľskom a Českou republikou. Na českej strane vrcholu sa nachádza rozhľadňa vysoká 29 m, z ktorej je skvelá vyhliadka.

Na Małej Czantorii (866 m n. m.) sa nachádzajú rozľahlé poľany, ktoré boli využívané v salašníctve. Na prvej poľane sa rozprestiera osada Bakule, kde možno nájsť pozostatky neveľkej koliby, ktorá plnila funkciu prístrešku na otvorenom pasienkovom priestore. Na poľane Cichule sa nachádza unikátny objekt murovanej ovčiarne – tzv. kotelnica alebo zimarka, jeden z už mála príkladov takéhoto druhu budov.

Koliba na Małej Czantorii

WISŁA

Obec leží hlboko v Sliezskych Beskydách. Centrum sa nachádza vo výške 430 m n. m. a najvyšší bod – 1220 m n. m. je lokalizovaný na vrchole Baranej Góry, na svahoch ktorej má svoje pramene Visla. Na území doliny zvanej Czarne sa dva potoky, Czarna a Biała Wisełka, spájajú a po prijatí vôd potoka Malinka spoločne tvoria kráľovnú poľských riek.

História dnešnej Wisły siaha do prelomu 16. a 17. st., keď sa tu objavili prví osadníci. Boli to drevorubači pracujúci pre cieszyńské kniežatá, dodávajúci palivové drevo a šindle pre potreby hradu v Cieszyne. Súčasne sa tu osídľovali Valasi, ktorí so sebou prinášali pastiersku kultúru, takže salašníctvo sa čoskoro stalo základom života miestneho obyvateľstva. Wisła od momentu sformovania sa ako feudálnej obce bola spojená s Cieszynom. Prvý dokument, v ktorom sa obec spomína pochádza z r. 1615.

Koncom 19. st. fungovalo vo Wiśle 15 salašníckych spoločností, zaoberajúcich sa pasením (hlavne oviec). Avšak najbližšie polstoročie prinieslo prakticky úplný úpadok salašníctva v Sliezskych Beskydách. Obdobie 19. st. je časom postupného rozvoja Wisły.

Už od začiatku storočia prichádzali do okolia nadšenci turistických výprav, ktorí sa vydávali k prameňom rieky Visla. V r. 1843 pramene Visly navštívil Wincenty Pol – geograf a básnik v jednej osobe. Výlety takéhoto typu sa stali ešte obľúbenejšie v druhej polovici storočia.

V tom istom čase pokračoval úpadok pastierskeho hospodárenia v Beskydách. Spájalo sa to so sprevádzkovaním koncom 18. st. hút na území Cieszyńského Sliezska (v Ustroni a Trzyńci), ktoré potrebovali k svojej produkcii veľké množstvá dreva. Knieža Albert Sasko-Cieszyński odštartoval nové obdobie lesného hospodárstva v Sliezskych Beskydách. Zo Saska priviedol lesnú stráž a začal obmedzovať doterajšie slobody goralov. Postupne boli gorali vytláčaní z lúk v lesoch a začal sa proces zalesňovania, čo vo svojom dôsledku priviedlo k celkovému úpadku pastierstva. Pretrvalo len v čiastočnej podobe do polovice 20. st.

Fujara pri Beskydskom múzeu Andrzeja Podżorského

OPLATÍ SA VIDIEŤ

Neďaleko od hlavného wislianskeho námestia Bogumiła existuje budova starodávnej krčmy z r. 1794, ktorá je sídlom Beskydského múzea Andrzeja Podżorského. Wislianske múzeum ma štyri oddelenia: etnografické, fotografické, historické a umelecké. Stálu expozíciu tvoria exponáty zobrazujúce základné oblasti života, kultúry a tvorby goralov Sliezskych Beskýd, ako sú pastierstvo, tkáčstvo, spracovanie dreva, tesárstvo, kováčstvo a spracovanie vlny a ľanu.

Vedľa múzea sa nachádza Enkláva dreveného staviteľstva, ktorú v súčasnosti tvoria: kováčňa (v ktorej si možno pozrieť naživo prácu kováča), chalupa „kumornika“ s dymiacou pecou a pastierska koliba s košiarom, teda zvláštnym ohradením z prútia. Komplex obohacuje včelín a herbár (v letnej sezóne).

V centre Wisły sa nachádza Zámoček Habsburgovcov – drevená, tirolská budova na Przysłopu pod Baraňou Górou postavená v r. 1897 – 1898 ako malý poľovnícky palác slúžiaci cisárskej rodine v čase poľovačiek na tetrovy.

Popri Czarnej a Białej Wisełke sa tiahne didakticko-prírodopisný chodník, a to až na Baraniu Góru. Oplatí sa tiež oboznámiť sa s rezerváciou Barania Góra, vytvorenej s cieľom zachovať v prirodzenom stave oblasť prameňov rieky Visla a horského zmiešaného lesu, ako aj pozrieť si rezerváciu Wisła, kde je pod ochranou pstruh potočný i jeho prírodné prostredie.

Salaš Cieńków je otvorený v sezóne pasenia.

Chránenú krajinnú oblasť Sliezskych Beskýd zriadili v r. 1998 s cieľom zachovať, popularizovať a sprístupňovať jednotlivé prírodné, krajinné a kultúrne hodnoty Sliezskych Beskýd, v podmienkach rozumného obhospodarovania v súlade so zásadami ekologického rozvoja. Patria do nej lesy dvoch horských pasiem – Czantorie a Baranej Góry na ploche 38 620 ha.

Miešanie oviec na Cieńkowe

ISTEBNA

Obec leží v Sliezskych Beskydách blízko hranice s Českom a Slovenskom na úbočiach Złotého Groniu vo výške 590 – 620 m n. m. Krajinná scenéria obce to sú hlavne hornaté terény s lesným porastom. Obcou preteká rieka Olza. Spolu s Jaworzynkou a Koniakowom tvorí tzv. Beskydskú trojdedinu.

Pomenovanie Istebna valašského pôvodu má slovanskú etymológiu: ps. istba, cs. istůba „stan", starorus. istobka „kúpeľňa", por. poľ. izba.

Prví osadníci prišli do Istebnej zo západných oblastí Horného Sliezska, avšak usídlili sa tu aj valašskí pastieri, čím položili základy neskorším osadám. S najväčšou pravdepodobnosťou prišli z územia Slovenska, skadiaľ priniesli názov obce Istebna – existuje predsa už od 13. st. na Orave obec s názvom Istebné. Valasi odštartovali miestne pastierstvo, ktoré sa ukázalo byť oveľa viac výnosné než roľníctvo (zem nebola úrodná a vegetačné obdobie krátke). Čoskoro po založení Istebnej tunajší sliezski gorali mali už tri salaše v horách, kde sa páslo viac ako 1 100 kusov dobytka (hlavne ovce). Pastierstvo zostalo základným zamestnaním obyvateľov až do polovice 19. st.

Od záveru 18. st. postupujúci úpadok salašníctva až po jeho zánik zrušením v r. 1853 lesných serwitutov, čiže vecných bremien donútil goralov hľadať iné zdroje obživy. Od konca spomínaného storočia čoraz viac goralov sa zamestnávalo ako povozníci.

OPLATÍ SA VIDIEŤ

Katolícky kostol zasvätený Dobrému pastierovi nachádzajúci sa v centre dediny vznikol v r. 1792 – 1794 na mieste skoršej drevenej kaplnky. V interiéri, v hlavnej lodi vznikli vtedy polychrómie od dvoch istebnianskych ľudových umelcov: Ludwika Konarzewského a Jana Wałacha.

Dymiaca (kurna) chalupa Kawulokovcov je najobľúbenejšia regionálna izba na Cieszyńskom Sliezsku, nachádzajúca sa v goralskej chalupe z 19. st. Chalupa bola súčasne dielňou Jana Kawuloka (1899 – 1976), rozprávača, výrobcu ľudových nástrojov. Pozornosť si zaslúži stará pec bez komína a zbierka hudobných nástrojov. Objekt sa nachádza na Trase drevenej architektúry Sliezskeho vojvodstva.

Drevený katolícky kostol zasvätený Povýšeniu sv. Kríža vznikol na konci 18. st. v obci Przyszowice v gmine Gierałtowice na Hornom Sliezsku. V r. 1957 ho preniesli do Istebnej. V interiéri – barokový oltár a staršia ako kostol kazateľnica zo záveru 17. st. Kostol sa nachádza na Trase drevenej architektúry Sliezskeho vojvodstva v beskydskej slučke.

Súkromné múzeum Jana Wałacha na Andziołówke prezentuje kolekciu grafík, kresieb, obrazov a sôch, v pracovni položenej pri starom dome umelca.

Na salaši Kukuczków (Istebna Stecówka) obnovujú sa miešanie a rozsad oviec, čiže slávnosti vyháňania a návratu oviec z hôľ. Praktizuje sa tu salašnícke hospodárenie, spočívajúce v pasení stáda tvoreného z niekoľkých menších pod dohľadom jedného baču. Salaš sa nachádza pri chodníku vedúcom na Baraniu Góru a predstavuje miesto živej tradície pasenia oviec.

Złoty Groń je miesto s peknou panorámou. Hora vyklčovaná prvými osadníkmi bola vždy miestom pasenia oviec. Momentálne sa tu nachádza salaš, pasú sa tu stáda oviec a koná sa tu mnoho pastierskych podujatí.

Drevený dom v Istebnej

JELEŚNIA

Jeleśnia leží v dvoch zemepisných oblastiach: v Makowských Beskydách a Żywieckych Beskydách, pričom hranicu medzi týmito regiónmi v katastri Jeleśni tvorí rieka Koszarawa.

Jej založenie spadá pravdepodobne do prelomu 15. a 16. st. Za zakladateľov obce sú považovaní Valasi, ktorí sa vtedy objavili na území Żywiecka. Logika analýzy procesu valašského osídlenia umožňuje vysloviť tézu, že jednou z prvých dedín nimi založených v regióne Żywiecka bola Jeleśnia. Zruby praosady vznikali na plochom teréne doliny rieky Koszarawa. Na brehoch rieky už sa nevyskytoval ucelený, stáročný porast Karpatského pralesa, keďže bol systematicky využívaný na všetky hospodárske potreby. Rieka predstavovala najjednoduchší a najľahší spôsob prepravy vyťaženého dreva. Spolu so zvyšovaním počtu obyvateľov osídlenie sa vzďaľovalo od riečnych dolín a zaberalo nové územia na strmých horských úbočiach. V protiklade s prvým obdobím osídľovania územia ďalšia jeho etapa mala pozoruhodný zrubový charakter. S cieľom získať miesta na výstavbu a pre roľnícke účely bolo treba najprv odstrániť z tohto územia les, ktorý mal podobu prastarého pralesa. Postupom času sa ukázalo, že sedliacke osídľovanie predstavuje konflikt záujmov v porovnaní s očakávaniami feudálnych pánov. Na začiatku 17. st. żywiecki páni začali vytvárať rozľahlé statky. Najúrodnejšia pôda, ktorá mohla byť využitá na obrábanie bola v tom čase už obhospodárená. Inej cesty než kruté vyháňanie sedliakov, vytláčanie ich do hornatých oblastí, nebolo.

OPLATÍ SA VIDIEŤ

Na hornom konci dediny, pri hlavnej ceste, vedúcej k poľsko-slovenskej hranici v Korbielowe sa nachádza kostol sv. Vojtecha. Kostol má črty pseudobaziliky: tri lode, hlavná loď bez okien; orientovaný. Budova bola zapísaná do zoznamu pamiatok (spolu s farou z r. 1817) v r. 1986. Na architektúre exteriéru kostola vidieť slovenské vplyvy (kopula veže sa podobá kopulám kostolov v Liptovských Matiašovciach a Rabči).

Murovaná kaplnka zo začiatku 19. st. sa nachádza v Jeleśni Dolnej, vo vnútri kamenná postava Krista padajúceho pod krížom z r. 1826. Okrem toho sa do dnešných čias zachoval rad kamenných postáv a prícestných kaplniek pochádzajúcich z prelomu 19. a 20. st.

Najväčšou atrakciou Jeleśne je impozantná drevená krčma z druhej polovice 18. st. Umiestnená je v samom centre obce pri starodávnej obchodnej ceste zo Żywca na Slovensko. Vybudovali ju so zrubovou konštrukciou, s lomenou strechou pokrytou šindľom.

Ovce na paši

MILÓWKA

Milówka leží v juhozápadnej časti Żywieckych Beskýd, pozdĺž dolného koryta rieky Soła, vo výške 450 m n. m.

Po prvýkrát sa spomína v r. 1537. K jej vzniku prispeli dve skupiny obyvateľstva. Najprv v 16. st. putujúci hore tokom rieky Soła poľskí osadníci postupne obhospodárili okolité ladom ležiace zeme a vyklčovali lesy. Po nich do vyšších častí hôr Żywieckych Beskýd v 16. st. prišli valašskí pastieri, ktorí sa potom asimilovali s predchádzajúcimi osadníkmi. V r. 1595 obec ležiaca v Sliezskom poviate Krakovského vojvodstva bola vo vlastníctve sądeckého kastelána Krzysztofa Komorowského.

Podľa rakúskeho sčítania ľudu v r. 1900 v 372 domoch v Milówke na rozlohe 2 653 ha žilo 2 678 osôb. Milówka počas celoštátnych všeobecných sčítaní z r. 1921 a 1931 figurovala ako mestečko. V r. 1872 – 1934 Milówka mala mestské výsady. V časoch druhej svetovej vojny Milówku okupovali hitlerovské vojská a pripojili ju k Tretej ríši.

OPLATÍ SA VIDIEŤ

Na Piastowskej ulici sa nachádza dom drevenej architektúry postavený v r. 1739 – Múzeum „Stara Chałupa”, ktorý je zapísaný do registra pamiatok. Dom je vybudovaný z drevených trámov poskladaných vo forme šupín a rybín, má aj kamenný základ. Strecha je pokrytá šindľom, zatiaľ čo okolo pozemku sa tiahne drevené oplotenie.

Židovský cintorín vznikol okolo r. 1891 (najstaršia zachovaná maceva pochádza z r. 1892 a stojí na hrobe Sáry Brechner), zaberá plochu 0,5 ha. Nápisy sú v jazykoch hebrejskom, jidiš, nemeckom a poľskom. Zachovalo sa tu asi sto celých a dvadsať zničených macev.

Na mieste malej kaplnky, ktorú zničil požiar v r. 1947 bol vybudovaný v r. 1965 kostolík zasvätený Neustálej pomoci. Kostolík je typickým príkladom goralského ľudového umenia.

Múzeum Stara Chałupa

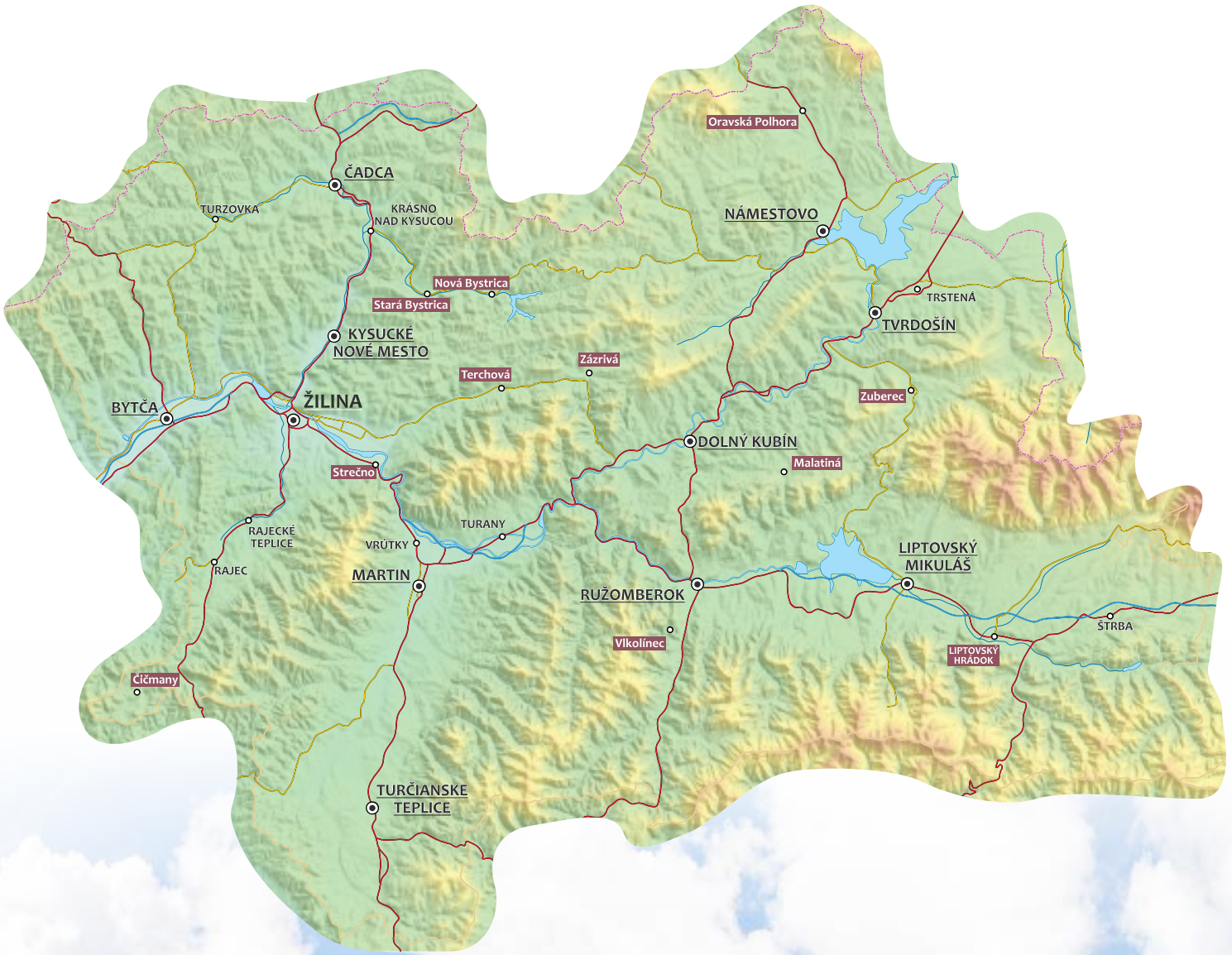

ŽILINSKÝ KRAJ

Veľké Biele pleso

PO TRASE CEZ OBCE

na valašskom práve

DRUH TRASY: autom

DĹŽKA TRASY: asi 220 km

PRIEBEH TRASY:

Čičmany – Nová Bystrica – Terchová – Oravská Polhora – Zuberec

POPIS TRASY:

Navrhovaná trasa vedie cez obce založené na valašskom práve.

Čičmany

Najjužnejšie vysunutá obec okresu Žilina. Prvá zmienka o obci Čičmany pochádza z konca 13. st. V tom čase patrila rodinám Turócziovcov, Rakovských, Jesenskovcov, neskôr Kubínyiovcov a Serényiovcov. Obec bola s najväčšou pravdepodobnosťou založená na valašskom práve, o čom môžu svedčiť pastierske salaše, ľudové kroje a zvyky. Okrem toho v minulosti obyvatelia okrem poľnohospodárstva sa zaoberali aj chovom oviec a výrobou bryndze. Dnes sú Čičmany centrom zimných športov – funguje tu niekoľko lyžiarskych vlekov.

V Čičmanoch sa oplatí zastaviť sa v barokovom kostole Nájdenia sv. Kríža, z konca 18. st. Hlavnou atrakciou obce je jej zástavba; tradične postavené budovy majú jedinečnú, bielu výzdobu. V 70. rokoch sa 136 domov stalo predmetom pamiatkovej ochrany. V obci sídli múzeum, turista môže navštíviť stálu expozíciu, ktorá sa nachádza v Radenovom dome a prezrieť si dom č. 42.

V minulosti bola obec známa výrobou krpcov a miestna výšivka sa vyznačuje technickou dokonalosťou a bohatosťou dekoratívnych motívov a kompozícií. Aj keď sú Čičmany malá obec, obývaná 131 obyvateľmi, tak disponujú ubytovacou a stravovacou základňou.

Stará Bystrica

Obec sa nachádza vo východnej časti okresu Čadca, na hranici Kysuckých Beskýd a Kysuckých vrchov, je jednou z najstarších obcí v regióne. Zdroje naznačujú, že obec bola založená na valašskom práve a prvé písomné záznamy pochádzajú z r. 1590.

Medzi hlavné atrakcie obce patrí orloj, ktorý bol dokončený v r. 2009. Hodiny zakomponovali do drevenej, bohato zdobenej a vyrezávanej fasády budovy, čím sa zároveň stali najväčšou drevenou sochou na Slovensku. Autor, Viliam Loviška, ukázal štylizovanú postavu Sedembolestnej Panny Márie, do ktorej sú zakomponované hodiny.

Navyše tu možno nájsť kostol sv. Michala Archanjela, vysvätený v r. 1892. Vo vnútri sa nachádza takmer 50 podôb anjelov.

Zástavba v obci Čičmany

Nad obcou sa týči 17 m vysoká kamenná rozhľadňa na kopci Bobovec, ktorá sa nachádza asi 1,5 hodiny chôdze od centra obce.

Obec poskytuje aj široké možnosti nadšencom aktívneho odpočinku – prebieha tadiaľ cyklistická magistrála a aj množstvo chodníkov pre peších turistov.

Terchová

Obec založená na valašskom práve v r. 1580, známa svojou súčasnou kultúrnou akciou – Jánošíkove dni. Obec bola sídlom valašských kniežat. Mnohé nepriaznivé okolnosti v dejinách nútili veľkú časť obyvateľstva migrovať, aby našlo lepšie životné podmienky v južných oblastiach Slovenska. Celá dedina je silne spojená s miestnym hrdinom – Jurajom Jánošíkom, ktorý sa narodil práve tu. Jánošíkovi a jeho životu sú venované stále výstavy v múzeu, ktoré boli rozdelené na tematické celky: tradičné bývanie, Jánošík ako miestny hrdina folklóru, tradícií a remesiel. Na mieste, kde sa zbojník narodil, bol otvorený symbolický dom. Obec leží v Národnom parku Malá Fatra, vďaka čomu je ideálnym miestom pre milovníkov prírody, prechádzok a túr.

Oravská Polhora

Pohraničná obec položená na severe Oravy. Prvá zmienka o pôvode obce pochádza z r. 1550 a má podobu mapy, ktorá ukazuje soľné pramene pod Babou horou. Obec bola založená na valašskom práve a patrila Jurajovi Turzovi. Názov Polhora pochádza z toho, že jej kataster siahal do polovice Babej hory – kráľovnej Oravských Beskýd. Hlavným zamestnaním obyvateľov bol kedysi chov zvierat a rezbárstvo.

Obyvateľom Oravskej Polhory sa vďaka polohe obce a temperamentu goralov podarilo zachovať živé, jedinečné, archaické formy hudby, spevu a tanca. Obec je známa svojou kultúrou gájd (tradičný hudobný nástroj), ktorá bola zapísaná do Zoznamu nehmotného dedičstva UNESCO v r. 2015.

Návštevy hodné sú pramene slanej vody, ktoré sa nachádzajú v starodávnej kúpeľnej budove Slaná voda. Ide o vodu s vysokým obsahom jódu, určenú na liečivé kúpele, známu a vyvážanú kedysi do rôznych častí Európy.

Kataster obce patrí do Chránenej krajinnej oblasti Horná Orava, čo svedčí o nespočetných prírodných zaujímavostiach. V tejto oblasti je niekoľko chránených rašelinísk, kde sa vyskytujú vzácne a ohrozené druhy rastlín. Najznámejšie rašeliniská sú: Polhorská Píla, rašelinisko Tisovnica a Slaná voda.

Významnou akciou v obci je festival Gajdovačka, na ktorom sa propaguje gajdošská kultúra, za účasti viac ako 100 účinkujúcich z rôznych kútov sveta. V rámci projektu Trasa valašskej kultúry obec obnovila budovu bývalej colnice a v jedinečnom priestore otvorila pastierske centrum, múzeum a informačné centrum. V objekte sa budú tiež organizovať výstavy, semináre a konferencie venované valašskej kultúre.

Zuberec

Obec sa nachádza na Hornej Orave v okrese Tvrdošín, v bezprostrednom susedstve Západných Tatier. Prvé písomné záznamy o obci pochádzajú z konca 16. st. (rok 1593) a súvisia so založením obce na valašskom práve v dôsledku kolonizačného úsilia rodiny Turzovcov. Zuberec leží priamo pod Roháčmi, ktoré majú vysokohorský charakter a pri ich hrebeňoch prebiehala intenzívna pastierska činnosť. Informácie zo 17. st. naznačujú, že v 18 obciach v okolí Zuberca v r. 1615 bolo na pastve celkovo 7 985 oviec. S cieľom zvýšiť plochu pastvín pastieri vypaľovali borovicové lesy, čím vzniklo niekoľko údolí. Svedčia o tom také názvy ako Spálená či Spálený žľab.

Pri návšteve Zuberca sa oplatí pozrieť si Múzeum oravskej dediny, kde je zhruba 50 budov zoskupených tak, aby ukázali rôznorodosť oravskej architektúry. Nájdeme tu aj drevený gotický kostol sv. Alžbety Uhorskej z 15. st.

Pre aktívnych je vhodný náučný chodník v okolí Roháčskych jazier, kde možno obdivovať jedinečnú faunu a flóru.

Múzeum oravskej dediny

MÚZEÁ, VÝSTAVY, SKANZENY

– valašské dedičstvo

DRUH TRASY: autom

DĹŽKA TRASY: asi 346 km

PRIEBEH TRASY:

Čičmany – Strečno – Terchová – Nová Bystrica – Oravská Polhora – Zuberec – Liptovský Hrádok a okolie – okolie Ružomberka – Turiec

POPIS TRASY:

Navrhovaná trasa vedie cez obce založené na valašskom práve.

Čičmany

Najjužnejšie vysunutá obec okresu Žilina. Prvá zmienka o obci Čičmany pochádza z konca 13. st. V tom čase patrila rodinám Turócziovcov, Rakovských, Jesenskovcov, neskôr Kubínyiovcov a Serényiovcov. Obec bola s najväčšou pravdepodobnosťou založená na valašskom práve, o čom môžu svedčiť pastierske salaše, ľudové kroje a zvyky. Okrem toho v minulosti obyvatelia okrem poľnohospodárstva sa zaoberali aj chovom oviec a výrobou bryndze. Dnes sú Čičmany centrom zimných športov – funguje tu niekoľko lyžiarskych vlekov.

V Čičmanoch sa oplatí zastaviť sa v barokovom kostole Nájdenia sv. Kríža, z konca 18. st. Hlavnou atrakciou obce je jej zástavba; tradične postavené budovy majú jedinečnú, bielu výzdobu. V 70. rokoch sa 136 domov stalo predmetom pamiatkovej ochrany. V obci sídli múzeum, turista môže navštíviť stálu expozíciu, ktorá sa nachádza v Radenovom dome a prezrieť si dom č. 42.

V minulosti bola obec známa výrobou krpcov a miestna výšivka sa vyznačuje technickou dokonalosťou a bohatosťou dekoratívnych motívov a kompozícií. Aj keď sú Čičmany malá obec, obývaná 131 obyvateľmi, tak disponujú ubytovacou a stravovacou základňou.

Strečno

Strečno, obec v okrese Žilina v Žilinskom kraji, ležiace na ľavom brehu rieky Váh, v blízkosti Malej Fatry. Najznámejším objektom v obci je hrad postavený Matúšom Čákom, údajne najbezpečnejšia pevnosť nad riekou Váh. Prvé zmienky o Strečne sa objavujú v literatúre na začiatku 14. st., zatiaľ čo hrad je datovaný do prelomu 13. a 14. st. Koncom 17. st. bol hrad zbúraný, ale podstatnú časť nanovo vybudovali a sprístupnili turistom od apríla do novembra. Na opačnom brehu rieky možno nájsť ruiny tzv. Starého hradu, postaveného v 13. st. Pôvodne strážil rieku Váh pred cudzincami. V r. 2017 ho zapísali ako národnú kultúrnu pamiatku SR.

V obci Strečno sa oplatí navštíviť aj nedávno postavenú rozhľadňu – Špicák, z ktorej môžeme obdivovať pohľady na centrum obce a hrebeň Malej Fatry. K veži sa dá dostať po žlto značenom chodníku, ktorého začiatok sa nachádza v okolí hradu.

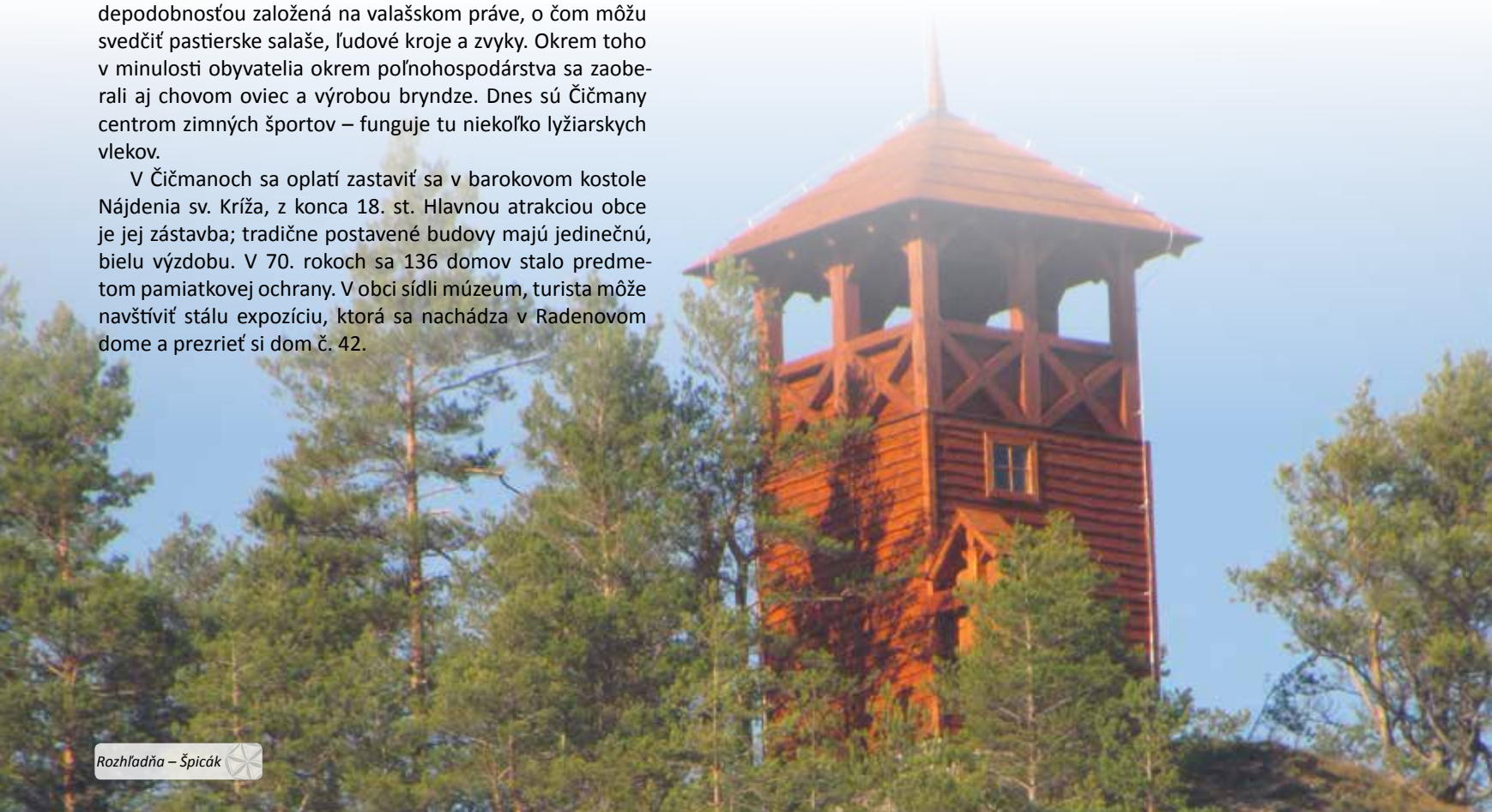

Rozhľadňa – Špicák

Terchová

Obec založená na valašskom práve v r. 1580, známa svojou súčasnou kultúrnou akciou – Jánošíkove dni. Obec bola sídlom valašských kniežat. Mnohé nepriaznivé okolnosti v dejinách nútili veľkú časť obyvateľstva migrovať, aby našlo lepšie životné podmienky v južných oblastiach Slovenska. Celá dedina je silne spojená s miestnym hrdinom – Jurajom Jánošíkom, ktorý sa narodil práve tu. Jánošíkovi a jeho životu sú venované stále výstavy v múzeu, ktoré boli rozdelené na tematické celky: tradičné bývanie, Jánošík ako miestny hrdina folklóru, tradícií a remesiel. Na mieste, kde sa zbojník narodil, bol otvorený symbolický dom. Obec leží v Národnom parku Malá Fatra, vďaka čomu je ideálnym miestom pre milovníkov prírody, prechádzok a túr.

Nová Bystrica

Prvé zmienky o obci sa datujú do r. 1642. Tradične sa miestne obyvateľstvo zaoberalo poľnohospodárstvom, tkáčstvom, ťažbou dreva a spracovaním dreva na pilách. Obec zažila tiež epidémiu cholery. Jednou z dôležitých atrakcií obce je nepochybne Múzeum kysuckej dediny – skanzen Vychylovka. Nájdeme tu aj funkčnú lesnú železničku, ktorá je uznaná za národnú kultúrnu pamiatku. Skanzen je jedným z najväčších na Slovensku a jeho komplex pozostáva z 34 obytných, hospodárskych, technických a sakrálnych budov. Základný kameň skanzenu bol položený v r. 1974. Prioritou vzniknutej inštitúcie bolo zachrániť najhodnotnejšie pamiatky ľudovej architektúry z dedín, kde vznikla vodná nádrž – Riečnica a Harvelka.

Oravská Polhora

Pohraničná obec položená na severe Oravy. Prvá zmienka o pôvode obce pochádza z r. 1550 a má podobu mapy, ktorá ukazuje soľné pramene pod Babou horou. Obec bola založená na valašskom práve a patrila Jurajovi Turzovi. Názov Polhora pochádza z toho, že jej kataster siahal do polovice Babej hory – kráľovnej Oravských Beskýd. Hlavným zamestnaním obyvateľov bol kedysi chov zvierat a rezbárstvo.

Obyvateľom Oravskej Polhory sa vďaka polohe obce a temperamentu goralov podarilo zachovať živé, jedinečné, archaické formy hudby, spevu a tanca. Obec je známa svojou kultúrou gájd (tradičný hudobný nástroj), ktorá bola zapísaná do Zoznamu nehmotného dedičstva UNESCO v r. 2015.

Návštevy hodné sú pramene slanej vody, ktoré sa nachádzajú v starodávnej kúpeľnej budove Slaná voda. Ide o vodu s vysokým obsahom jódu, určenú na liečivé kúpele, známu a vyvážanú kedysi do rôznych častí Európy.

Významnou akciou v obci je festival Gajdovačka, na ktorom sa propaguje gajdošská kultúra, za účasti viac ako 100 účinkujúcich z rôznych kútov sveta.

V rámci projektu Trasa valašskej kultúry obec obnovila budovu bývalej colnice a v jedinečnom priestore otvorila pastierske centrum, múzeum a informačné centrum. V objekte sa budú tiež organizovať výstavy, semináre a konferencie venované valašskej kultúre.

Tiesňavy – hlboký útes v Malej Fatre

Zuberec

Obec sa nachádza na Hornej Orave v okrese Tvrdošín, v bezprostrednom susedstve Západných Tatier. Prvé písomné záznamy o obci pochádzajú z konca 16. st. (rok 1593) a súvisia so založením obce na valašskom práve v dôsledku kolonizačného úsilia rodiny Turzovcov. Zuberec leží priamo pod Roháčmi, ktoré majú vysokohorský charakter a pri ich hrebeňoch prebiehala intenzívna pastierska činnosť. Informácie zo 17. st. naznačujú, že v 18 obciach v okolí Zuberca v r. 1615 bolo na pastve celkovo 7 985 oviec. S cieľom zvýšiť plochu pastvín pastieri vypaľovali borovicové lesy, čím vzniklo niekoľko údolí. Svedčia o tom také názvy ako Spálená či Spálený žľab.

Pri návšteve Zuberca sa oplatí pozrieť si Múzeum oravskej dediny, kde je zhruba 50 budov zoskupených tak, aby ukázali rôznorodosť oravskej architektúry. Nájdeme tu aj drevený gotický kostol sv. Alžbety Uhorskej z 15. st.

Pre aktívnych je vhodný náučný chodník v okolí Roháčskych jazier, kde možno obdivovať jedinečnú faunu a flóru.

Liptovský Hrádok a okolie

Liptovský Hrádok leží na sútoku riek Váh a Belá. Charakter obce sa sformoval okolo 14. st. pod vplyvom baníctva (soli a železa) a lesníctva. V okolí existuje mnoho ďalších obcí, ktoré majú spoločný, valašský rodový pôvod.

V obci sídli Národopisné múzeum Liptova a ovčiarstva, ktoré prezentuje stále expozície, týkajúce sa pastierskej kultúry a tradícií chovu a pasenia oviec. Stále expozície prezentujú pastiersku kultúru nadregionálneho charakteru. Okrem tradičných drevených konštrukcií a náradia na spracovanie mlieka, prezentované sú odevy a odevné doplnky.

Okolie Ružomberka

Jedným zo sídlisk Ružomberka je Biely Potok – je to východiskový bod do Vlkolínca – osady zapísanej do Zoznamu svetového dedičstva UNESCO v r. 1993. V osade dominuje drevená architektúra charakteristická pre horské oblasti, s neporušenými zrubovými domami z trámov, postavenými v lone malebnej krajiny, vytvarovanej úzkymi pásmi polí a pasienkov chránenými od severu masívom Sidorovo. Komplex pamiatok pozostáva zo 73 objektov. Medzi cenné stavby patrí dvojpodlažná zvonica z r. 1770, sýpka z r. 1860 a barokovo-klasicistický kostol zasvätený Nanebovzatiu Panny Márie z r. 1875.

Turiec

V stredoveku bol región Turca jednou z najdôležitejších obchodných ciest v podunajskej oblasti. V dôsledku toho na okolí fungovalo niekoľko opevnených varovní – Sklabiňa, Blatnica, Zniev. V tomto regióne sú prítomné aj stopy nemeckého osídlenia, ktoré sú viditeľné hlavne v okolí obcí – Horná Štubňa, Dolná Štubňa a Turček. V 20. st. bola zaznamenaná intenzívna migrácia ľudí z iných častí Slovenska – Kysúc a Oravy.

Medzi dôležité atrakcie obce patrí Múzeum slovenskej dediny, ktoré je najväčším zariadením tohto druhu na Slovensku. Skanzen ponúka príklady tradičnej ľudovej architektúry a spôsobu života obyvateľov severozápadného Slovenska na prelome 19. a 20. st. Na výstavnej ploche 15,5 ha nájdeme 143 budov – obytných, hospodárskych, technických a sakrálnych. Niektoré z budov sú zariadené a otvorené pre návštevníkov.

Múzeum oravskej dediny

NÁRODNÉ PARKY

a prírodné atrakcie

DRUH TRASY: pre peších

PRIEBEH TRASY:

Chránená krajinná oblasť Kysuce – Chránená krajinná oblasť Strážovské vrchy – Národný park Malá Fatra – Chránená krajinná oblasť Horná Orava – Tatranský národný park – Národný park Nízke Tatry – Národný park Veľká Fatra

POPIS TRASY

Pred návštevou jednotlivých atrakcií stojí za to zoznámiť sa s miestnymi podmienkami pre pešie výlety, pretože slovenské predpisy sa nie vždy zhodujú s poľskými – napr. v Tatranskom národnom parku v jesennej a zimnej sezóne niektoré chodníky sú zatvorené a lezenie na najvyššie vrcholy vyžaduje potvrdenie kvalifikácie alebo najatie akreditovaného sprievodcu. Okrem toho je potrebné mať na pamäti, že náklady na záchranné operácie znášajú turisti, a preto sa odporúča kúpiť si príslušné poistenie, ak idete do vyšších častí hôr.

Chránená krajinná oblasť (CHKO) Kysuce

CHKO Kysuce sa nachádza v severozápadnej časti Slovenska, v blízkosti Národného parku Malá Fatra. Skladá sa z dvoch samostatných častí – západnej javorníckej a východnej beskydskej. Lesy – najmä zmiešané – pokrývajú viac ako polovicu územia. V tejto oblasti sa vyskytuje bohatá sieť prameňov a potokov, v dôsledku čoho existujú tu barinaté lúky a rašeliniská s mnohými druhmi chránených a ohrozených rastlín. Doteraz bol identifikovaný výskyt 205 druhov stavovcov, vrátane vlka, medveďa a rysa. Medzi vtákmi nájdeme kuvika kapcavého a ďatľa trojprstého.

CHKO Strážovské vrchy

CHKO Strážovské vrchy vznikla v r. 1989 s cieľom chrániť a racionálne využívať najviac panenské oblasti Strážovských vrchov. Rozloha územia činí takmer 31 000 ha, z ktorých väčšina je pokrytá lesmi (78 %). Najvyšší vrchol v oblasti je Strážov (1213 m n. m.), ktorý je pokrytý unikátnym javorovo-bukovým lesom. Súľovské a Strážovské vrchy, na rozdiel od väčšiny horských útvarov v centrálnej časti Karpatského oblúka, nemajú stredný hrebeň, rozpínajú sa v rôznych smeroch medzi pozdĺžnym znížením terénu a hlbokými údoliami. Vyskytujú sa tu relatívne veľké prevýšenia, pretože údolia sú v priemere vo výške 315 – 655 m n. m., zatiaľ čo vrcholy 600 – 1213 m n. m. Orientácia horského pásma pohoria severojužným smerom umožňuje, aby sa vyskytovali tu tak teplomilné, ako aj horské druhy rastlín a živočíchov.

Národný park Malá Fatra

Národný park Mala Fatra sa nachádza v severozápadnej časti Západných Karpát. Vyznačuje sa nezvyčajnou rôznorodosťou geologických a klimatických podmienok a krásou krajiny. Nájdeme tu zaujímavé skalné útvary, útesy, rokliny a pukliny. Doteraz bolo identifikovaných viac ako 900 druhov rastlín. Na vápencových a dolomitových formách sa vyskytujú chránené druhy rastlín, ako je astra alpínska či horec. Lesy predstavujú 70 % plochy a najrozšírenejšie druhy sú buk, smrek, jedľa a javor horský. Územie vytvára vhodné podmienky pre medveďa, rysa, vydru, orla a iné živočíchy.

CHKO Horná Orava

Najviac vysunutá na sever CHKO Slovenska – Horná Orava bola právoplatne vyhlásená v r. 1979, pričom rezervácia Babia hora patrila pod ochranu už od r. 1926, čím predstavuje najstaršiu rezerváciu na Slovensku. Takmer polovicu rozlohy územia tvoria lesy – najmä bukové, jedľové a monokultúrne smrekové. Výnimkou sú Babia hora (prezývaná tiež Diablak), Pilsko a Paráča, kde môžeme nájsť smrekové lesy s prídavkom jarabiny. V súvislosti s výskytom početných rašelinísk existujú tu biotopy plazov a obojživelníkov vrátane salamandry.

Ovce na Ploskej

Tatranský národný park – Slovensko

Tatranský národný park Slovenska je najstaršou chránenou oblasťou. V Tatrách môžeme rozlišovať tri základné pásma – Západné Tatry, Vysoké Tatry a Belianske Tatry. Hranice Tatranského národného parku sa rozprestierajú pozdĺž slovensko-poľskej hranice. Karpatský oblúk prechádza na území parku cez Gerlachovský štít (2655 m n. m.) a 16 ďalších vrcholov, ktoré presahujú nadmorskú výšku 2500 m. Aj keď hrebeň Vysokých Tatier v Tatranskom národnom parku činí len 26 km, je to súčasne najchladnejšia a najvyššie položená oblasť Slovenska. Vysoké Tatry sú horské pásmo s dokonale rozvinutými ľadovcovými formami (jamy, morény). Medzi najznámejšie ľadovcové doliny vo Vysokých Tatrách patria Kôprová, Tichá, Mengusovská, Veľká a Malá Studená dolina, Javorová, Bielovodská a dolina Zeleného plesa. V parku je asi 100 jazier, z ktorých najväčšie je Veľké Hincovo pleso.

Národný park Nízke Tatry

Masív Nízkych Tatier je hneď po Vysokých Tatrách najvýznamnejšou chránenou oblasťou Slovenska. Stredná časť pohoria bola vytvorená z kryštalických hornín – žuly, granodioritu, ruly a bridlice, pod vplyvom pôsobenia ľadovca.

Rozmanitá geologická štruktúra Nízkych Tatier zahŕňa aj veľké krasové oblasti – Demänovský jaskynný systém (národná prírodná pamiatka) sa rozprestiera na deviatich úrovniach na dĺžke 24 km. Oblasť Nízkych Tatier z 90 % pokrývajú lesy, vrátane dubovo-bukových. Medzi chránenými druhmi stojí za zmienku plesnivec alpínsky, niekoľko druhov skalničiek, saxofágov, slovenská sasanka. Nízke Tatry sú jediné miesto na Slovensku, kde môžeme stretnúť lomikameň pozmenený a papraď horskú.

Národný park Veľká Fatra

Národný park Veľká Fatra sa nachádza v severozápadnej časti stredného Slovenska. Rozprestiera sa medzi obcami Turca, Liptova a Banskou Bystricou. Najvyšším vrcholom parku je Ostredok, 1596 m n. m. Ide o jedno z najrozsiahlejších chránených území, kde sa zachovala rôznorodosť prírody. V parku bolo identifikovaných asi 1 000 druhov rastlín a 3 000 druhov bezstavovcov. Asi 85 % rozlohy oblasti pokrývajú lesy, vrátane dubovo-bukových. V parku sa vyskytujú chránené biotopy tisu obyčajného, čo je v Európe pomerne zriedkavé. Z vyskytujúcich sa stavovcov patrí sa spomenúť vlka, medveďa a rysa, ako aj orla skalného.

Panoráma Nízkych Tatier z Ďumbiera

STARÁ BYSTRICA

Obec sa nachádza vo východnej časti okresu Čadca, na rozhraní Kysuckých Beskýd a Kysuckej vrchoviny. Je jednou z najstarších hornokysuckých obcí. Prvá písomná zmienka o obci pochádza z r. 1590. Založená bola na valašskom práve a neskôr bola sídlom valašských vojvodov. Pôvodne jej územie spadalo pod Tižinské vojvodstvo, avšak zrejme už na prelome 16. a 17. st. sa stala centrálnou obcou tzv. Bystrického vojvodstva. Je a vždy bola strediskovou obcou Bystrickej doliny. V časoch feudalizmu tam sídlila aj časť úradníctva Tepličianskeho panstva. Stará Bystrica je pokračovateľkou pôvodnej obce Bystrica, ktorá zaberala celé územie dnešnej Bystrickej doliny.

OPLATÍ SA VIDIEŤ

V súčasnosti obec púta návštevníkov hlavne architektonicky unikátnym Slovenským orlojom na rínku sv. Michala. Ide o jeden z najmladších a najpresnejších orlojov na svete, dokončený v r. 2009. Je tiež považovaný za najväčšiu drevenú sochu na Slovensku. Jeho autorom je sochár Viliam Loviška. Celé dielo má tvar štylizovanej podoby Panny Márie Sedembolestnej, patrónky Slovenska. Srdcom orloja je tzv. astroláb, teda ciferník ukazujúci znamenia zverokruhu, polohu Slnka a Mesiaca a mesačné fázy. Vo vežičke orloja sú umiestnené dva zvony. Jeden zvon odbíja čas, druhý zvon vytvára zvukovú kulisu počas promenády apoštolov.

Medzi najvýznamnejšie dominanty obce patrí aj neogotický kostol sv. Michala Archanjela, ktorý bol vysvätený v r. 1892. Počas svojej existencie bol viackrát rekonštruovaný. Najväčšie rekonštrukcie sa uskutočnili po druhej svetovej vojne, keď bol na viacerých miestach zasiahnutý delostreleckou paľbou. Stará Bystrica je typická silnou úctou k anjelom. V kostole možno nájsť takmer 50 vyobrazení anjelov.

Milovníci aktívneho oddychu ocenia výstavbu Bystrickej cyklomagistrály, ktorá je situovaná v dĺžke vyše 20 km po telese bývalej lesnej úvraťovej železničky, ktorá premávala od prvej polovice minulého storočia z Novej Bystrice až po Oščadnicu. Z väčšej časti je vedená mimo štátnych ciest, využívajúc málo frekventované miestne komunikácie a návštevníkom ponúka celoročné využitie formou bicyklovania, korčuľovania, behania alebo prechádzky.

Nad obcou sa nachádza 17 m vysoká, kamenná rozhľadňa na kopci Bobovec. Možno sa k nej dostať za 1,5 hodiny priamo z Rínku od Slovenského orloja po značenej žltej turistickej trase. Výhľady zo samotného vrcholu siahajú až do Malej Fatry, na Martinské hole, Veľkú Raču či Lysú Horu v ČR.

Kostol sv. Michala Archanjela

NOVÁ BYSTRICA

Rozlohou najväčšia kysucká obec začala svoje dejiny podľa prvej písomnej zmienky písať v r. 1642. Vznikla vyčlenením sa z pôvodného chotára obce Bystrica v priebehu prvej polovice 17. st. Jej zvyšné časti boli v tomto období dosídľované kopaničiarskym spôsobom. Patrila medzi ne i časť Vychylovka, ktorá sa nikdy nestala samostatnou obcou. Po rozdelení panstva Strečno sa obec stala súčasťou panstva so sídlom v Tepličke. Obyvateľstvo sa odpradávna zamestnávalo poľnohospodárstvom, pltníctvom, tkáčstvom, výrobou dreveného riadu, prácou na pílach, drotárstvom a podomovým obchodníctvom. Ťažké obdobie obec zažila počas cholerovej epidémie a následnom masovom odchode obyvateľov do Banátu a Slavónie. V období 80. rokov bolo na území pôvodných obcí Riečnica a Harvelka vybudované vodné dielo, takže sa toto územie stalo katastrálnou súčasťou Novej Bystrice, pôvodní obyvatelia boli vysídlení a presťahovaní do rôznych kútov Slovenska.

OPLATÍ SA VIDIEŤ

Súčasťou obce je Múzeum kysuckej dediny Skanzen Vychylovka, v ktorom sa nachádza zachovalá historická lesná úvraťová železnica vyhlásená za národnú kultúrnu pamiatku, chránený prírodný výtvor Vychylovské prahy a Vychylovské skálie. Múzeum je stálou expozíciou v prírode a patrí medzi najrozsiahlejšie na Slovensku. Celý komplex obsahuje 34 obytných, hospodárskych, spoločenských, technických a sakrálnych stavieb. Základný kameň bol položený 11. októbra 1974. Prioritným cieľom bola záchrana najcennejších pamiatok ľudovej architektúry zo zátopových obcí Riečnica a Harvelka, v ktorých sa natáčalo niekoľko známych slovenských filmov, napríklad Pole neorané či Sedím na konári a je mi dobre.

Jediným pamätníkom zaniknutej obce Riečnica je kostol zo začiatku 20. st. ku ktorému sa dá dostať po účelovej ceste vedúcej popri vodnej nádrži. Obe obce sa stali súčasťou Vodného diela Nová Bystrica, ktoré slúži ako zásobáreň pitnej vody pre okresy Čadca a Žilina. V najhlbšom mieste je nádrž hlboká 52 m, zatopená plocha je približne 181,4 ha a obsahuje okolo 34 miliónov m^3 vody.

Pamiatková lesná úzkokoľajka

Múzeum kysuckej dediny Skanzen Vychylovka

ČIČMANY

Najjužnejšia a zároveň najvyššie položená obec okresu Žilina leží v Strážovských vrchoch v pramennej oblasti Rajčianky. Prvá písomná zmienka pochádza z r. 1272, obec patrila zemianskym rodinám Turócziovcov, Rakovskovcov, Jesenskovcov, neskôr Kubínyiovcom a Serényiovcom. V neskoršom období boli Čičmany pravdepodobne dosídlené na valašskom práve, čomu nasvedčujú v minulosti rozvinuté salašníctvo, ľudový odev a zvyky. V minulosti sa obyvatelia okrem poľnohospodárstva zaoberali aj chovom oviec a výrobou bryndze. Obec má jedinečnú architektúru a výrazne zdobené kroje, ktoré zaujali aj prvého slovenského architekta Dušana Jurkoviča, ktorý vypracoval projekt čičmianskeho gazdovstva pre národopisnú výstavu v Prahe v r. 1895. Jurkovič vypracoval aj projekty zrubových domov, ktoré postavili po veľkom požiari v r. 1921, keď vyhorel celý dolný koniec obce. V minulosti bola obec známa aj výrobou krpcov. Miestna výšivka, ktorá vyniká svojou technickou dokonalosťou, bohatosťou motívov a ornamentálnou a farebnou kompozíciou má veľmi archaický ráz, ktorý sa zachoval aj pri krojoch okolitých dedín Zliechov, Čavoj, Valaská Belá. Čičmany sú v súčasnosti obcou s malým počtom obyvateľov, avšak vďaka svojim atrakciám a službám (ubytovanie, stravovanie, lyžiarske stredisko) celoročne vyhľadávanou turistickou lokalitou.

OPLATÍ SA VIDIEŤ

V obci sa nachádza barokový kostol Nájdenia sv. Kríža z konca 18. st. barokovo-klasicistický kaštieľ z konca 18. st. a zachovaná potočná radová zástavba so zachovanými zrubovými prízemnými dvojpodlažnými domami so sedlovou šindľovou strechou, ktoré obývali tzv. veľkorodiny a v širokom okolí nemajú obdobu. V jednotlivých domoch, gazdovstvách, bývali pod jednou strechou a spoločne gazdovali gazda s gazdinou, ich ženatí synovia a nevesty s deťmi. Majetok rodiny bol spoločný. Komplex ľudovej architektúry v Čičmanoch bol v r. 1977 vyhlásený za pamiatkovú rezerváciu. Považské múzeum v Žiline v dvoch objektoch spravuje expozície o živote v minulosti. Turista môže navštíviť expozíciu v Radenovom dome a dom č. 42. V obci sa nachádza viacero penziónov a reštauračných zariadení, v zimnej turistickej sezóne je v prevádzke aj lyžiarske stredisko. Zaujímavosťou je aj dnes už zaniknutá osada Malé Čičmany za kopcom Javorinka, kde sa nachádzajú už len zvyšky starých domov.

Pohľad na Čičmany

TERCHOVÁ

Obec sa nachádza v Žilinskom kraji, v prekrásnom prostredí medzi Kriváskou Malou Fatrou a Kysuckou vrchovinou, na severe Žilinskej kotliny. História Terchovej sa začala písať pred viac ako 400 rokmi. Prvá písomná zmienka pochádza z r. 1580, pričom pôvodný názov Kralowa je prvýkrát doložený z r. 1598. Jej vznik súvisí s kolonizáciou na valašskom práve. O prvom valašskom osídlení v širšom regióne sa dozvedáme z listiny Vladislava II. z r. 1496, ktorý potvrdil Matejovu listinu a slobody udelené „Volachis“ v Belej a na iných miestach a v lesoch patriacich k hradu Strečno. Obec bola sídlom valašských vojvodov. Počas histórie nepriaznivé okolnosti prinútili viackrát veľkú časť obyvateľstva odsťahovať sa a hľadať prijateľnejšie životné podmienky v južnejších oblastiach Slovenska. Ďalšou ranou bolo vypálenie polovice drevenej časti dediny v centre na sklonku druhej svetovej vojny, znovu ju vybudovali v r. 1945-1947. Obec je známa jedinečnou slákovou muzikou. Terchovská muzika bola do Zoznamu nehmotného kultúrneho dedičstva ľudstva UNESCO zapísaná v r. 2013.

OPLATÍ SA VIDIEŤ

V centre Terchovej stojí kostol sv. Cyrila a Metoda so svojím unikátnym dreveným betlehemom, ktorý je v poradí druhý najväčší svojho druhu na Slovensku. Je naozaj mimoriadne vzácny svojím spracovaním miestnymi ľudovými majstrami.

Celá obec je úzko spätá so zbojníckym hrdinom Jurajom Jánošíkom, ktorý sa narodil v jednej z terchovských osád, hrdinom mnohých ľudových povestí a piesní, výtvarných diel, či slávností. Jeho podoba je zvečnená do monumentálnej, 7,5 metra vysokej, sochy, ktorá sa nachádza pri vstupe do Vrátnej doliny. V obci sa každoročne organizuje medzinárodný folklórny festival Jánošíkove dni s bohatou účasťou návštevníkov a vystupujúcich z viacerých krajín sveta.

Jánošíkovi a dávnemu životu v obci Terchová sa venuje stála expozícia Múzea J. Jánošíka, ktorá je rozdelená do tematických celkov: tradičné terchovské obydlie, história obce, Jánošík ako ľudový hrdina, folklór a zvyky v Terchovej, remeselná výroba, chovateľstvo. V rodnej osade u Jánošov neďaleko miesta, kde stál rodný dom zbojníka, otvorili symbolický dom Jánošíka.

Tradičná architektúra

K známym miestam sa zaradila aj najnovšia zaujímavosť Terchovej – rozhľadňa Terchovské srdce, ktorá sa týči na vrchu Oblaz do výšky 30 m. Na samotnej vyhliadkovej veži sa nachádzajú tri poschodia, z ktorých je pôsobivý výhľad na okolitú krajinu, najmä na historické krajinné štruktúry, tzv. terasovité svahy.

Obec leží v Národnom parku Malá Fatra atraktívnom pre všetkých, ktorí milujú prírodu, prechádzky či túry. Tie najkrajšie vedú cez Jánošíkové diery, Vrátnu dolinu, okolo Malého a Veľkého Rozsutca.

Z turistami nabitých lokalít sa dá dostať na miesta, kde ide čas pomalšie, kde na každom kúsku možno cítiť „ducha miesta" – genius loci. Nenápadné cestičky, lúky a polia vedú až k častokrát skrytým terchovským osadám, ktorých je v okolí vyše 65. Sú ako roztratené ovce jedného stáda, podobné si navzájom svojím vzhľadom. Pripomínajú ťažký život pôvodných obyvateľov, ktorí sa živili roľníctvom a pastierstvom. Zhluky drevených domov obkolesených hospodárskymi budovami, lúkami, poliami a horskými hrebeňmi Malej Fatry tu strážia mohutné lipy. Cez osady sprevádza turistov náučný chodník Jánošíkovým chotárom. Počas túry po hrebeni Malej Fatry (dostupný aj kabínkovou lanovkou) je možné prechádzať niekdajšími pastvinami a miestami pôvodných salašov, kde sa v súčasnosti z hľadiska ochrany prírody a iných dôvodov už nepasie alebo sa pasie len v minimálnej miere. Obec je pre svoje atraktivity a služby (ubytovanie, stravovanie, lyžiarske stredisko) vyhľadávaným turistickým centrom regiónu.

Terchovská muzika zapísaná do Svetového zoznamu UNESCO

Tiesňavy – hlboký útes v Malej Fatre

ZÁZRIVÁ

Obec Zázrivá sa nachádza v západnej časti Oravy, severozápadne od mesta Dolný Kubín. Jej územie zasahuje do troch horských celkov – Kysuckej vrchoviny, Oravskej Magury a Malej Fatry. Prvá písomná zmienka o obci pochádza z r. 1556, bola založená na valašskom práve. Patrila medzi obce, kde údajne sídlil valašský vojvoda. V minulosti bola Zázrivá silnou ovčiarskou dedinou, v ktorej sa zachoval archaický spôsob salašníctva. Bačovia a valasi odchádzali z obce na salaše na Oravu, Liptov a neraz aj ďalej. Dodnes tu pretrváva domáce hospodárenie a gazdovanie a veľmi silno zastúpená je výroba syra a syrových výrobkov. Zo Zázrivej pochádzajú aj známe syrové nite nazývané „vojky“ alebo korbáčiky, ktoré sa vyrábajú z kysnutého pareného syra a sú dnes veľmi rozšírenou a obľúbenou pochúťkou na celom území Slovenska, ale aj za jeho hranicami. Zázrivá má 11 dolín, v ktorých sa nachádzajú roztrúsené osady s nezameniteľnou sídelnou štruktúrou. V obci pôsobil ako lekár aj známy slovenský spisovateľ Ladislav Nádaši Jégé. Okolie Zázrivej bolo obľúbenou inšpiráciou pre rôznych umelcov, akými boli Martin Benka, Ernest Zmeták, Mária Medvecká a ďalší. V obci sa každoročne organizujú Zázrivské dni, súťaž vo varení bryndzových halušiek, jesenné a jarné ovčiarske obyčaje redik a rôsadz spojené s kultúrnym programom. Obec je vďaka svojej polohe,atraktívnemu prírodnému prostrediu a službám (ubytovacie, stravovacie, lyžiarske stredisko) vyhľadávaná turistami.

OPLATÍ SA VIDIEŤ

Barokový kostol Všetkých svätých – starý kostolík stavali v r. 1791-1796. Pozostával z lode, sakristie a malej predsiene, ktorá zároveň tvorila hlavný vchod. Cezeň sa vchádzalo práve do sakristie. Celkovo mal kostol tri vchody, hlavný oltár dopĺňali dva bočné oltáre, pravý bol zasvätený Panne Márii a ľavý Michalovi Archanjelovi. Na hlavnom oltári v životnej veľkosti vynikala socha Božského Srdca Ježišovho. V r. 1934 ho zničil požiar, v súčasnosti jeho zrekonštruovaná ruina slúži na príležitostné bohoslužby. Novší kostol Nanebovzatia Panny Márie tvorí súčasnú dominantu obce.

Roztratené vidiecke osídlenie a vzdialenosť jednotlivých osád od stredu obce (5 až 10 km) malo v Zázrivej za následok početnú výstavbu zvoníc. Deväť z nich sa zachovalo dodnes. Zvuky ich zvonov sprevádzajú každodenný život obyvateľov ešte aj v dnešných časoch. Takmer všetky zvonice okrem Bielej a súkromnej zvonice v Ráztokách zvonia každý deň.

Pastierske centrum v Zázrivej prezentuje tradičné ovčiarstvo a salašníctvo v obci a okolí, zvyky spojené so salašníctvom a potrebu zachovávania tradícií, krajinotvorby a tradičného obhospodarovania krajiny. V obci sa zachovala aj tradičná výroba plechových zvoncov, ktorá je dnes na Slovensku ojedinelá.

Zázrivské lazy sú lokalitou patriacou do sústavy chránených území Natura 2000, ktorú tvorí jedinečná vidiecka poľnohospodárska krajina s roztrúsenými obydliami. Patria sem rezervácie Bôrická mláka a Dubovské lúky, na ktorých

Pastierske centrum v Zázrivej

sa v minulosti pásli ovce. Medzi druhy európskeho významu nachádzajúce sa na Zázrivských lazoch patrí: zvonček hrubokoreňový, črievičník papučkový, fuzáč alpský, kunka žltobruchá, mlok hrebenatý, mlok karpatský, netopier obyčajný, vlk dravý, rys ostrovid a vydra riečna.

Kostol Všetkých Svätých

Národný park Malá Fatra

Národný park Malá Fatra sa nachádza v severozápadnej časti Západných Karpát. Vyznačuje sa mimoriadnou pestrosťou reliéfu, geologických a klimatických pomerov a krásou krajiny. Zachovali sa tu pomerne málo poškodené prirodzené ekosystémy. Pestré geologické podložie vplyvom rôznej odolnosti voči zvetrávaniu podnietilo vznik členitého reliéfu s charakteristickými bralami, tiesňavami, skalnými útvarmi a puklinami. V území bolo doteraz zistených viac ako 900 druhov vyšších rastlín. Z toho je 22 druhov západokarpatských endemitov, 14 karpatských endemitov, 15 karpatských subendemitov a 1 vlastný endemit Malej Fatry, jarabina Margittaiho (Sorbus margittaiana). Na vápencoch a dolomitoch sa vyskytujú chránené druhy ako je astra alpínska (Aster alpinus), horec Clusiov (Gentiana clusii), dryádka osemlupienková (Dryas octopetala), stračia nôžka (Delphinium elatum) a ďalšie. Lesy zaberajú 70% celkovej rozlohy. Najrozšírenejšou drevinou je buk, smrek, jedľa, kosodrevina a javor horský. V členitom teréne na skalných terasách sa nachádzajú spoločenstvá borovice lesnej. Zo živočíchov sa tu vyskytuje 3 000 druhov bezstavovcov, z toho dva kriticky ohrozené, 12 ohrozených, 28 vzácnych druhov, 210 druhov stavovcov, z toho 15 kriticky ohrozených, 56 ohrozených, 15 vzácnych druhov. Územie poskytuje priaznivé podmienky pre medveďa, rysa, vydru, orla skalného, výra skalného, tetrova hlucháňa, murárika červenokrídleho a ďalšie živočíchy. Pre stredoeurópsku a západoeurópsku industrializovanú krajinu má význam ako ekostabilizačný prvok nadnárodného významu, pretože umožňuje prenikanie západokarpatských druhov do susedných území, kde tieto druhy v dôsledku intenzívnej ľudskej činnosti ustúpili, alebo boli vyhubené.

Zázrivské lazy

ORAVSKÁ POLHORA

Katastrálne územie najsevernejšej obce Slovenska – Oravskej Polhory sa rozprestiera na severnom okraji Oravy, na hraniciach s Poľskom. Prvú písomnú zmienku o obci tvorí mapa z prieskumu soľných prameňov pod Babou horou datovaná r. 1550. Novšie výskumy ukazujú, že mapa je takmer o 100 rokov mladšia, najstarším písomným prameňom o obci pravdepodobne bude portálny súpis Oravskej stolice z r. 1588. Už toto historické mapovanie poukazuje na bohatstvo minerálnych prameňov v jej katastri. Obec vznikla na valašskom práve a patrila k panstvu Juraja Turzu. Názov Polhora dostala od toho, že jej chotár siahal do polovice Babej hory, kráľovnej Oravských Beskýd. Obyvatelia obce sa živili chovom dobytka a drevorubačstvom.

Vďaka svojej polohe, historickému vývoju a temperamentu goralského obyvateľstva sa podarilo do dnešných dní zachovať unikátne, archaické podoby hudby, spevu a tanca. Obec je veľmi známa gajdošskou kultúrou, ktorá bola v r. 2015 zapísaná do Zoznamu nehmotného kultúrneho dedičstva ľudstva UNESCO.

OPLATÍ SA VIDIEŤ

Slaná voda je názov unikátneho alkalického jódobrómového minerálneho prameňa, z ktorého vyviera voda s obsahom soli do 50 g/1 kg vody. Táto soľanka patrí k najhodnotnejším jódovým liečivým vodám známym na území Slovenska aj Európy. Turistom aj obyvateľom obce je voľne prístupná v altánku na mieste bývalých kúpeľov Slaná Voda. Liečivá voda kúpeľov bola známa a v rôznych podobách vyvážaná do celej Európy. Možno ju využívať na liečenie kožných chorôb, chorôb dýchacích ciest, formou inhalácie kloktania, obkladov a ako prísadu do kúpeľa. Bývalé kúpele Slaná voda navštevoval aj významný slovenský spisovateľ Pavol Orzságh Hviezdoslav, tunajšie prostredie ho inšpirovalo k napísaniu známeho epického diela Hájnikova žena. Múzeum s názvom Hviezdoslavova hájovňa môžete navštíviť trasou zo Slanej vody, cez Hviezdoslavovu alej, smerom k vrcholu Babej hory.

Celý kataster obce patrí do CHKO Horná Orava, čoho dôkazom sú nespočetné prírodné zaujímavosti. V oblasti sa nachádzajú viaceré chránené rašeliniská s výskytom charakteristických vzácnych a ohrozených druhov rastlín. V samotnom katastri môžete navštíviť tri najznámejšie z nich, s najprísnejším piatym stupňom ochrany. Rašelinisko Polhorská Píla vo výške 708 m n. m., Rašelinisko Tisovnica 745 m n. m. a vďaka náučnému chodníku najprístupnejšie rašelinisko Slaná Voda vo výške 751 – 765 m n. m.

Pohľad na Babiu Góru

V hlbokých lesoch Oravskej Polhory boli na sťahovanie dreva spod Babej hory vybudované dva tajchy – vyšný a nižný. Ide o sypané hrádze na zachytávanie a hromadenie vody, pretože drevo sa na pílu dopravovalo vodnou cestou. Vyšný tajch bol počas náhlej búrky pretrhnutý a zničený. Ako technická pamiatka ostali zachované niektoré časti nižného tajchu, ktorý bol v r. 2010 zrekonštruovaný na protipožiarnu vodnú nádrž.

Gajdošská kultúra je turistom sprístupnená návštevou Gajdošskej izby, kde sa môžu oboznámiť s časťami gájd a viacerými slovenskými typmi gájd. V mesiaci september možno túto unikátnu kultúru obdivovať na medzinárodnom gajdošskom festivale Gajdovačka, na ktorom sa zúčastňuje viac ako 100 vystupujúcich z rôznych kútov sveta. Zaujímavosťou je gajdošský turistický chodník, ktorý turistov a návštevníkov zavedie na najsevernejší bod Slovenska, tiež nazývaný Slovenský severný pól, vrchol Modralová (1168 m n. m.).

Karpatské centrum valašskej kultúry sa nachádza na hraničnom priechode s Poľskou republikou Oravská Polhora – Korbielów. Vďaka projektu Trasa valašskej kultúry obec Oravská Polhora zrekonštruovala budovu bývalej colnice a otvorila tak unikátny priestor, ktorý dnes slúži ako múzeum pastierskych zvykov a tradícií pod Babou horou i ako informačné centrum, ktoré poskytuje informácie o celej trase pastierskej kultúry na slovenskej a poľskej strane. V budove sa taktiež organizujú rôzne výstavy, tvorivé dielne, semináre a konferencie pre záujemcov zo Slovenska aj Poľskej republiky, a to hlavne v oblasti pastierstva a valašskej kultúry.

Gajdošská kapela

Múzeum Hviezdoslavova hájovňa

MALATINÁ

Obec Malatiná sa nachádza na severnom svahu Chočských vrchov na pomedzí Oravy a Liptova. Prvé písomné zmienky o obci siahajú do 14. st., keď jej územím viedla kráľovská tranzitná cesta spájajúca Dolnú Oravu s Liptovom. Pôvodne bola poddanskou obcou liptovského Starého hradu, potom časť patrila Kubínyiovcom, Szentannayovcom, Bobrovníckovcom a Dobákovcom, druhá časť Oravskému panstvu. Podľa historickej tradície župan Mikuláš Kostka priviedol do obce Valachov, prvá písomná zmienka o Valachoch v obci je známa z r. 1574. V minulosti tu bolo silne rozvinuté ovčiarstvo a salašníctvo, ovce sa pásli v chotári obce, ale aj na holiach Západných Tatier.

Bačovská koliba

OPLATÍ SA VIDIEŤ

V obci sa nachádza rímskokatolícky klasicistický kostol Všetkých svätých z r. 1804, neďaleko obce sa nachádza unikátna stavba Pajta na Grúni, ktorú postavili malatinskí gazdovia. Primárne slúžila na ustajnenie stád oviec v časoch nepriaznivého počasia, ktoré boli na salaši na Grúni či Mylnovej. Občas aj v júni alebo v októbri napadol sneh a stádo oviec sa muselo na čas uchýliť pred zimou a snehom. Gazdovia vtedy museli na saniach – vlačuhách doviezť seno z obce až na grúň. V pôvodnej stavbe a jej okolí sa točilo viacero slovenských filmov ako boli napr. Perinbaba (r. 1986), či Sokoliar Tomáš (r. 2000). V r. 2018 bola Pajta v rámci programu cezhraničnej spolupráce zrekonštruovaná do súčasnej podoby a slúži tak turistom a návštevníkom regiónu a zároveň je výrazným krajinným prvkom.

V obci je v areáli amfiteátra postavená bačovská koliba, každoročne sa tu konajú známe Bačovské dni v Malatinej, v rámci ktorých môžu návštevníci vidieť rôzne súťaže či kultúrny program.

Unikátna budova Pajta na Grúni

ZUBEREC

Obec sa nachádza na Hornej Orave v okrese Tvrdošín vo výške 734 – 2178 m n. m. na styku Západných Tatier, Skorušiny a Podtatranskej brázdy. Prvá písomná zmienka pochádza z r. 1593. Obec bola založená na valašskom práve ako výsledok kolonizačného úsilia Turzovcov. Zuberec leží priamo pod Roháčmi, ktoré majú alpínsky ráz a v minulosti na ich hrebeňoch prebiehali intenzívne pastierske aktivity. V r. 1615 vlastník Oravského panstva Juraj Turzo vydal listinu, ktorou direktívne vymedzil príslušné hole v panských lesoch a dal ich na dlhé roky do užívania valašským obciam. Podľa nej v Roháčoch 18 oravských obcí páslo spolu najmenej 7 985 oviec a ešte dve poľské obce z Podhalia neznámy počet oviec. V Roháčoch a Oraviciach hole oddávna tvorili prirodzené pasienky ležiace nad pásmom lesov a kosodreviny v Látanej doline, Prednom Zelenom, Salatíne, Bobrovci, Lúčnej, Suchej Doline, Bielej skale, Osobitej, Javorine, Čaplovke, Tichej doline, Magurke, Črchli, Poľane Zuberci, Lysci, Šindľovci. Po prvej svetovej vojne boli hole aj na svahoch Zábratu, Rákoňa, Dlhého úplazu, Záprašivého a pod Bielou Skalou. Striedavo sa na nich pásli ovce i dobytok. V Osobitej na sedliacko-dubovskom, malatinskom a nižnianskom salaši sa pôvodne páslo 1 920 oviec, no tesne pred zákazom salašníctva v TANAP-e sa tam páslo už len okolo 300 oviec. Salaš mali „na Kasňach“ a vypásali celý hrebeň od Končitej po Okolík na druhej strane vrchu. V Roháčoch sa pásli ovce a dobytok nielen z blízkeho okolia, ale aj z dolnooravskej obce Malatiná a zo všetkých dedín od Dolnej Lehoty smerom po Suchú Horu. Pastieri, v snahe rozšíriť pasienky, často vypaľovali kosodrevinu. Takto boli vypálené v Roháčoch viaceré doliny, čomu nasvedčujú názvy ako Spálená a Spálený žľab.

OPLATÍ SA VIDIEŤ

V obci je možné navštíviť Múzeum oravskej dediny, Zuberec – Brestová. Viac ako 50 stavieb ľudovej architektúry je tu rozostavených v niekoľkých celkoch, ktoré pripomínajú jednotlivé časti Oravy – Dolnooravský rínok, Hornooravská ulica, Goralské lazy. Nad „dedinkou“ sa týči drevený gotický Kostol sv. Alžbety Uhorskej zo začiatku 15. st. Kostol s neskorogotickým maľovaným stropom a s funkčným prenosným barokovým organom je ozajstným klenotom múzea. Nechýbajú tu ani technické stavby ako mlyn na vodný pohon, plátennícky mangeľ na hladenie modrotlače, olejáreň, hrnčiarska pec a iné.

Na Náučnom chodníku cez Roháčské Plesá je možné obdivovať divokú prírodu, ale aj niekdajšie tatranské pasienky s jedinečnou kvetenou. Celodenná trasa, ktorú s obľubou navštevujú rodiny s deťmi alebo i aktívni ľudia vo veku nad 60 rokov, prostredníctvom fotografií a textových informácií zdôrazňuje vzácnosti Roháčov, ich kvetenu a živočíšstvo.

Kamzík vrchovský tatranský

Pohľad na hlavný hrebeň Západných Tatier

LIPTOVSKÝ HRÁDOK A OKOLIE

Hornoliptovské mestečko Liptovský Hrádok vyrástlo vo výške 637 m n. m. na sútoku Belej a Váhu, pod výbežkami Nízkych Tatier. Bolo pomenované podľa jedného z troch hradov nachádzajúcich sa na území dnešného Liptova – Hrádku. Vzniklo začiatkom 13. st. ako osada Belsko. Jeho charakter určovalo baníctvo a lesníctvo už od 14. st. O dve storočia neskôr vznikli vodné píly, úpust so skladmi dreva, neskôr aj soli a železa. Bohaté lesy podnietili drevársku históriu mesta. Na tradície ťažby a spracovania dreva nadviazal aj dnešný lesokombinát a stredná lesnícka škola, pri ktorej sa nachádza chránená študijná plocha aklimatizovaných cudzokrajných drevín – arborétum. V okolí Liptovského Hrádku sa nachádza viacero miest a obcí, ktoré majú spätosť a súvislosť s valašskou kolonizáciou a neskôr tradičným salašníctvom.

OPLATÍ SA VIDIEŤ

Priamo v meste sídli expozícia Národopisného múzea Liptova a Ovčiarskeho múzea v Liptovskom Hrádku, ktorá približuje pastiersku kultúru a kultúrne tradície spojené s ovčiarstvom a pastierstvom v mnohých obciach na Liptove ako Hybe, Východná, Liptovská Lúžna, Štrba, Važec, Dovalovo, Liptovská Teplička, Liptovská Sielnica, Liptovské Sliače, Pribylina, Vyšná a Nižná Boca, Závažná Poruba, Žiar, Liptovská Kokava, Demänová, Jakubovany, Iľanovo, Liptovský Peter, Kvačany, Dlhá Lúka, Partizánska Ľupča, Liptovské Revúce, Ludrová a ďalších.

V obci Pribylina pri autocampingu začína Náučný ovčiarsky chodník, ktorý prechádza jedinečným prírodným prostredím Tatranského národného parku konkrétne Račkovej doliny. Náučný chodník je dlhý 7 km, prechádza starou ovčiarskou cestou cez Nižnú lúku, Sigoť, Prostredné a končí v závere Račkovej doliny pri kolibe pod Klinom, ktorá je vo výške 1427 m n. m. najvyššie položenou ovčiarskou kolibou na Slovensku. V obci je tiež skanzen – Múzeum liptovskej dediny, v ktorom sú umiestnené viaceré objekty z rôznych častí Liptova, a tiež aj expozícia historickej Považskej lesnej železnice.

Múzeum liptovskej dediny

Tatranský národný park – TANAP

Tatranský národný park je najstarším chráneným veľkoplošným územím na Slovensku. Samotné Tatry sa členia na Západné, Vysoké a Belianske Tatry. TANAP sa rozkladá po obidvoch stranách slovensko-poľskej hranice. Karpatský oblúk dlhý 1 800 km dosahuje Gerlachovským štítom (2655 m n. m.) najväčšiu výšku a ďalších 16 vrcholov presahuje absolútnu veľhorskú výšku 2500 m n. m., hoci Vysoké Tatry dĺžkou 26 km sú najkratšími veľhorami sveta. Ide tiež o najchladnejšie a najvlhkejšie územie Slovenska. Vysoké Tatry sú pohorie s dokonale vyvinutým glaciálnym reliéfom (skalnaté štíty, ľadovcové kotliny, kotly, početné kamenné moria a morény okolo ľadovcových plies). K najznámejším ľadovcovým dolinám vo Vysokých Tatrách patrí Kôprová, Tichá, Mengusovská, Veľká a Malá Studená dolina, Javorová, Bielovodská a dolina Zeleného plesa. V Tatrách je okolo 100 plies, z ktorých najväčšie a zároveň najhlbšie je Veľké Hincovo pleso. Z ďalších plies sú známe Popradské, Štrbské, Skalnaté, Zelené pleso, Päť spišských plies a pod. Najvýznamnejšou zložkou územia TANAP-u sú lesy. Najväčšiu plochu zaberajú smrečiny, len na severnom okraji vápencovej časti sú na menších plochách aj bučiny.

Národný park Nízke Tatry – NAPANT

Masív Nízkych Tatier je po Vysokých Tatrách najvýznamnejším geografickým a jedným z ekologicky najstabilnejších a z prírodovedeckého hľadiska najcennejších území na Slovensku. Ide o rozlohou najväčšie horstvo Slovenska. Centrálna časť pohoria je tvorená kryštalickými horninami (granit, granodirit, rula, filit) a modelovaná pôsobením ľadovcov. Tam, kde ľadovce svojou činnosťou nezasiahli, sa vytvoril hladko modelovaný hôľny reliéf. Pestrá geologická stavba Nízkych Tatier podmienila aj vznik rozsiahlych krasových oblastí. Systém Demänovských jaskýň, ktoré sú národnou prírodnou pamiatkou, sa rozprestiera v deviatich úrovniach v celkovej dĺžke 24 km. Lesy zaberajú až 90% územia národného parku. Sú tu zastúpené lesné vegetačné stupne od tretieho dubovo-bukového, až po ôsmy – kosodrevinový. Z chránených druhov môžeme spomenúť plesnivec alpínsky, viaceré druhy lomikameňov, poniklec slovenský, vzácnu dryádku osemlupienkovú. Nízke Tatry sú jediným miestom na Slovensku, kde rastie lomikameň pozmenený a kučeravec čiarkovitý. Z machov je zaujímavý výskyt ochyrei tatranskej, ktorá je endemitom Nízkych Tatier. V alpínskom pásme žijú svišť vrchovský a introdukovaná populácia kamzíka vrchovského tatranského.

Vysoké Tatry

OKOLIE RUŽOMBERKA

V okolí Ružomberka sa nachádza viacero zaujímavých pamiatok, ktoré súvisia s viacerými aspektmi valašskej kolonizácie a kultúry v pohorí Veľká Fatra.

OPLATÍ SA VIDIEŤ

Priamo z Ružomberka je dostupný 6,1 km dlhý náučný chodník pod názvom Známa – Neznáma Čutkovská dolina. Chodník odhaľuje dolinu tak, ako ju doposiaľ nepoznali ani miestni. Na trase je osadených 10 tabúľ, ktoré odhaľujú tajomstvá tunajšej fauny a flóry. Najväčšími lákadlami sú 24 m vysoký vodopád a 64 m dlhá tiesňava, ktorá je zároveň najvyšším bodom chodníka vo výške 850 m n. m. Východiskovým bodom je parkovisko pri Kolibe u dobrého pastiera.

Miestna časť Ružomberka – Biely Potok je východiskom do jednej z najnavštevovanejších slovenských osád, do Vlkolínca. Obec zapísali v r. 1993 do Zoznamu svetového dedičstva UNESCO. Osada predstavuje typ dedinského stredovekého sídla s drevenou architektúrou horských a podhorských oblastí, s nenarušenou zástavbou zrubových domov uprostred krajinárskeho zázemia tvoreného úzkymi pásikmi polí a pasienkov, zo severu chránená masívom Sidorova. V pamiatkovom fonde je zapísaných 73 objektov, z ktorých väčšinu tvoria drevenice, resp. hospodárske dvory (usadlosti). Medzi vzácne stavby patrí zrubová dvojpodlažná zvonica z r. 1770, zrubová rumpálová studňa z r. 1860 a murovaný barokovo-klasicistický kostol Navštívenia Panny Márie z r. 1875. Turisti môžu navštíviť Múzeum – expozícia kultúry bývania vo Vlkolínci Roľnícky dom Liptovského múzea.

Chov valašských oviec v Čutkovskej doline

Vlkolínec obec zapísaná do Svetového zoznamu UNESCO

TURČIANSKA KOTLINA

Do 14. st. bol Turiec súčasťou Zvolenskej župy. V stredoveku viedla Turčianskou župou jedna z najdôležitejších obchodných ciest z podunajskej oblasti. Cestu lemovalo niekoľko strážnych hradov, ako Sklabiňa, Blatnica, Zniev. Región Turiec bol výrazne kultúrne ovplyvnený prítomnosťou zemianstva. V oblasti Turca žili aj Nemci, najmä v Hornej Štubni, Dolnej Štubni a Turčeku. Boli prezývaní ako handrbulci, krekáči alebo švaby. V 20. st. sa do Turca presídlilo mnoho ľudí z Kysúc a Oravy, čo ovplyvnilo hlavne náboženské rozvrstvenie a počet katolíkov vzrástol. Turčania boli od dávnej minulosti prezývaní ako repkári, pretože repa bola v Turci obľúbenou plodinou. Na svahoch Veľkej Fatry bolo rozvinuté salašníctvo, na turčianske salaše chodievali pásť viacerí bačovia z Liptova, Oravy, ale aj Horehronia či iných regiónov.

OPLATÍ SA VIDIEŤ

Múzeum slovenskej dediny je najväčšou národopisnou expozíciou v prírode na Slovensku. Podáva obraz tradičného ľudového staviteľstva, bývania a spôsobu života obyvateľov oblastí severozápadného Slovenska v období druhej polovice 19. a prvej polovice 20. st. V expozičnom areáli múzea sa na ploche 15,5 ha nachádza nateraz 143 objektov obytného, hospodárskeho, technického, spoločenského a sakrálneho charakteru. Časť objektov je interiérovo zariadená a sprístupnená návštevníkom. Sú to roľnícke usadlosti s obytnými a hospodárskymi stavbami, solitéry technických, spoločenských a sakrálnych stavieb.

Veľká Fatra ponúka bohatú spleť turistických a cykloturistických trás dolinami, ale aj hoľami tohto pohoria, v ktorom sa dá nájsť viacero opustených salašov, ktoré slúžia ako turistické útulne.

Veľká Fatra ponúka bohatú sieť turistických a cykloturistických trás tak v údoliach, ako aj na kopcoch tohto pohoria, kde možno nájsť mnoho opustených salašov slúžiacich ako miesto odpočinku pre turistov.

Národný park Veľká Fatra

Národný park Veľká Fatra leží v severozápadnej časti stredného Slovenska. Rozprestiera sa v regiónoch Turiec, Liptov a Banská Bystrica. Najvyšší vrchol Ostredok dosahuje 1596 m n. m. Veľká Fatra patrí medzi najrozsiahlejšie a najtypickejšie jadrové pohoria Slovenska, kde sa zachovalo mnohotvárne a málo narušené prírodné prostredie. Vďaka členitému reliéfu a pestrému geologickému podkladu sa tu zachovali rastlinné spoločenstvá z rozličných období postglaciálneho vývoja. O širokej biologickej rozmanitosti Veľkej Fatry svedčí výskyt viac ako 1 000 druhov vyšších rastlín a 3 000 druhov bezstavovcov. Medzi vzácne spoločenstvá patria zvyšky reliktných borín na vápencových bralách. Približne 85% územia pokrývajú lesy od dubovo-bukového vegetačného stupňa až po kosodrevinový. Zaujímavosťou Veľkej Fatry je veľký výskyt chráneného tisu obyčajného, ktorý je v Európe dnes už pomerne vzácny.

Na území Veľkej Fatry prevažujú horské druhy živočíchov. Dosiaľ v nej bolo zistených okolo 110 druhov hniezdiacich vtákov a 60 druhov cicavcov. Zo šeliem možno spomenúť medveďa, rysa a vlka. Hniezdi tu orol skalný.

Koliba pri Kráľovej studni

PREŠOVSKÝ KRAJ

Pohľad na Belianske Tatry sponad Veľkej Frankovej

CESTA ZA UMENÍM

DRUH TRASY: automobilová

DĹŽKA TRASY: 197 km

PRIEBEH TRASY:

Dukliansky priesmyk – Medzilaborce – Snina – Humenné – Stropkov – Svidník – Dukliansky priesmyk

POPIS TRAS:

Trasa sa začína v Duklianskom priesmyku (500 m n. m.), ktorý je najnižšie položeným prechodom cez hlavný hrebeň Karpatského oblúka. Historicky toto miesto zohrávalo dôležitú tranzitnú úlohu ako obchodná cesta a bolo dôležitým strategickým bodom počas druhej svetovej vojny v r. 1944; okolie priesmyku bolo miestom bojov a je tu pochovaných okolo 99 000 vojakov, ktorí padli počas Prešovsko-duklianskej operácie. V súčasnosti sa tu nachádza pomnik – mauzóleum venovaný pamiatke vojakov padlých v bitke o Dukliansky priesmyk. V Krajnej Poľane odbočíme na Bodružal, dedinku, v ktorej sa nachádza gréckokatolícky kostol sv. Mikuláša z r. 1658, zapísaný do zoznamu UNESCO.

Následne ideme v smere cesty č. 575, na ktorej odbočíme na východ do mesta Medzilaborce. Počas cesty míňame dediny, v ktorých je mnoho obyvateľov rusínskej národnosti. V Medzilaborciach stojí za návštevu Múzeum moderného umenia Andyho Warhola, v ktorom je výstava rozdelená na tri časti. Prvá expozícia je dielom Paula Warholu a jeho syna Jamesa. Druhá časť sa skladá z autentických dokumentov a rekvizít Andyho Warholu, ktoré dokazujú jeho rusínske korene. V tretej, najväčšej výstavnej ploche, sú umiestnené diela Andyho Warholu. Zaujímavým miestom je aj mini skanzen, ktorý prezentuje rustikálne objekty z minulosti. Vystavujú sa originálne repliky rusínskych domov z okolitých dedín. Všetky sú vyrobené ručne.

Z Medzilaboriec odbočíme na Sninu po ceste č. 567, ktorá prechádza cez rusínske dediny, za Nižnou Jablonkou v Hostoviciach, odbočíme doľava na Osadné, kde sa nachádza krypta s pozostatkami približne 1 600 ruských vojakov, ktorí padli počas prvej svetovej vojny. Pri príchode do Sniny sa môžeme zastaviť v klasicistickom paláci z r. 1781, kde na nádvorí stojí socha Herkulesa, ktorá bola odliata z miestneho železa. V zrekonštruovanom paláci je teraz múzejná expozícia, galéria a knižnica. Snina je veľmi dobrým východiskovým bodom pre turistov smerujúcich do Bukových vrchov a do pohoria Vihorlat, v ktorom jeden z vrcholov – Sninský kameň (1006 m n. m.) sa týči nad mestom Snina. V susedných obciach Ruský Potok, Uličské Krivé, Topoľa a Hrabová Roztoka sú drevené rusínske cerkvi.

Cerkov sv. Mikuláša v Bodružale

Pozdĺž rieky Cirocha smerujeme do Humenného, v ktorom navštívime renesančný palác. Palác, strážený štyrmi levmi vyrobenými z bronzu, bol postavený rodinou Drugethovcov v r. 1610. V súčasnosti je tu Vihorlatské múzeum, v ktorom môžeme vidieť expozíciu šľachty z obdobia renesancie, a taktiež sakrálne umenie z 20. st. Za palácom sa nachádza skanzen, kde sa nachádzajú rôzne objekty ľudovej architektúry, ako napr. domy, mlyny alebo kováčske dielne, presťahované z oblasti Nízkych Beskýd, Bukovských vrchov a Vihorlatu. Najcennejšou pamiatkou je drevená pravoslávna cerkov z Novej Sedlice z r. 1764.

Z Humenného vychádzame v smere na Vranov nad Topľou, kde po 12 km dôjdeme na rázcestie pod zrúcaninami hradu Čičva pochádzajúceho z 13. st. Po nájazde Rákocziho v r. 1711 bol hrad zničený a ostal v ruinách dodnes. V súčasnosti je možné zaparkovať na parkovisku pod hradom a cestičkou vystúpať k ruinám hradu, odkiaľ je nádherný výhľad na Vihorlatské pohorie. Z hradu ideme ďalej v smere Stropkova po malebnej ceste pozdĺž vodnej priehrady Domaša, ktorá bola vybudovaná v r. 1967. Pozdĺž cesty, v dnes už zaniknutej osade Kelča, je na okraji priehrady zachovaný murovaný rímskokatolícky kostol sv. kráľa Štefana z 18. st. v štýle barokovo-rokokovom. Pokračujeme ďalej a v Stropkove odbočíme na Svidník, kde sa neskôr napojíme na hlavnú medzinárodnú cestu č. 21.

Trasa končí vo Svidníku, kde môžeme navštíviť skanzen Múzea ukrajinskej kultúry, v ktorom sú na 10 ha sústredené predmety z kultúry Rusínov na Slovensku, a to hlavne hospodárske a remeselné stavby ako stajne, stodoly, vodné a veterné mlyny. Okrem toho sa tu nachádza drevený gréckokatolícky kostol z r. 1766 sv. Paraskievy, ktorý bol prenesený z Novej Polianky. V skanzene je aj výstava, ktorá dokumentuje zamestnania Rusínov, ako je poľnohospodárstvo a pastierstvo. Areál skanzenu je spojený s amfiteátrom, kde sa každý rok konajú festivaly kultúry Rusínov-Ukrajincov na Slovensku, ako napr. tradičné ľudové svadby, veľkonočné zvyky, krstiny, jarmoky, ukážky tradičných ľudových remesiel. Za Svidníkom máme ďalšiu rusínsku dedinu – Ladomirovú, s pravoslávnym kostolom sv. Michala Archanjela zapísaným v zozname UNESCO. Objekt pochádza z r. 1742, má zrubovú konštrukciu orientovanú na východ a strechu pokrytú drevenými šindľami. V interiéri je krásny ikonostas z 18. st.

Sninský kameň

Múzeum ukrajinskej kultúry vo Svidníku

CESTA IKON

DRUH TRASY: cyklistická

DĹŽKA TRASY: okolo 90 km

VÝŠKOVÝ PROFIL:

PRIEBEH TRASY:

Nová Sedlica – Uličské Krivé – Ulič – Ruský Potok – Topoľa – nádrž Starina – Jalová – Stakčín – Kalná Roztoka – Ubľa – Dúbrava – Šmigovec – Hrabová Roztoka – Strihovce – Astronomické observatórium na Kolonickom sedle

POPIS TRASY:

1. deň

Nová Sedlica, dedina, ktorá je najvýchodnejšou dedinou na Slovensku, je tiež miestom, odkiaľ sa po červenej značke dá dôjsť k hraničnému trojuholníku Slovensko – Poľsko – Ukrajina na vrchu Kremenec (1221 m n. m.). V miestnom Dome kultúry sa nachádza výstavná miestnosť s artefaktmi prepojenými s valašskou kultúrou. Idúc na juh, dostaneme sa do dediny Uličské Krivé, kde sa nachádza drevený gréckokatolícky kostol z r. 1778 s krásnym ikonostasom z 18. st.

Ďalšou dedinou je Ulič, kde v strede dediny je miniatúrny park drevených kostolíkov v mierke 1:10 z okolitých dedín; tu je možné naplánovať si, aký kostolík chceme navštíviť v skutočnosti. Nad dedinou sa nachádza naučný chodník Dvere do polonín, kde sa môžeme dozvedieť, ako rozpoznať zvieratá v lese. Pri výjazde z Uliča na pravej strane budeme mať odbočku do obce Ruský Potok, v ktorej sa nachádza drevená pravoslávna cerkov sv. Michala Archanjela z druhej polovice 17. st.

Miniatúrny park drevených kostolíkov v obci Ulič

Cestujeme ďalej a za obcou Kolbasov máme ďalšiu križovatku, ktorá nás zavedie do obce Topoľa, kde sa nachádza grekokatolícky kostol sv. Michala Archanjela z r. 1700. Kostol sa nachádza na kopci na pravej strane cesty, krásne arkády okolo budovy dodávajú kostolu kúzlo. V Topoli sa nachádza tiež pomník Alexandrovi Duchnovičovi, ktorý sa tu narodil a žil v rokoch 1803 – 1865. Bol gréckokatolíckym kňazom a národným rusínskym buditeľom, iniciátorom snáh Rusínov o vytvorenie autonómneho štátu a tvorcom prvého rusínskeho šlabikáru.

Vraciame sa na križovatku a stúpame na sedlo Karcaba (500 m n. m.), prechádzame cez obec Príslop, kde sa nachádza vojenský cintorín z prvej svetovej vojny a po dosiahnutí sedla schádzame k nádrži Starina, kde po ceste míňame pekný výbežok karpatského flyšu. Vodná nádrž Starina bola vybudovaná v r. 1987 a je to najväčšia nádrž pitnej vody na Slovensku i v strednej Európe, zásobuje pitnou vodou mnohé mestá na východnom Slovensku, vrátane Prešova a Košíc. Oblasť okolo nádrže je chránená a v blízkosti je zakázané stanovanie a prevádzkovanie vodných športov, neďaleko nádrže je pre turistov postavená vyhliadka. Samotná priehrada, ktorá sa nachádza na rieke Cirocha, je zemského typu (sypaná), má výšku 50 m a dĺžku 345 m.

Za hrádzou je odbočka do dediny Jalová, kde sa nachádza drevená pravoslávna cerkov sv. Juraja, postavená v r. 1792. Táto cerkov bola v r. 2001 rozobraná a nanovo zmontovaná, pretože bola vo veľmi zlom stave. Po návrate na hlavnú cestu dôjdeme do obce Stakčín.

2. deň

Odchádzame do obce Kalná Roztoka. Zo Stakčína vychádzame smerom na Ubľu a na prvej križovatke odbočíme vľavo na miestnu cestu do Klenovej. Na kopci sa tu nachádza drevený gréckokatolícky kostol sv. Jána Krstiteľa z 18. st. v ktorom venujte pozornosť zaujímavosti na ikone Poslednej večere v ikonostase, nakoľko na stole, za ktorým sedí Kristus s apoštolmi, sú len lyžice.

Pokračujeme cez obec Klenová a dostávame sa na hlavnú cestu do obce Ubľa, kde odbočíme vpravo na cestu smerom na Sobrance. V obci Dúbrava odbočíme vpravo a po 4 km jazdy sa dostávame do obce Šmigovec. Tu sa nachádza novo zrekonštruovaný drevený gréckokatolícky kostol Nanebovstúpenia Pána z r. 1894.

V súčasnosti je tu zriadená cirkevná galéria, kde na pôvodných drevených trámoch zo starého chrámu sú zhotovené obrazy. O 2 km ďalej v obci Hrabová Roztoka sa nachádza ďalší drevený kostolík sv. Bazila Veľkého, postavený v 18. st. Rovnako ako v Šmigovci, aj tento kostol bol v 50. rokoch zmenený na pravoslávnu cirkev a až po politických zmenách bol späť vrátený do rúk gréckokatolíkom. V súčasnosti sa kostol nepoužíva z dôvodu nedostatku veriacich.

Po návrate do Šmigovca odbočíme doľava a ideme kopcami pohoria Vihorlat. Za Stihovcami sa dostávame na prašnú cestu so žltou turistickou značkou, po chvíli dôjdeme na križovatku s cestou, smerujúcou po vrstevnici. Tu odbočíme doprava a obchádzame hlavné pásmo masívu Vihorlatu. Cesta sa vinie po vrstevnici, ktorá bola niekedy podkladom úzkorozchodnej lesnej železnice postavenej ešte v časoch Rakúsko-Uhorska. Prídeme na križovatku, kde odbočíme dole doprava a asi po 1,5 km prídeme do Astronomického observatória a planetária na Kolonickom sedle, ktoré verejnosti ponúka teleskopickú prehliadku nočnej oblohy v najtmavšom kúte Slovenska – Parku temného neba Poloniny.

Astronomické observatórium na Kolonickom sedle

V NÁRUČÍ SPIŠSKEJ MAGURY

DRUH TRASY: cyklistická

DĹŽKA TRASY: okolo 34 km

VÝŠKOVÝ PROFIL:

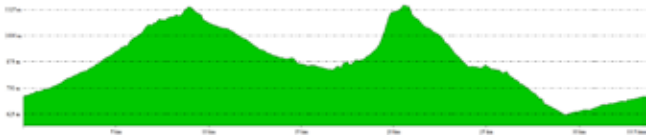

PRIEBEH TRASY:

Osturňa – Ždiar – Bachledova Dolina – Furmanec (1038 m n. m.) – Veľká Franková – Osturňa

POPIS TRASY:

Trasu začíname v obci Osturňa, kde môžeme spoznať bohatý folklórny život obyvateľov, pretože na zozname pamiatok je zapísaných okolo 157 objektov. Zo stredu obce vystúpame hore a dostávame sa na križovatku, odkiaľ po zelenej značke smerujeme po asfaltovej ceste do Ždiaru.

Cesta vedie kopcovitým terénom, serpentínami a cez les sa dostávame na hlavný hrebeň Spišskej Magury. Pri ceste dole sa nám na ľavej strane otvára nádherný výhľad na Belianske Tatry na čele s najvyšším vrcholom Havranom (2152 m n. m.). V minulosti sa dalo po žltej turistickej značke dôjsť na Havran zo Ždiaru, ale v súčasnosti je výstup nemožný, pretože celý masív je v rámci rezervácie pod prísnou ochranou. Vľavo od Havrana máme Nový Vrch (1999 m n. m.) a na západ od neho za rozľahlým sedlom je posledný vrchol Belianskych Tatier – Muráň (1890 m n. m.), dávno známy goralom. Nakoľko bolo už v 19. st. množstvo vypásaných oviec v Tatrách obrovské, na pašu sa využívali aj neveľké trávnaté úplazy ako Jahňacia záhrada (1625 – 1850 m n. m.) a Muráň. Gorali z Jurgova tam vynášali na chrbtoch jahňatá a nechávali ich tam počas celého letného pasenia.

Dostávame sa na hlavnú cestu a odbočujeme doľava, míňame polia, kde sa aj dnes pasú ovce. Pri lyžiarskom vleku Ždiar Strednica odbočíme vľavo do obce Ždiar. Tam môžeme navštíviť múzeum Ždiarsky dom, kde sa oboznámime s folklórom a životom obyvateľov Belianskych Tatier. Múzeum ponúka každému možnosť obliecť sa do typického ľudového kroja a zúčastniť sa na obrade ždiarskej svadby.

Belianske Tatry

Zo Ždiaru sa vydáme smerom na Spišskú Belú, po 3 km odbočime vľavo do lyžiarskeho strediska Bachledka v Bachledovej doline. Tam si môžeme vybrať dve možnosti, buď použijeme lyžiarsky vlek a vyvezieme sa na vrchol, alebo po žltej cyklotrase č. 8863 vystúpame na vrchol. Po dosiahnutí vrcholu môžeme navštíviť novú atrakciu – Chodník v korunách stromov – pozorovacia plošina postavená nad vrcholmi stromov s veľkou vyhliadkovou vežou, z ktorej potom môžeme zísť dole kĺzačkou.

Pokračujeme ďalej na severovýchod na žltú cyklotrasu č. 8863, prechádzame cez vrchol Furmanca (1038 m n. m.) a zostupom po severnej strane opúšťame hrebeň. Po asi 1 km sa naša cyklotrasa skrúca vpravo na vrstevnicu, ktorá vedie na druhú stranu údolia. Z lesa vychádzame po prašnej ceste na asfaltovú cestu, ktorá vedie z Hanušoviec. Odbočíme doľava a pokračujeme po zelenej značke cyklotrasou č. 5865 do Veľkej Frankovej.

Obec Veľká Franková, podobne ako Osturňa, prevažne obývaná obyvateľmi rusínskej národnosti, si doteraz zachovala svoj folklór a originálny jazyk, ktorý je pre Slovákov ťažko zrozumiteľný. Zachovalo sa tu veľa starých stavieb z drevenej guľatiny, v ktorých medzery medzi brvnami sú zaplnené doštičkami modrej farby. Trasu končíme v obci Osturňa.

Drevená zástavba v obci Osturňa

Chodník v korunách stromov

PO DÁVNYCH PASTVISKÁCH

DRUH TRASY: pešia

DĹŽKA TRASY: približne 20 km

VÝŠKOVÝ PROFIL:

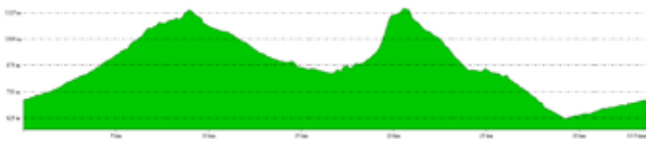

PRIEBEH TRASY:

Ľutina – Nový hrad (Hanigovský hrad) – sedlo Ždiare – Hýrová (1071 m n. n.) – Lazy – Minčol (1157 m n. m.) – Malý Minčol (1054 m n. m.) – sedlo Hajduska – Lenartov

POPIS TRASY:

Naše putovanie je po najvyšších miestach pohoria Čergov, kde ovce pásli na lúkach už v 19. st. Dnes tu zostali len nádherné lúky, z ktorých sa odkrývajú pekné výhľady na Tatry, Beskydy a Pieniny.

Začíname v obci Ľutina, kde sa nachádza najväčšia grékokatolická svätyňa – Bazilika Najsvätejšej Panny Márie. V r. 1851 sa objavil na Ľutinskej hore sv. Mikuláš, ktorý nariadil, aby na tomto mieste bola postavená kaplnka venovaná Panne Márii. Mikuláš daroval bazilike nádhernú ikonu, v bazilike sú aj obrazy a ikony od akademického maliara Mikuláša Klimčáka. Dňa 20. augusta 2011 bol v bazilike umiestnený relikviár s krvou sv. Jána Pavla II. V okolí baziliky bol vytvorený minskanzen s vernými miniatúrami slovenských drevených kostolov východného obradu v mierke 1:10.

Z baziliky putujeme po žltej turistickej značke na sever, až dôjdeme k zrúcanine Nového hradu zo 14. st., hrad bol zničený v 16. st. habsburskými vojakmi. Po krátkej chvíli sa dostaneme na zelenú značku, ktorá vedie z dediny Hanigovce, odbočíme vpravo a po zelenej ideme po jednom z hrebeňov Čergovského pohoria. Chodník nás vedie po zalesnenom hrebeni a asi po 3 km sa dostaneme na križovatku – žltá smeruje dole do obce Kamenica a modrá označuje hlavný chodník po hrebeni celého Čergovského pohoria. Odbočíme vľavo na modrú a ideme pozdĺž hlavného hrebeňa smerom na Minčol. Po ceste prejdeme cez vrchol Hýrova a dostaneme sa do miesta nazývaného Lazy, kde začínajú staré lúky s nádhernými výhľadmi. Po modrej vystúpame na najvyšší vrchol Čergova, ktorým je Minčol (1157 m n. m.). Z vrcholu je prekrásny výhľad na všetky svetové strany, v popredí sa nám ukazujú Tatry, ale je vidieť aj Babiu horu, Trzy Korony v Pieninách a najvyššie kopce Nízkych Beskýd – Busov. Na samotnom vrchole je triangulačná veža postavená ešte v 30. rokoch 20. st.

Z Minčola po červenej prechádzame cez Uhlisko na Malý Minčol (1054 m n. m.), kde sa križujú turistické chodníky. Žltá značka smeruje do obce Lenartov. Po 6 km sa dostaneme na hlavnú štátnu cestu č. 77, ktorou sa už môžeme dostať do Bardejova alebo do Starej Ľubovne. Lenartov je známy tým, že v r. 1814 rusínsky pastier tu náhodou našiel zvláštne vyzerajúce veľké kusy kovu, ktoré – ako sa ukázalo – bol meteorit s hmotnosťou 110 kg.

V pásme Minčola

ŽDIAR

Prvá zmienka o obci sa datuje do r. 1409. Ždiar bol založený na valašskom práve v druhej polovici 16. st. a osadníci sem prišli najmä z poľských území. V dolnej časti údolia boli postavené domy. Toto charakteristické usporiadanie obce je stále viditeľné v usporiadaní dnešnej zástavby. Staré statky sú v štvorstranných priestoroch s dvorom v strede a vstupom cez ozdobnú bránu. Väčšina starých domov je pokrytá šindľom. Domy pokryté tradičnými a farebnými vzormi, o. i. pomocou červenej, modrej a bielej farby, sa odlišujú od modernej zástavby. Niekoľko častí obce predstavuje tzv. pamiatku slovenskej národnej kultúry. V jednom z týchto starých statkov je umiestnené regionálne múzeum (Ždiarsky dom). Od začiatku 20. st. obyvateľstvo začalo postupne opúšťať poľnohospodárske a pastierske činnosti a oddalo sa rozvoju cestovného ruchu. Väčšina obyvateľov dediny hovorí po goralsky, v okolí existuje množstvo turistických trás, naopak v zimnom období sa Ždiar stáva lyžiarskym strediskom. Každoročne sa v auguste koná folklórny festival Goralské folklórne slávnosti. V poslednej dobe je novou atrakciou chodník v korunách stromov Bachledka, ktorý je postavený nad korunami stromov, odkiaľ máme nádherný výhľad na Tatry a Pieniny.

OPLATÍ SA VIDIEŤ

Belianske Tatry a o. i. hlavný hrebeň Belianskych Tatier s celkovou dĺžkou asi 15 km, ktorý sa tiahne od východného úpätia Bujačieho vrchu v Tatranskej kotline po Javorovú dolinu oddeľujúcu západný okraj Belianskych Tatier (hrebeň Rogovej) od Vysokých Tatier.

Tiež široký Beliansky priesmyk (Široké sedlo), ktorý rozdeľuje Belianske Tatry na západnú časť s vyššími vrcholmi a na mierne zvlnenú východnú časť, sú výborné turistické oblasti.

Neďaleko je Tatranský národný park (TANAP), ktorý je najstarším národným parkom na Slovensku. Zaberá časť Vysokých Tatier s najvyšším vrcholom Tatier, Gerlachovským štítom (2655 m n. m.), Západné Tatry a komplex Belianskych Tatier.

V r. 1992 boli TANAP a TPN uznané UNESCO-m za biosférickú rezerváciu, medzinárodnú oblasť svetového významu. Sídlom TANAP-u je Tatranská Lomnica. Nachádzajú sa tu správne orgány parku, kancelárie Štátnych lesov TANAP-u, výskumný ústav a Múzeum TANAP-u.

Obec Ždiar

Drevená zástavba

OSTURŇA

Obec sa nachádza na Spiši na hranici s Poľskom. Hraničí tiež s Bukowinou Tatrzańskou. Bola založená na valašskom práve v r. 1593. Obec sa tiahne na úseku 9 km po oboch brehoch Osturnianskeho potoka a je pravdepodobne najdlhšou dedinou na Slovensku. Osturňa je známa svojimi rusínskymi pamiatkami ľudovej architektúry, obyvatelia hovoria dialektom, ktorému dokonca aj Slováci ťažko porozumejú. V typicky horskej osade sa zachovalo niekoľko pôvodných stavieb – goralských hospodárstiev, nachádza sa tu tiež 157 chránených pamiatkových budov a ich obyvatelia dodnes nosia typické goralské kroje. V obci sa nachádza gréckokatolícky kostol postavený v r. 1796. Miestni rusínski gorali sa kedysi zaoberali predovšetkým pastierstvom a chovom oviec pre potreby hradu Niedzica. V súčasnosti si miestne obyvateľstvo zachováva svoje tradície ľudovým spevom, odevom alebo kuchyňou, napr. pripravovaním jedál na báze zemiakov, bryndze a slaniny. Turisti, ktorí navštevujú slovenské Tatry, môžu využiť ubytovanie a atraktívnu základňu stravovacích zaradení s ponukou miestnych jedál.

OPLATÍ SA VIDIEŤ

Pieninský národný park (PIENAP) sa nachádza na severe Slovenska, neďaleko hraníc s Poľskom a zahŕňa celú na Slovensku ležiacu skupinu Holice (stredné Pieninky), ako aj južné svahy Malých Pienin na úseku od Prielomu Dunajeckej doliny po vrchol Vrchriečky. Z juhu hranicu vyznačujú: horný tok potoka Kamienka a celý tok potoka Lipník.

Najvyšším bodom PIENAP-u je Vysoký vrch (1050 m n. m.) a najnižší sa nachádza v údolí Dunajca blízko štátnej hranice v katastri obce Lesnica (429 m n. m.).

V r. 1958 bol predstavený prvý projekt na vytvorenie PIENAP-u. Zriadili ho nariadením Slovenskej národnej rady zo 16. januára 1967. Zahŕňal starodávnu rezerváciu Pieniny – prielom Dunajca a chránené prírodné objekty Haligovské skaly a Prielom Lesníckeho potoka – Kacze a ich okolie. Zostal však v štruktúrach TANAP-u ďalších 29 rokov. Až v r. 1996 začal fungovať ako samostatný národný park. V r. 1997 bola rozloha PIENAP-u rozšírená na 3 749 ha a rozloha priľahlej zóny bola napokon stanovená na 22 444 ha.

Osturňa – pamiatková obec ľudovej architektúry

STAKČÍN

Stakčín ako obec vznikol v r. 1317, keď maďarský kráľ Karol Róbert daroval rozľahlé majetky rytierovi Filipovi Drughetovi, ktorý s ním prišiel do Uhorska. Prvá písomná zmienka pochádza z r. 1492. V druhej polovici 14. st. v dôsledku intenzívneho osídľovania v obci začalo dominovať rusínske obyvateľstvo, ktoré prišlo z juhu. V r. 1641 – 1645 epidémia cholery však znížila počet obyvateľov o polovicu. Kvalita života sa značne zhoršila, rozšírilo sa zbojníctvo. Zbojníci využívali o. i. bačovské príbytky vysoko v horách, kde sa stretávali členovia zbojníckych družín. V r. 1657 došlo k otvorenej vzbure proti miestnemu pánovi, tzv. Rusínske povstanie.

V Stakčíne v r. 1657 a 1690 existovalo miesto výberu mýta za ovce, ktoré boli hnané o. i. z Marmarošu na predaj v panstve Makovica na Šariši. V r. 1703 obyvatelia Stakčína sa pridali k Rákocziho povstaniu proti Habsburgovcom, pretože obyvatelia verili, že získajú svoje staré práva. V r. 1772 bola postavená gréckokatolícka cerkov, ktorú rozobrali v r. 1957 v rámci tzv. Akcie P (likvidácia gréckokatolíckej cirkvi v komunistickom Československu). Do 18. st. Valasi postupne prechádzali na poľnohospodárstvo, pričom tratili dominantný charakter – ovčiarstvo. Súpis vykonaný v okrese Stakčín v r. 1869 vykázal presne 7 047 oviec. V súčasnosti pastierstvo v tomto regióne zaniklo.

Stakčín je sídlom riaditeľstva Národného parku Poloniny, nachádza sa tu aj hotel Armales spolu s reštauráciou, kde môžeme zjesť tradičné slovenské bryndzové halušky alebo vyprážaný syr.

OPLATÍ SA VIDIEŤ

Výbornou atrakciou pre turistov je Národný park Poloniny, zriadený v r. 1997, s rozlohou 30 000 ha. Chráni horské pasienky v slovenskej časti nazývanej Bukovské hory, ako aj bučiny Stužica, Havešová a Rožok, ktoré sú zapísané do zoznamu UNESCO. V parku sa vyskytuje divo žijúca populácia zubra (ide o jediný park, kde žijú zubry na Slovensku). Tento druh bol sem prinavrátený v r. 2004. V súčasnosti tu žije asi 18 jedincov. Národný park Poloniny je súčasťou medzinárodnej biosférickej rezervácie spolu s NP Bieszczady v Poľsku a Užanským NP na Ukrajine, zriadenej v r. 1992.

Neďaleko je astronomické observatórium na Kolonickom sedle. Založili ho v r. 1986 a je v súčasnosti najväčším astronomickým komplexom na Slovensku. Okrem vedeckej práce je zariadenie otvorené počas celého roka aj pre turistov ako súčasť popularizácie a vzdelávania. Observatórium má veľké množstvo teleskopov, ktoré umožňujú pozorovať hviezdy. Okrem toho je tu planetárium s klasickým a optickým, digitálnym a 3D projektorom.

Observatórium sa nachádza tiež v Parku temného neba, ktorý vznikol v r. 2010. Je to vlastne najtmavšie miesto na Slovensku, kde nie je žiadne znečistenie umelým svetlom, čo uľahčuje pozorovanie oblohy.

Stakčín z vtáčej perspektívy

MEDZILABORCE

Medzilaborce sú okresné mesto na východnom Slovensku, v Prešovskom kraji, v historickom regióne Zemplín, ležiace vo výške 326 m n. m. na južných svahoch Nízkych Beskýd nad riekou Laborec. Cez Medzilaborce ide miestna cesta k hranici v Radoszyckom priesmyku, ako aj medzinárodná železničná trať Sanok – Humenné s hraničným prechodom v Łupkowe v Łupkowskom priesmyku. Najbližšie poľské mesto je odtiaľ 12 km a prvé väčšie mesto (Sanok) – 55 km.

Prvá zmienka o osade pochádza z r. 1543, keď bola začlenená do panstva uhorského rodu Drugethovcov. Mestské práva boli udelené v r. 1964, keď súčasne k Medzilaborciam boli pripojené aj niektoré dediny. Región, v ktorom Medzilaborce ležia – Horný Zemplín – je považovaný za najchudobnejšiu oblasť Slovenska. Medzi obyvateľmi mesta prevládajú Rusíni, žijú tu tiež Slováci a Rómovia. Obyvateľstvo je gréckokatolíckeho, rímskokatolíckeho a pravoslávneho vierovyznania. Mesto je centrom národného rusínskeho hnutia, konajú sa tu každoročné slávnosti rusínskej kultúry.

OPLATÍ SA VIDIEŤ

Medzilaborce sú známe predovšetkým vďaka galérii moderného umenia, ktorá sa nachádza v miestnom múzeu, kde sú prezentované diela Andyho Warhola a jeho brata Paula a synovca Jamesa. Rodina Warholovcov pred emigráciou do USA žila v obci Miková (17 km západne od mesta). Múzeum bolo otvorené vďaka úsiliu miestnej rusínskej komunity v r. 1991, zatiaľ čo vzniklo z iniciatívy amerických predkov umelca.

Ide o múzeum venované životu a dielu tvorcu pop-artu, obsahuje druhú na svete najpočetnejšiu zbierku obrazov, grafík a náčrtov Warholu.

V blízkosti amfiteátra sa nachádza zaujímavý komplex objektov predstavujúci tradičnú łemkovskú dedinu s drevenou cerkvou. Objekty boli vybudované pomocou moderných technológií. Repliky predstavujú obytné domy a hospodárske objekty charakteristické pre łemkovskú menšinu. Miniatúrny skanzen bol vytvorený ako súčasť širšieho projektu WarholCity, ktorého cieľom je zmeniť obraz mesta.

Okrem toho hodné návštevy v meste sú tiež dve cerkvi: pravoslávna (postavená v r. 1949 v staroruskom štýle) a gréckokatolícka (sv. Bazila Veľkého z 18. st.).

V obci Habura sú pre rusínsku kultúru dva dôležité objekty. Ide o repliku dreveného kostola sv. Mikuláša Čudotvorcu a 5,1 m vysoká bronzová socha zobrazujúca veľmoža Laborca na podstavci vysokom 1,7 m. Anonymná kronika uvádza, že tento veľmož počas inváze starých maďarských kmeňov hľadal útočisko v zemplínskej pevnosti. Bol však zajatý a obesený na brehu rieky Sviržavy. Odvtedy sa nazýva práve Laborec.

Pri pobyte v tejto oblasti dá sa navštíviť Łupkowský priesmyk a tunel. Nachádza sa 640 m n. m. v severnom pásme Laboreckej vrchoviny na poľsko-slovenskej hranici. Pod priesmykom sa nachádza tunel dlhý 416 m, cez ktorý prechádza železničná trať. Do priesmyku sa dá dostať po medzinárodnej trase E8, ktorá vedie od Radoszyckého priesmyku k vrcholu Wysoki Groń.

Miniskanzen v Medzilaborciach

SVIDNÍK

Svidník je okresné mesto na východnom Slovensku, v Prešovskom kraji, v historickom regióne Šariš. Leží v nadmorskej výške 230 m, v severnej časti Ondavskej vrchoviny, pri ústí rieky Ladomírka do rieky Ondava.

Svidník vznikol až v r. 1944 zlúčením obcí Vyšný Svidník a Nižný Svidník, po stáročia ležiacich pri Transkarpatskej obchodnej ceste cez Dukliansky priesmyk. Starší zo Svidníkov vznikol pravdepodobne okolo r. 1340, počas valašskej kolonizácie, ako rusínske sídlo. Prvá písomná zmienka o obci Svidník pochádza z r. 1355 a na začiatku 15. st. sa už spomínajú dve obce Zvydnegh.

V r. 1370 svidnícky majetok pripadol Petrovi Cudarovi, ktorý ho pripojil k panstvu Makovica. Po Cudarovcoch tieto zeme ovládli rody Erdődy a Szirmai. Na konci 15. st. bol Svidník počas poľsko-uhorských vojen zničený poľskými jednotkami. V druhej polovici 18. st. sa Svidník stal sídlom okresu v Šarišskej stolici. Začiatkom 19. st. niekoľkokrát ním prešli ruské vojská útočiace na západnú Európu.

Celé 19. st. bolo obdobím hospodárskeho úpadku mesta a okolia, čo viedlo k intenzívnej emigrácii do iných regiónov Slovenska a do zahraničia. Na konci storočia okolie navyše napadla epidémia cholery. Svidník bol vážne poškodený v oboch svetových vojnách. Po vojne prežil Svidník obdobie búrlivého rozvoja – výstavbu obytných sídlisk a priemyselných podnikov – napriek tomu ďalej bola veľká migrácia do ostatných regiónov Československa.

Dnes je to moderné administratívne, hospodárske, kultúrne a športové centrum. Jeho neoficiálnym symbolom je socha Ludvíka Svobodu, jediná svojho druhu v Európe.

OPLATÍ SA VIDIEŤ

Svidník je centrom rusínskej kultúry. V meste pracuje štátne múzeum rusínsko-ukrajinskej kultúry so skanzenom miestneho ľudového staviteľstva, od r. 1956 sa tu každoročne konajú festivaly rusínsko-ukrajinskej kultúry.

Okrem spomenutého múzea sa v meste nachádza tiež vojenské múzeum, pripomínajúce boje v prvej a druhej svetovej vojne na území východného Slovenska, zvlášť Dukliansku operáciu, ako aj Galéria Dezidera Millyho – zbierka ikon z východoslovenských cerkví. Atrakciami Svidníka sú cerkvi – pravoslávna a gréckokatolícka – so zaujímavou, modernou architektúrou. V okolí mesta v obciach: Bodružal, Hunkovce, Dobroslava, Korejovce, Krajné Čierno, Ladomirová, Miroľa, Nižný Komárnik, Potoky, Príkra a Šemetkovce sa nachádza jedenásť historických drevených cerkví. Mesto je turistickou základňou pre výlety do okolitých hôr (Čierna hora a Ostrý vrch).

Zvláštnu pozornosť v Bodružale si zaslúži prekrásna cerkov sv. Mikuláša z r. 1658 s bielo-zlatou polychrómiou v barokovom štýle. Patrí k najstarším dreveným chrámom na slovenskom úseku Trasy drevenej sakrálnej architektúry v Karpatoch. Hlavný oltár a trojradový ikonostas vo vnútri cerkvi sú reprezentantmi typického štýlu pre byzantský obrad. Avšak barokové obrazy a polychrómia svedčia o vplyve latinského obradu. Tento chrám v r. 2008 bol zapísaný spolu s inými siedmimi drevenými kostolíkmi v Karpatoch do Zoznamu svetového dedičstva UNESCO.

Drevená cerkov sv. Michala Archanjela v Ladomirovej východného obradu pochádza z r. 1742. Łemkovské vplyvy sú veľmi viditeľné v kompozícii chrámu, o. i. zvonica bola umiestnená nad časťou zvanou „babinec". Päťradový ikonostas vo vnútri cerkvi pochádza z 18. st. a je jedným z najcennejších diel v chráme. Autormi nástenných obrazov sú mnísi Filion a Cyprián. Cerkov zapísali do Zoznamu svetového dedičstva UNESCO v r. 2008.

Skanzen – Múzeum ukrajinskej kultúry vo Svidníku

PODUJATIA NADVÄZUJÚCE NA VALAŠSKÚ KULTÚRU

A SPOJENÉ S PASTIERSTVOM

Wiślański redik – Miešanie oviec na Cieńkowe

PODKARPATSKÉ VOJVODSTVO

MÁJ

- „Kermesze Łemkowskie" v Olchowci
- „Redyk Karpacki" v Ustrzykach Górnych
- Noc v Múzeu Bojkov v Myczkowciach

JÚL

- „Od Rusala do Jana" v Zyndranowej
- Sobótkové stretnutia s folklórom, trhy remesla przenieść do wiersza niżej umeleckých ručných prác v Dukle

JÚL

- Rodinný tábor v Zawadke Rymanowskej – Festival podkarpatskej tradície v Zawadke Rymanowskej
- „Radoszyckie źródełko" v Radoszyciach
- Karpaty – hory kultúry v Sanoku
- „Żmijowisko" v Ustrzykach Górnych
- Povojnové konské trhy v Lutowiskach
- Karpatský jarmok cestovného ruchu v Ustrzykach Dolnych
- Festival Nadšení Bieszczadami v Cisnej
- Trhy remesla a podnikania Agrobieszczady v Lesku

AUGUST

- Rozlúčka s prázdninami v Rudawke Rymanowskej
- Prihraničné stretnutia Poľska a Slovenska Komańcza – Medzilaborce v Komańczi
- Jarmok ikon v Sanoku
- Cyklokarpaty Dukla
- Sviatok chleba v Múzeu mlynárstva a dediny v Ustrzykach Dolnych
- Bieszczadskí anjeli – festival rôzneho umenia v Dołżyci pri Cisnej
- Kiermasz Bojkovský v Zatwarnici

SEPTEMBER

- Lepší rýdzik ako nič – jesenné hubárčenie v Ustrzykach Dolnych

OKTÓBER

- Osod v Osławici pri Komańczi

MALOPOĽSKÉ VOJVODSTVO

APRÍL

- Sviatok bačov – redik v Ludźmierzi
- Bačovský sviatok na Tarasówke
- Rediky – jarné vyháňanie oviec na pašu

MÁJ

- Bačovský sviatok Małe Ciche – Tarasówka Miešanie oviec v Ochotnici Górnej
- Víkend s Gorczańským národným parkom

JÚN

- Nadpopradské sobótky v Piwnicznej-Zdroju
- Nôta Dunajca - súťaž kapiel, spevákov, ľudových rozprávačov, recitátorov – Festival folklóru Pienin, Gorców a Podhalia

JÚL

- Veľký redik v Jaworkoch
- Sviatok detí hôr
- Sviatok čučoriedky v Zubrzyci Górnej
- Łemkovská vatra – Zväz Łemkov
- Tatranské Vici

AUGUST

- Ochotnická vatra
- Pannonica Folk Festival
- Redik v Jaworkoch
- Sabałowe Bajania v Bukowine Tatrzańskej
- Týždeň beskydskej kultúry
- Festival folklóru horských zemí v Zakopanom
- Tatranské Vici

SEPTEMBER

- Babiogórska jeseň v Zawoi
- Jesenný redik v Ochotnici
- Stretnutie na Kopieńci
- Jesenný redik – zháňanie v Kościelisku
- Podhalańské dožinky v Ludźmierzi
- Jesenný redik zo Szczawnice do Noweho Targu
- Tatranské Vici

SLIEZSKE VOJVODSTVO

MÁJ

- Miešanie oviec: Koniaków, Stecówka, Cienków, Góra Bucze
- Redik v Korbielove a miešanie oviec v Jeleśni – Hala Glinne

JÚN

- Bačovské zvyky v Soblówke
- Noc sv. Jána v Kamesznici
- Sviatok bryndze v Koniakowe
- Hora farieb a Etnopole v Ustroniu

JÚL

- Bačovské zvyky v Soblówke
- Hora farieb a Etnopole v Ustroniu
- Týždeň beskydskej kultúry vo Wiśle
- Redik v Brennej
- Valašské posedenia v Soblówke

AUGUST

- Festival folklóru poľských goralov v Żywci
- Hora farieb a Etnopole v Ustroniu
- Pastiersky jarmok v Koniakowe
- Strihanie oviec
- Valašský zbor v Kameszcznici/Istebnom

SEPTEMBER

- Łossod oviec na Hali Boraczej, Węgierska Górka-Żabnica
- Pastierska jeseň v Kamesznici
- Rozsod oviec na Stecówke, Istebné

DECEMBER

- Pastierske stretnutie na sv. Mikuláša v Koniakowe
- Stretnutie gajdošov v Istebnom

PREŠOVSKÝ KRAJ

MÁJ

- Rusínsky festival vo Svidníku
- Ľudia pod Nastazom v Stakčíne

JÚN

- Zamagurské folklórne slávnosti, Pieniny
- Medzinárodný festival detských folklórnych súborov krojovaných bábik, Tatranská Lomnica

JÚL

- Festival Európske ľudové remeslo v Kežmarku
- Folklórny sviatok v Stakčíne

AUGUST

- Hornotoryský folklórny festival v obci Krivany

SEPTEMBER

- Dožinky v Snine
- Podvihorlatský folklórny festival v Snine
- Sninský jarmok

OKTÓBER

- Deň remesla v Skanzene v Humennom

DECEMBER

- Tradičná goralská zabíjačka, Červený Kláštor

ŽILINSKÝ KRAJ

JÚN

- Svätojánske ohne a pastierske tradície v Oravskej Polhore

JÚL

- Bačovské dni v Malatinej

AUGUST

- Jánošíkove slávnosti v Terchovej

www.szlakwoloski.eu
www.facebook.com/szlak.woloski

ISBN: 978-83-62806-41-6

PROCARPATHIA
fénix
PODKARPACKIE
przestrzeń otwarta
RRA
MAŁOPOLSKA
DELTA PARTNER
OBEC MALATINÁ
OBEC ORAVSKÁ POLHORA
OBEC ZÁZRIVÁ